

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

JAZYKOVÁ ANALÝZA NAUČNÉ PRÓZY
Diplomová práce

Autor diplomové práce: Tomáš Novotný, Čj – D

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Jazyková analýza naučné prózy vypracoval samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v plném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....
V Českých Budějovicích dne 25. dubna 2011

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky a pomoc při zpracování práce. Rovněž děkuji své rodině za dlouhodobou podporu při mém studiu. Poděkování v neposlední řadě patří i mé přítelkyni Janě.

JAZYKOVÁ ANALÝZA NAUČNÉ PRÓZY

Anotace

Tématem diplomové práce je analýza jazyka naučné prózy druhé poloviny 17. století s názvem *Knihy hospodářské* a její porovnání s dvěma staršími pracemi vydanými koncem 16. století pod souhrnným názvem *Hospodář*. Úvodní část diplomové práce přibližuje strukturu jednotlivých textů, všímá si grafické podoby zpracování textů a porovnává jejich odlišnosti. Další část práce obsahuje rozbor a porovnání jednotlivých oborů lidské činnosti participujících na chodu hospodářství, jak je reflektovali humanističtí spisovatelé. Zvláštní zřetel je kladen na termíny správního a hospodářského charakteru a změnu v jejich užívání od 16. do 18. století. Práce analyzuje zabezpečení chodu panství v představě barokního učenca, dobovou evidenci a tři modelové příklady: pivovarnictví, rybníkářství a lesnictví jako typické obory dobového českého hospodářství. Poslední část práce tvoří slovník vybraných pojmů vztahujících se k oblasti hospodářství a správy panství vytvořený a rozdělený podle textů jednotlivých autorů.

Cílem práce je zhodnotit vývoj jazyka v oblasti hospodářské, porovnat očekávané činnosti jednotlivých účastníků hospodářského života a pořídít soupis terminologických jednotek.

A LINGUISTIC ANALYSIS OF EDUCATIVE PROSE

Annotation

The topic of the diploma work is the analysis of the theory prose in the second half of the seventeenth century with the title *Economical books* and its comparison with the two older works published by the end of the 16th century under the general title *The Economist*. The first part of the diploma work notices the structure of the separate texts, sees the graphical form of the texts and compares its differences. Next part of the work contains the study and comparison of the individual areas of the human activities participating on the economy which was reflected by the humanistic writers. A special regard is given to the terms of administrative and economical character and the change in their use from 16th to the 18th century. The work analyses the prevention of the landed estate running in the imagination of the baroque scholar, time evidence and three model examples: brewery, fishpond cultivation, forestry as the typical branches of the old czech economy. The last part of the work is the vocabulary of the chosen ideas dealing with the area of economy and administration of the landed estate formed and divided by the texts of the individual authors.

The aim of the work is to evaluate the development of the language in the economical area and to compare the expected activities of the individual participants in the economical life and to make a list of terminological units.

OBSAH

ÚVOD	1
1. OBECNÁ STRUKTURA BRTVÍNOVA TRAKTÁTU DVĚ STRÁNKY O KŘEŠŤANSKÉM ZPŮSOBU ŽIVOTA A HOSPODÁŘSTVÍ.....	5
1.1 Hospodář - soubor traktátů vydaný M. D. A. z Veleslavína.....	5
1.2 Brtvínovy Dvě stránky o křesťanském způsobu života a o hospodářství.....	6
1.3 Struktura „První stránky knížky této, o způsobu a životu křesťanském“	7
1.4 Struktura „Druhé stránky knihy o hospodářství“	8
2. OBECNÁ STRUKTURA ČERNOBÝLOVY SPRÁVY JEDNOMU KAŽDÉMU PÁNU VELMI UŽITEČNÉ	10
2.1 Obsah traktátu	10
3. OBECNÁ STRUKTURA FISCHEROVÝCH KNIH HOSPODÁŘSKÝCH	11
3.1 Struktura Dílu prvního Knih hospodářských – text na úvodní straně, interpretace ikonografického materiálu, obsah díla.....	12
3.2 Struktura Dílu druhého Knih hospodářských – text na úvodní straně, interpretace ikonografického materiálu, obsah díla.....	13
4. SPRÁVA PANSTVÍ – LIDÉ A JEJICH ROLE V HOSPODÁŘSTVÍ	15
4.1 Naučení pro pána, majitele hospodářství.....	15
4.2 Kancelář a organizace času	19
4.2.1 Co jest kancelář hospodářská a knihárna.....	20
4.2.2 Zaměstnanci kanceláře	20
4.2.3 Další úřední materiály a knihy.....	21
4.2.4 Způsob uspořádání spisů v kanceláři	23
4.2.5 Vybavení kanceláře, nástroje úředníků nutné pro práci v ní.....	27
4.2.6 Rozdělení času.....	29
4.3 Hejtman.....	31
4.4 Purkrabí.....	36
4.5 Obročník.....	39
4.6 Důchodní písař	41
4.7 Soudy – nástroj dohledu vrchnosti nad poddanými	44
4.7.1 Hospoda – místo konání soudů i potkávání lidí	46

4.7.2 Svědci mezníků.....	47
4.8 Šafář a šafářka	48
4.9 Shrnutí úřednickovy práce u dvora.....	49
5. ČELÁDKA A PODDANÍ	51
5.1 Kuchmistr, kuchař, řezník, klíčník vinný a pivný.....	51
5.2 Mlynář	52
5.3 Pekař	53
5.4 Kovář	54
5.5 Tkadlec a tkalcovna	54
5.6 Fišmeistr.....	55
5.7 Sladovník	56
5.8 Ostatní.....	57
5.8.1 O vinici a o štěpnici	57
5.8.2 Sviňák a ovčák	57
6. ZABEZPEČENÍ HOSPODÁŘSTVÍ POHLEDEM K. FISCHERA	58
6.1 Systém některých měř a vah doby Fischerovy na území Čech	58
6.1.1 Měrné jednotky.....	58
6.1.2 Míry sutých věcí	59
6.1.3 Jednotky váhy.....	59
6.2 Základní rysy dobře fungujícího hospodářství	60
6.2.1 Rozdělení polí.....	60
6.2.2 Lidé a nástroje potřebné pro práci na poli.....	61
6.2.3 Rozdíl statků v rovinách a na horách	62
6.2.4 O chování a užitku ze zvířat.....	62
6.2.5 O důchodu z pivovaru, zahrad aj.....	63
6.2.6 O užitku z dříví při dvoře, lesy jako zdroj zvěřiny	64
6.3 Výdaje a příjmy	65
6.3.1 O platu a stravě čeledi a o pící dobytka, využití psů a koček.....	65
7. VEDENÍ ÚČETNICTVÍ PODLE K. FISCHERA	68
7.1. Počtář	68
7.2 Platy a počty podle předmětu účtování	68

7.3 Uspořádání počtů podle časového hlediska	69
7.4 Vydání	71
7.5 Tresty	71
8. TŘI MODELY HOSPODAŘSTVÍ POHLEDEM K. FISCHERA – PIVOVAR, RYBNÍK, LES	73
8.1 Pivovar.....	73
8.1.1 Naučení pro sládka.....	73
8.1.2 O pivovaru	75
8.1.3 O živlu vody	75
8.1.4 O materii piva.....	76
8.1.5 O způsobu vaření piva.....	76
8.1.6 O rozdílných nemocích piva	77
8.1.7 O moci piva	77
8.1.8 O chmelnicích.....	78
8.1.9 O páleným	78
8.2 O rybách a rybnících.....	79
8.2.1 Předmluva o rybnících.....	79
8.2.2 O vedení vod do rybníků	80
8.2.3 O plodu kaprovým.....	80
8.2.4 O půdě a trojí třídě plodových rybníků	80
8.2.5 O štikách aneb vodních vlčích	81
8.2.6 Správa rybníků	81
8.2.7 O násadě rybníků	81
8.2.8 O lovení a věcech k tomu přináležejících.....	82
8.2.9 O nemocech ryb, a kterak se porušení rybníků napravit má	82
8.2.10 O vyplenění třtin	83
8.2.11 Paměti hodné naučení o rybách	83
8.3 O lesích a dříví.....	84
8.3.1 Les a jeho význam	84
8.3.3 O povahách dříví a k čemu se jednokaždé hodí.....	86
8.3.4 O porážení dříví, a kterým časem ono se dítí má, kdy svážeti a otesávati	87
ZÁVĚR.....	88

SLOVNÍČEK HOSPODÁŘSKÝCH POJMŮ	98
M. Černobýl - Jiná kratší správa (ČernSpráva)	99
J. Brtvín z Ploskovic – Hospodář (BrtvHosp)	103
K. Fischer – Knihy hospodářské I, II (FischHosp)	131
SEZNAM LITERATURY	154
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	156
PŘÍLOHY	159

ÚVOD

Tématem diplomové práce je analýza obsahu a jazyka tří textů naučné prózy doby humanismu a baroka. Provedeme komparaci těchto textů na základě jejich výstavby, tématu i lexikální vybavenosti. Další otázkou, kterou budeme řešit, je možnost vzájemného ovlivnění autorů jednotlivých textů, a pokud k němu dochází, zjistit, zda autoři uvádějí své zdroje. Rovněž nás zajímá, jestli se látka, kterou zpracovával nejprve Mikuláš Čerobýl, po něm Jan Brtvín z Ploskovic a nakonec Kryštof Fischer, dále rozšiřovala. Závěrečným výstupem práce bude pořízení slovníčků z děl všech tří autorů, které naplní lexikální část práce. Slovníky budou zaměřeny na hospodářskou terminologii a slova s ní spjatá (především podstatná jména, přídavná jména, slovesa a příslovce).

Výchozími texty sloužícími k analýze budou dva traktáty doby humanismu vydané Danielem Adamem z Veleslavína koncem 16. století pod souhrnným názvem *Hospodář. Knížka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně navedení života křesťanského, jakby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli: Potom Gruntovní správu a pořádek všelijaké hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná Pánům, kteříž veliké statky na zemi mají. Vytlačena vůbec před lety XLVII. A nyní opět, s přidáním jiné kratší Správy o témž, z nově vytlačena od M. Daniele Adama z Veleslavína, Léta Páně M. D. LXXXVII. V Starém Městě Pražském.*

Jak je z názvu patrné, starší text pocházející pravděpodobně z první poloviny 16. století, nese název *Správa jednomu každému pánu velmi užitečná* a byl napsán Mikulášem Čerobýlem; mladší spis, jehož zkrácený název zní *Dvě stránky o křesťanském způsobu života a o hospodářství* pochází z doby před rokem 1540 a jeho autorem je Jan Brtvín z Ploskovic.

Nejmłodším textem je dvoudílná práce Kryštofa Fischera, člena jezuitského řádu a správce panství „klimentské“ koleje v Praze, který své dílo napsal v latině a do českého jazyka je přeložil rovněž člen Tovaryšstva Ježíšova, znalec dobové češtiny a jeden z překladatelů Svatováclavské bible, Jan Barner. Kompletní název I. dílu v češtině zní *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fischera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané/ díl první/ O hospodářství polním nejprv léta 1679. S povolením vrchních s obzvláštním darováním jeho císařské a královské milosti v latinském jazyku na světlo vydaný nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož*

*Tovaryšstva Ježíšového. V Praze v Impressi Univers. Carolo-Ferdin. V koleji Tovaryšstva Pána Ježíše u S. Klimenta blíž Mostu/ Léta Páně 1706. Jelikož se v naší práci budeme zabývat především obsahem dílu II., přikládáme i jeho úplný název *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané. Díl druhý o polním hospodářství léta 1683. na světlo vydaný s obzvláštním obdarováním Jeho císařské a královské milosti, nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. V Praze v Impresí Univers: Carolo-Ferdin: v koleji Tovaryšstva Pána Ježíše u S. Klimenta blíž Mostu, Léta Páně 1705.**

Veleslavínův starý tisk *Hospodář* jsme získali v archivu Královské kanonie premonstrátů Strahovského kláštera. Fischerův starý tisk *Knihy hospodářské* pocházejí z historických fondů kláštera ve Zlaté Koruně.

Fischerovým textem *Knihy hospodářské* se zabýval Josef Hubáček ve sborníku *Studia Comeniana et Historica* (2008). Rovněž jej do svých *Dějin české řeči a literatury* zařadil již Josef Dobrovský.

Nejprve se budeme v rámci 1. – 3. kapitoly zabývat dedikací, grafickou podobou a obecnou strukturou všech tří pramenů. Všimneme si rozdílů ve zpracování úvodních stránek a porovnáme řazení kapitol. Na začátku se budeme věnovat Brtvínovu spisu, pak Černobýlovu a nakonec spisu Fischerovu. Brtvínův traktát, jak je patrné již z názvu, je rozdělený na dvě větší kapitoly; první, kde se autor zabýval především křesťanským naučením hospodáři, pomíneme, abychom zachovali strukturu naší práce věnované pouze hospodářské problematice.

Již první pohled na úvodní stránky *Knih hospodářských* ukazuje na jejich nákladnou výrobu a naznačuje poněkud větší ambice tohoto díla oproti oběma starším textům. Proto budeme věnovat zvláštní pozornost ikonografickému rozboru úvodních stránek obou dílů. Pro lepší názornost výkladu a pro porovnání jsme do přílohy zařadili úvodní strany všech zkoumaných textů.

Předpokládáme, že Fischer oproti svým předchůdcům rozvinul svá pojednání o správě panství i jeho chodu, rovněž připojil nové poznatky o hospodářství, nové názory a v rovině lexikální uvedl nové termíny. Této problematice se budeme věnovat komparativní metodou především v rámci 4. – 5. Kapitoly. Dále se zaměříme na správu panství. Především na to, jak ve svých naučeních jednotliví autoři vnímali postavení, atributy, chování a jednání pána, tj. vlastníka hospodářství a jeho úředníků, příp.

kanceláře. Budeme si všimnout různých požadavků na hospodáře, které autoři měli. Pozornost budeme věnovat organizaci práce v kanceláři, protože té se věnoval pouze Fischer. Předpokládáme, že důležitou součástí zkoumání bude i lexikální rovina, protože se zde objevila řada nových předmětů, činností, které potřebovaly své pojmenování (např. názvy pro kancelářské nástroje apod.)

Při charakteristice činnosti jednotlivých úředníků budeme postupovat v hierarchickém pořádku od nejvyšších představitelů hospodářství po nejnižší, v zásadě tedy shodně s autory starých tisků. Rovněž se budeme věnovat soudům. Všimneme si i problematiky času.

Pátá kapitola volně naváže na předchozí, protože se v ní budeme zabývat nižšími vrstvami společnosti hospodářských statků (např. kuchaři, řezníky, klíčníky apod.). Rovněž si všimneme nástrojů, pokud to prameny umožní, které tyto profese používaly. Na konci této kapitoly se budeme zabývat rybníkářstvím a pivovarnictvím v textech Černobýla a Brtvína.

Průsečíkem různých hospodářských profesí a k nim přiřazovaných atributů bychom měli získat lepší obraz o jednotlivých povoláních podílejících se na chodu hospodářství, jak je viděli humanističtí a barokní autoři.

V šesté kapitole se budeme věnovat zabezpečení chodu hospodářství pouze pohledem K. Fischera. Zde bude dominantním prvkem praktické označování měr a vah a náklady na čeled' a hospodářská zvířata. Všimneme si zde velké pečlivosti a erudovanosti Fischerovy práce (např. převody jednotek, tabulky).

V sedmé kapitole se budeme zabývat vedením účetnictví podle K. Fischera. Nejprve se zaměříme na osobnost *počtáře/registratora* (účetního), na způsob vedení účtů, pozornost budeme věnovat i příjmům a výdajům a nakonec trestům, kterým, jak předpokládáme, mohli být účetní vystaveni pro svou nedbalost při práci s penězi. Rovněž si budeme všimnout termínů, ale i různých přirovnání spojených s účetnictvím.

V osmé kapitole, se budeme snažit přiblížit způsob Fischerovy práce na třech typických příkladech pro hospodářství 16. – 17. století – pivovarnictví, rybníkářství a lesnictví. V této kapitole jsme využili I. dílu *Knih hospodářských*. Zajímat nás budou zdroje informací, slovní zásoba, používání různých úsloví, exkurzy do historie, zaujímání osobního postoje k dané tématice, případně jestli využíval informace, které mohly

přesáhnout hranice hospodářské činnosti a být tak zajímavé i pro ostatní „neodbornou“ společnost. Rovněž si všimneme i různých chyb ve Fischerově spisu.

Citovaným autorům budeme věnovat pozornost v celé naší práci ve všech textech, rovněž tak hospodářským ustáleným spojením a úslovím. Všimneme si také formální stránky, jak jsou jednotlivé texty strukturovány, členěny a zakončeny. Závěrem se zamyslíme nad tím, komu byly spisy určeny.

Součástí diplomové práce je slovníček hospodářských pojmů zaměřený na různé profese s rozšířením o řadu přídavných jmen a sloves vztahujících se určitým způsobem k hospodářství. Rovněž jsme připojili obrazovou přílohu, která obsahuje úvodní stránky všech tisků a různé tabulky z Fischerovy práce.

Pro diplomovou práci jsme využili především internetových slovníků Vokabuláře webového, Lexikální databáze humanistické češtiny a Slovníku česko-německého Josefa Jungmanna, které jsou projekty Ústavu pro jazyk český AV ČR.

1. OBECNÁ STRUKTURA BRTVÍNOVA TRAKTÁTU DVĚ STRÁNKY O KŘEŠŤANSKÉM ZPŮSOBU ŽIVOTA A HOSPODÁŘSTVÍ

1.1 Hospodář¹ - soubor traktátů vydaný M. D. A. z Veleslavína

Soubor humanistických traktátů vydaný pod souhrnným názvem *Hospodář, knížka velmi užitečná[...]*² M. Danielem Adamem z Veleslavína vyšel v Praze na den sv. Medarda (8. června) roku 1587. Byl dedikován urozenému pánu Janovi Labounskému z Labouně a na klášteře Hradišti nad Jizerou. Věnování bylo výrazem Veleslavínova přihlášení se ke svému patronovi z vděčnosti za dobrodiní, které od urozence přijal.³

Staročeský vladycký rod Labouňských pocházel z východočeské vsi Labouň, jejíž jméno vzniklo od slovesa *lábat* – *Labún* – *Laboun*, později *Labouň*. Zakladatelem tvrze (1313) a rodu byl Otta de Labun. Rod se časem rozdělil v mnohé větve, mimo jiné Bratských, Zlivských, Kosických, Bartoušovských či Údrnických z Labouně. Otík měl také majetek v Údrnicích a Údrnické Lhotě. Je také znám jako Otík z Jičíněvsi, Dřevěnice, Labouně, Údrnic a z Mostku. Významným představitelem rodu byl např. Zdeněk z Labouně, který byl od roku 1390 purkrabím a v letech 1408 a 1409 rektorem pražské univerzity.⁴

V úvodu *Hospodáře* Veleslavín zdůrazňuje, že Bůh v biblické knize Mojžíšově určil člověku, aby nezhálel, ale pracoval a zároveň připomíná, že mnozí panovníci a králové včetně českých pocházeli z chudých poměrů, „honáci aneb pastevcí dobytka byli“⁵. Zdůrazňuje, že toto dílo je určeno především pánům a mladým hospodářům, kteří nemají zkušenosti s vedením živností a statků. Prvním především proto, že osobně sami

¹ Viz. Příloha, obrázek 1.

² Kompletní název Veleslavínova tisku zní: *Jan Brtvín z Ploskovic, Hospodář. Knižka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně na vedení života křesťanského, jakby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli: Potom Gruntovní správu a přádek všelijaké hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná Pánům, kteříž veliké statky na zemi mají.* Vytlačena vůbec před lety XLVII. A nyní opět, s přidáním jiné kratší Správy o témž, v nově vytlačena od M. Daniele Adama z Veleslavína, Léta Páně M. D. LXXXVII.

³ Viz. Příloha, obrázek 2.

⁴ Dostupné online 17.4. 2011: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Labou%C5%88>

⁵ Veleslavín – text nestránkované předmluvy.

své statky neřídí a jsou odkázáni na své pomocníky - úředníky a písaře, kteří často bohatnou právě na jejich úkor.

Za účelem poučit mladé hospodáře a pány nejen o chodu a řízení hospodářství, ale také o správném křesťanském způsobu života vydal ve svém *Hospodáři* tři traktáty: „sepsané od učených a v hospodářství zběhlých mužův“. První spis Jana Brtvína z Ploskovic, vyšel již jako reprint⁶, byl rozdělený na dvě části. V První části se autor zabýval způsobem křesťanského života, ve druhé části, která je předmětem studia této práce, se zabýval hospodářstvím. Druhé kratší naučení pochází z pera Mistra Mikuláše Černobýla, měšťana města Žatce, který svůj traktát, podle Veleslavína, sepsal některému svému příteli ještě před Brtvínem a nikdy ještě toto vydání nebylo vytištěno. Třetím a nejkratším spisem v souboru byl *Traktát o odúmrtí* od M. Jana Husa.⁷

1.2 Brtvínovy Dvě stránky o křesťanském způsobu života a o hospodářství

Sám Jan Brtvín uvedl, že svou knihu nepovažuje za dokonalou knihu o řízení panství, ale spíše za připomenutí pro pány, hejtmany a úředníky, jak spravovat panství.⁸ V závěru své předmluvy také shrnul základní rozdělení knihy do dvou částí.

První část se týká záležitostí křesťanských: „jakby předkem osobu svú podle písem svatých spravovati, potom jak také úředníky aneb jiné služebníky své též i lidi poddané, aby všickni ke cti a chvále Boží na tomto světě živi byli, vésti měl.“⁹ Zvlášť důrazně varuje před zahálkou.¹⁰ První část Brtvínovo naučení korunuje biblická rada krále Šalamouna, která je jakýmsi shrnutím rad předchozích a navedením k tomu, jak by se měl dobrý křesťan chovat.

⁶ První vydání pod názvem *Knižka tato dvě stranky v sobě drži* u nakladatele B. Netolického z Netolic vyšlo v Praze roku 1540. Knihopis č. K01307.

⁷ Třetí krátký traktát o 10 stranách od Jana Husa s názvem podle Knihopisu *Traktát o odúmrtí, pijsmo přivodij Mistr Jan Hus* ve své předmluvě Veleslavín nezmiňuje, nebyl součástí námi zkoumaného pramenu.

⁸ Uvádíme citaci podle Knihopisu, byť se jedná o název souboru tří textů: Jan Brtvín z Ploskovic, *Hospodář. Knižka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně navedení života křesťanského, jakby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli: Potom gruntovní správu a pořádek všelijaké hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná Pánům, kteříž veliké statky na zemi mají.* Vytištěná od M. D. A. z Veleslavína, Praha 1587, s. 183.

⁹ J. Brtvín z Ploskovic, *Hospodář...* Praha 1587, s. 1.

¹⁰ J. Brtvín z Ploskovic, *Hospodář...* 1587, s. 184 (dále jen J. Brtvín).

Druhá část knihy je rázu praktického a soustřeďuje se již na správu samotnou: „...jak statku svého užívati a jej opatrovati má, vezma sobě na pomoc ty lidi, kteříže mu toho spravedlivě spravovati a řídití pomohli.“¹¹

Jan Brtvín se neomezil na pouhý výčet pomocníků pána, podílejících se na řízení, správě a zajišťujících chod hospodářství (např. hejtman, purkrabí, šafář, děvka aj.), ale snažil se uvést různé rady, jak jednotlivé úředníky přimět k lepší práci, jak zajistit jejich autoritu před poddanými. Můžeme sledovat snahu o specializování a zefektivnění práce lidí v hospodářství, tuto snahu však rozvinul až K. Fischer. Přidal i napomenutí, že by pán měl být ke svým úředníkům a poddaným dostatečně tvrdý.

1.3 Struktura „První stránky knížky této, o způsobu a životu křesťanském“¹²

Jak jsme uvedli výše, celá první část Brtvínovy knihy o hospodářství je věnována spravování lidí podle křesťanských zásad: „Způsob a život křesťanský, kterak by člověk sám sebe, přitom i jiné vésti měl, zvláště pak ti, kteříž nad jinými v světě panují“¹³ Brtvínovou ambicí nebylo pouze poučit svého čtenáře o věcech světských, v tomto případě o správě hospodářství, ale i záležitostech duchovních, jako je péče o spasení duše, aby nepodlehla vábení pozemských statků. Zde vyzdvihl především čtyři ctnosti: opatrnost, velikomyslnost, zdrženlivost/střídmost a spravedlnost. Intenzivně se v této kapitole rovněž věnoval, řečeno dnešním slovníkem, mezilidským vztahům, jejich budování a udržování, tj. především uzavření manželství, početí dítěte a jeho výchově. Každý křesťan měl rovněž pamatovat almužnou a jinou pomocí na potřebné, jako byli sirotci a vdovy.

První část knihy obsahuje čtyři tzv. rozdíly

Rozdíl první: muž měl pojmout ženu za manželku a počít s ní dítě, o výchově dětí a jejich povinnosti k rodičům aj.

Rozdíl druhý: jak užívat statky ke svému spasení;

¹¹ J. Brtvín, s. 183.

¹² Viz. Příloha, obrázek 3.

¹³ Veleslavín, nečíslovaný úvod.

Rozdíl třetí: jak pobožně řídit pozemské zboží podle čtyř hlavních ctností (opatrnost, velikomyslnost, zdrženlivost a střídmost, spravedlnost); O vdovách a sirotcích, o služebnících;

Rozdíl čtvrtý: Rada Šalamouna krále izraelského z kněh jeho kratičce sebraná a k naučení nás všech tuto položená.

1.4 Struktura „Druhé stránky knihy o hospodářství“¹⁴

„Druhá stránka knížky této o hospodářství“ obsahuje šest kapitol.¹⁵ V každé kapitole se věnoval povinnostem úředníků při správě panství a jejich vztahům k poddaným. V **první kapitole** pánovi radil, jaké a jak vybrat nejbližší úředníky, především hejtmany. Ve **druhé kapitole** rozebíral, čím se hejtman zaobíral a jaké bylo jeho sociální postavení. Hejtman měl podle Brtvína na starosti organizační a především finančně-správní úkoly, tj. evidenci a vedení důchodů, dále se věnoval gruntovním registrům, sirotčím registrům, kostelním záduším, počtům (tj. vedení účetnictví), vydáním a příjmům. V poslední podkapitole se věnoval sporotě (šetřnosti, vedoucí někdy i k rozmnožení, hojnosti). **Třetí** kapitola byla věnována práci úředníka při správě zámku, jak měl jednat s čeládkou apod. I další, **čtvrtá** kapitola, byla věnována úředníkům, a to zvláště jejich funkci kontrolní nad jednotlivými sociálními skupinami žijícími na panství. Vykonávání dozoru nad nižšími úředníky i poddanými a rozdělování trestů bylo podle Brtvína důležitou součástí úspěšného fungování hospodářství. V této kapitole se věnoval i problematice konání soudů. Pozornost zaměřil především na organizaci soudního jednání, tedy kdy je vhodné je vést, jak sestavit soudní porotu, jak oznamovat o soudním jednání apod. V **páté kapitole** Brtvín shrnuje práci, úkoly a přístup úředníka k jednotlivým profesím, které se podílely na chodu panství. V **šesté kapitole** Brtvín sumarizuje celou svoji práci.

Schematické znázornění Druhé stránky knihy o hospodářství

- I. Hejtman a úředníci
- II. Hejtman a jeho práce (důchody a platy, gruntovní registra, sirotčí registra, kostelní záduší apod.

¹⁴ Viz. Příloha, obrázek č. 4.

¹⁵ J. Brtvín, s. 73.

III. Úředník – řízení zámku i čeládky a jiných věcí (kuchyně, kuchař, řezník, klíčník, pekař, sladovník, kovář, mlynář, obročník, fišmistr, rybníky a ryby, prodej ryb, o písaři duchovním, o vinicích, o šafáře).

IV. Jak úředník soudí a posuzuje lidi (chování konšelů před soudem, rada, přísaha konšelská, zapovězení neřádův všechněch, napomenutí krčmářům).

V. Jak ke všemu má úředník dohlédati.

VI. Jak sám pán má ke všemu dohlédati pro svůj vlastní pořádek a užitek).

2. OBECNÁ STRUKTURA ČERNOBÝLOVY SPRÁVY JEDNOMU KAŽDÉMU PÁNU VELMI UŽITEČNÉ¹⁶

Černobýlův traktát *Správa, jednomu každému Pánu velmi užitečná, kterak statek svůj i úředníky své řídit, spravovati a k nim dohlédati má...*¹⁷ je nejkratší a zároveň nejstarší z trojice textů, které v této práci porovnáváme. Pravděpodobně jde o název přiřazený textu Veleslavínem pro potřeby vydání jeho *Hospodáře* roku 1587 spolu s Brtvínovým textem. Datace vzniku traktátu je rovněž obtížná. Černobýlova práce byla podle vydavatele napsána ještě před Brtvínovou knihou o hospodářství, tj. někdy před rokem 1540, není však jisté, kdy. Jak jsme již uvedli výše, Veleslavínův náklad Černobýlovy *Správy* z roku 1587 byl s největší pravděpodobností jejím prvním tištěným vydáním.

Mikuláš Černobýl ve svém krátkém textu pojednal o jednotlivých osobách působících na panství (hejtman, purkrabě, písař, klíčník, šafář aj.) a především se zaměřil na jejich povinnosti při správě panství a statků. Dále jej zajímalo očekávané chování a řečeno dnešním slovníkem - sebezprezentace jednotlivých úředníků vůči vrchnosti, ale i vůči ostatním poddaným. Traktát zakončil, jak bylo obvyklé (podobně sumarizoval svůj text později i Brtvín), shrnující kapitolou.

2.1 Obsah traktátu

Stručný přehled kapitol: Jaký má být pán; Počet úředníků; Jaký má být úředník; Kupování s užitkem; Hejtmanská správa; Purkrabská správa; co má na práci; Správa písařská; Správa šafářova; Úřad kuchmistra; Správa kuchařova; Klíčník; Pekař; Sladovník; Obročník; Správa fišmistrova; Správa velmi užitečná.

¹⁶ Viz. Příloha, obrázek č. 5.

¹⁷ M. Černobýl, *Jiná kratší správa, jednomu každému Pánu velmi užitečná, kterak Statek svůj i úředníky své řídit, spravovati a k nim dohlédati má.* [...] Sepsaná někdy od M. Mikuláše Černobýle měšťenína a senátora města Žatce. M. D. A. z Veleslavína, Praha 1587, s. 190.

3. OBECNÁ STRUKTURA FISCHEROVÝCH¹⁸ KNIH HOSPODÁŘSKÝCH

Historickým úvodem barokní doby, strukturou tří generací barokních autorů, životy a tvorbou členů jezuitského řádu, Kryštofa Fischera a jeho překladatele a znalce dobové češtiny Jana Barnera, se ve své diplomové práci zabývala Eva Mostová.¹⁹ Páter Kryštof Fischer i jeho překladatel P. Jan Barner zasáhli svým životem do všech tří generací baroka. *Knihy hospodářské* v překladu Jana Barnera můžeme svým vznikem začlenit do období II. a překladem do III. generace, která je Václavem. Černým nazývána jako „pokolení pokračovatelů“. Toto období je vymezeno lety 1680 – 1710. O Barnerovi jako překladateli Fischerových hospodářských knih se zmínil ve svých Dějinách české řeči a literatury v kapitole nazvané Šesté údobí, úpadek české řeči²⁰ Josef Dobrovský. Editor, B. Jedlička v poznámce uvádí i jiný název: *Oko Páně aneb dobře spořádané hospodářství polní*²¹.

Podle nepublikované stati Marie Janečkové můžeme *Knihy hospodářské* označit za první českou zemědělskou encyklopedii.²² Toto dílo kněze jezuitského řádu, ekonoma a správce statků „klimentské“ koleje, Kryštofa Fischera, je rozděleno, jako Brtvínův traktát, do dvou dílů. Ovšem především z hlediska objemového jsou již na první pohled obě díla velmi nestejnorodá. První díl *Knih hospodářských* vyšel v jazyce originálu, tj. latinsky, roku 1679; druhý vyšel, rovněž latinsky, roku 1683. Český překlad pořídil člen Tovaryšstva Ježíšova, kněz a překladatel Bible svatováclavské i jiných děl, Jan Barner. Zajímavostí je, že v češtině vyšel nejprve díl druhý, a to roku 1705 a teprve později, roku 1706, díl první. Každý díl je rozčleněn do řady traktátů.

¹⁸ Příjmení Fischer píšeme kromě přepisu úvodních stránek všude německy.

¹⁹ E. Mostová, *Analýza naučného textu. Knihy hospodářské K. Fischera. Traktát I. O děláni polí, IV. O zahradě a zahradních věcech*. Nepublikovaná diplomová práce. PF JU, České Budějovice 2009, s. 11–16.

²⁰ Začátek tohoto období kladl do bitvy na Bílé hoře roku 1620.

²¹ B. Jedlička (Ed), J. Dobrovský. Výbor z díla, SPN, Praha 1953, s. 218.

²² M. Janečková, *První česká zemědělská encyklopedie*. Nepublikovaný text. PF JU, České Budějovice 2004.

3.1 Struktura Dílu prvního Knih hospodářských – text na úvodní straně, interpretace ikonografického materiálu²³, obsah díla

Přepis názvů knihy z úvodní stránky zní takto: *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fischera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané/ díl první/ O hospodářství polním nejprv léta 1679. S povolením vrchních s obzvláštním darováním jeho císařské a královské milosti v latinském jazyku na světlo vydaný nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. Univers. Carolo-Ferdin. V koleji Tovaryšstva Pána Ježíše v ko Sv. Klimenta blíž Mostu/ Léta Páně 1706.*

Díl první má první stránku vytištěnou v kombinaci černé a červené barvy. (Druhý díl je vytištěný pouze v barvě černé.) První strana (obou dílů) je doplněná o kresbu (pravděpodobně otištěná z dřevorytu), která obsahuje uprostřed text: „ Oko Páně, aneb dobře spořádané hospodářství Bohu...“ Nad textem je symbolicky ztvárněné Boží oko, po levé straně postava s obilím a po pravé straně postavička sedící na sudu a držící v ruce skleničku. Text ve středu je doplněn o malé logo se symbolem kupeckých vah a textem: „Dávám abys dal“. Další jsou miniaturní obrázky s popisky tematicky se vážícími k obsahu daného dílu a tvořícího jednotlivé traktáty. V prvním dílu nacházíme následující texty: Děláním polí, Děláním vinic, Štěpnice, Zahrada, Rybníci, Pivovár, Lesy, Ovčín, Drůbež, Dobytek. Jeden obrázek většinou odpovídá dvěma názvům. Na počátku knihy je Předmluva k čtenáři, milovníku hospodářství.

První díl tvoří deset traktátů označených římskými číslicemi I – X. Obecně se dá říci, že se v nich Fischer zabýval především zemědělstvím a instrukcemi, jak být v zemědělství úspěšným (např. práce na poli, okolo rybníku, v pivovaru apod.) Je rovněž opatřen obsahem vytvořeným pro oba díly (není již tedy součástí druhého dílu) a předmluvou. Předmluvu najdeme i ve druhém dílu, knihu ukončuje rejstřík.

Traktát I. O děláním polí

Traktát II. O rybách a rybnících

Traktát III. O pivováru

Traktát IV. O zahradě a zahradních věcech

Traktát V. O štěpnicích

²³ Viz. Příloha, obrázek č. 6.

Traktát VI. O vinicích

Traktát VII. O lesích a dříví

Traktát VIII. O ovcích

Traktát IX. O dobytku

Traktát X. O pernaté drůbeži

3.2 Struktura Dílu druhého Knih hospodářských – text na úvodní straně, interpretace ikonografického materiálu²⁴, obsah díla

Přepis úvodní stránky druhého dílu: *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fischera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané/ díl druhý/ O polním hospodářství léta 1683. Na světlo vydaný s obzvláštním obdarováním jeho Císařské a královské milosti/ nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. Univers. Carolo-Ferdin. V koleji Tovaryšstva Pána Ježíše v ko Sv. Klimenta blíž Mostu/ Léta Páně 1705.*

Jak již bylo uvedeno výše, druhý díl byl v češtině vydán již roku 1705, tedy rok před prvním dílem. Jako takový je výzdobou chudší. První stránka je vytištěna pouze černou barvou. Ovšem obrazová výzdoba nechybí ani zde. Opět můžeme pozorovat několik obrázků. Nahoře symbol ruky a účetní knihy (text: „příjem – vydání“ a písmena „A, B, C, D, E“ , dole doplněná o text „Oko páně“. Vlevo je sedící postava s knihou a náradím doplněná o symbol sovy a obohacená nápisem „Rozumná“ a „Pilnost“, vpravo vidíme sedící postavu se symbolem hole a ptáka doplněná textem „Rozšafná opatrnost“. Uprostřed strany je text analogický jako v prvním dílu. Dole jsou umístěny kupecké váhy a heslo: „Tobě tvé, každému své“. Na levé straně se nachází text „Soudy a stavení sirotků“, který je doplněný o obrázek s dětmi stojícími za otevřenými dveřmi. Vpravo spatřujeme text „Spravedlivá míra a váhy“; rovněž tento nápis je doplněn ilustrací s muži za dveřmi, v místnosti v popředí je položeno různé nádobí a vědra.

Vyložení významu obrázku je věnováno místo v předmluvě. Nacházíme zde např.: obraz dobrého hospodáře = ruka očitá nad knihou oučtů; ani bez rozšafného působení, ani bez pracovité rozšafnosti hospodáři obstátí nemohou. Učená pilnost a

²⁴ Viz. Příloha, obrázek č. 7.

pilná a rozvážlivá prozřetelnost; Každému býti má, co jeho jest – upomínají „vážky“ v rovnosti stojící.²⁵

Druhý díl tvoří pouze pět traktátů označených římskými číslicemi I – V. Rozsah, tj. asi 200 stran, je však podobný dílu prvnímu. Zde se navíc se nachází kapitola označená Přídavky. Tento díl je zaměřený na úřední správu panství. Zabývá se především prací kanceláře a úředníků. Fischer se zde snažil vymezit správné chování pána i jeho úředníků, výběr úředníků, jaké mají splňovat podmínky apod. Následně pojednával o tom, jak vést účty a jak řídit různé dílny. V přídavných se věnoval problematice pronajímání dvorů, zaopatření sirotků, soudům, dědictví, hranicím mezi hospodářstvími apod. Jak jsme napsali již výše, druhý díl je opatřený Rejstříkem: „Rejstřík přednějších věcí obojího dílu Knihy hospodářské. Počet stranu vyznamenává“.

Hned v předmluvě je čtenáři vysvětleno, že druhý díl zůstal nedokončený, protože Kryštof Fischer roku 1680 zemřel. Tudíž se nedostalo ani na dopsání avizovaného dílu třetího (Měl být o polním zeměměřictví, vyměřování stavení, hutních dílnách aj.).

Díl druhý

Traktát I. O kanceláři a věcech k ní přináležejících

Traktát II. Naučení pro pána a ouředníky, jak se při hospodářství chovati mají

Traktát III. O správě na panství dobře spořádaném

Traktát IV. O pořádném spisování počtů

Traktát V. O rozdílných dvorských dílách

²⁵ K. Fischer, *Knihy hospodářské, II. díl*. Praha 1705, s. 219–221 (dále jen K. Fischer, 1705).

4. SPRÁVA PANSTVÍ – LIDÉ A JEJICH ROLE V HOSPODÁŘSTVÍ

V této kapitole se soustředíme na jednotlivé správce panství, jak je viděli všichni tři autoři naučných textů, které zkoumáme. Nejprve jaký měl být majitel hospodářství. Fenomémem Fischerova textu oproti dvěma starším traktátům je „vytvoření“ specializované kanceláře, ve které se soustředili úředníci. Věnujeme se rovněž jejímu obsazení a organizaci. Při tom se nemůžeme vyhnout problematice organizování času. Dále uvedeme, jaké povinnosti a úkoly měl hejtman, purkrabí, obročník, důchodní písař, šafář a šafářka. Budeme se zabývat i činností soudů, jejich významem pro chod panství, vedením soudního řízení a svědky.

4.1 Naučení pro pána, majitele hospodářství

Černobýl se snažil hned na počátku svého spisu definovat vlastnosti, které měl mít pán. „Předně, každý pán má míti čistou, dobrou veselou mysl a svou **kratochvíl** vésti a **kvasy** své s dobrými lidmi. Svým pak časem má na obecné dobré mysliti o zemskou věc se raditi, krále pán a svého dobré věci obmejšleti, pokoj dobrý jednati, hněvy, sváry krotiti, lidi mířiti a ze zlého k dobrému vésti.“²⁶

„Má pán býti schopný k slyšení, ale zpozdilý a nesnadný k uvěření: a což kde uslyší, aby to prvé s pilností rozvážil, pravda-li při té řeči, čili klam, aneb škodil-li komu, a co se obmejšlí, není-li ten kdož mluví, pochlebník. Nebo každý **pochlebník** jest škůdce panský a podobný bývá k kocouru, kterýž s předu líže, a s zadu drápe. Těch a takových mají se páni varovati, a od svých dvorův je jako zhoubce, přeč hnáti.“²⁷ Dále neměl pán být ke svým služebníkům příliš tvrdý, měl by zachovávat míru, přílišný hněv neměl by dávat zřetelně na sobě znáti (přísluší to moudrému, jako Pythagora nikdy neviděli jeho učedníci se hněvat).²⁸ Přemoci hněv znamenalo nad sebou panovati, „poněvadž hněv jest žádost pomsty, i všeho zlého“.²⁹ Sám pán měl být také milosrdný.³⁰

²⁶ Černobýl M., *Jiná kratší správa, jednomu každému Pánu velmi užitečná, kterak Statek svůj i úředníky své řídit, spravovati a k nim dohlédati má.* [...] Sepsaná někdy od M. Mikuláše Černobýle měštěnina a senátora města Žatce. M. D. A . z Veleoslavína, Praha 1587, s. 191. (Dále jen M. Černobýl).

²⁷ Tamtéž, s. 191.

²⁸ M. Černobýl, s. 192.

²⁹ Tamtéž, s. 192.

³⁰ Tamtéž, s. 192.

„Každý pán má s rozmyslem odpovědi rozumné dávati jednomu každému, chudému i bohatému: a což komu přičkne a slíbí, již toho aby neměnil, pro nižádnou věc, by mu pak to potom i protimyslné bylo, splň, aby nebyl podezřelý v slibu nalezen. Neb lépe jest nic nepřičkati, a neslibovati, kdyby nemínil učiniti aneb dáti, nežli mnoho přičkati a neplniti.“³¹ Pán měl také bedlivě uvažovati, sluší mu střídmost v jídle i v pití: „aby srdce správcí nebylo obžerstvím a opilstvím obtíženo.“³²

Černobýl dobře chápal, jak bylo důležité, aby byla společenská elita vnímána jako učitý homogenní prvek: „Pán má na svého hejtmana zřetelně mezi lidmi laskav býti a před nimi ho ctíti, aby jiní vidouce to též mu činili, jej ctili, a báli se ho. Má pán úředníky své milovati a hřbet jim proti jiným držeti, a to proto, aby jich žádný nebyl.“³³

Určitým zastřešujícím prvkem celé Brtvínovy kapitoly (Sirach XLII) je varování, že jakmile pán pustí k majetku jiné osoby, má si vést pečlivé záznamy o příjmech a vydáních.

Brtvín se zde snažil hospodáři vysvětlit, jak je důležité najmout schopné a důvěryhodné lidi, aby jejich práce byla spíše k užitku než k úpadku. Páni, vlastníci zámků a panství, potřebují především „ouředníka **bohobojícího**, přitom k lidem i k hospodářství **rozumného** a **bedlivého** míti, aby s užitekem a ne s škodou hospodářil.“³⁴ Na povaze a schopnostech úředníka velmi záleželo, dále měl být oddaný svému pánovi, protože vybíral šafáře a ostatní čeládku.

Pokud bylo panství větší a potřebovalo více úředníků, měl nad nimi, podle Brtvína, pán zřídit úřad hejtmana, tj. vrchního úředníka. Hejtman měl objíždět panství a dohlížet na práci ostatních úředníků. Vrchní úředník měl umět číst, psát a počítat. K dispozici měl mít písaře pro pomoc v počtech. Zde vidíme, že Brtvínův text byl věcný a zaměřený velmi prakticky.

Pán měl především svému hejtmanovi nebo vrchnímu úředníkovi oznámit, jak má svou práci zastávat a jak se má chovat (naučení a pokyny, jak se správně chovat uvedl **v rozdílu čtvrtém Přední stránky** Brtvínovy knihy, který vycházel z Bible). Nejprve se měla u křesťanů ctít vůle boží a pak až hospodářská. Zde vidíme, že na úředníka byly v 16. století kladeny značné morální nároky.

³¹ M. Černobýl, s. 192–193.

³² Tamtéž, s. 193.

³³ M. Černobýl, s. 199.

³⁴ J. Brtvín, s. 75.

Na jednotlivých statcích měl pán své úředníky představit osobně. Prospívalo to k autoritě, důvěryhodnosti úředníka a zároveň důvěře poddaných ve vrchnost. Získával lepší přehled a mohl lépe vykonat případné tresty. Od poddaných se očekávala především poslušnost. Tresty měly být přiměřené a naopak, kdo byl poslušný, měl se dočkat laskavosti.³⁵

Při správě svého panství měl pán podle Brtvína používat především svůj vlastní rozum, pozorovat vztahy mezi lidmi (např. aby bohatší neškodili chudším).

Vše bylo směřováno k tomu, aby svým potomkům odkázal hospodář dědictví v dobrém stavu. Jeho odkaz měl pak být v jejich pamětech věčný. Toto je hlavním posláním Brtvínova textu.

Také **Fischer** se snažil dát nejprve návod pánovi, jak by se měl sám chovat. Odkazuje se k prvnímu dílu k druhé kapitole. Vztah mezi pánem a jeho úředníky naznačuje v případných jinotajích: „... jak se oudové tj. ouředníci s hlavou, tj. s pánem v domácím řízení srovnávají mají. Není žádné libější muziky nad onu, když srdce, tj. pán s jazykem, tj. s ouředníkem, na jednu a stejnou notu zpívá, čehož při dobře spořádaném hospodářství na nejvýš potřebí jest.“³⁶ **Fischer** zdůraznil potřebu, aby byli úředníci s pánem naladění na stejnou strunu, aby měli stejné zájmy a cíle.

Zdůraznil také především charakterové vlastnosti správného vládce hospodářství. „Pán pak za dobrého hospodáře uznán bude, bude-li pravé pobožnosti oddaný a moudrý: neb počátek pravé moudrosti jest bázeň Páně.“³⁷ Zde se Fischer odvolal na starší, většinou antické, autory – jako v celé své knize ještě mnohokrát – Catona, Florentýnského, Xenofonta: hospodář měl být dobrotivý a vlídný. Tím se docílí poslušnost poddaných, zároveň varoval před přílišnou přísností: „Více pomáhá stálá poddaných láska, nežli mnohých drábů bedlivá stráž.“³⁸ Dále zdůraznil potřebu ctnosti. Pán měl trestat hříchy a nepravosti „nebo kteří to činí, ohavní jsou“³⁹ obzvláště pokud šlo o těžké hříchy. Soudce však neměl být zuřivý, ale tichý. Fischer na tomto místě uvedl různé přísné tělesné tresty, které se udělovaly. „Nebo nachází se nemálo hospodářů a správců, kteří ne jen pro malé poklesky náramně se hněvají, ale i nemajíce dobré správy,

³⁵ J. Brtvín, s. 74–78.

³⁶ K. Fischer, 1705, s. 304–305.

³⁷ Tamtéž, s. 305.

³⁸ K. Fischer, 1705, s. 304.

³⁹ K. Fischer, 1705, s. 306.

hned a těžce rozpáleni bývají, a přemoci se neumí, nýbrž zlořečí a vše zlé vinšují: nad to pak i těžce holí bijí, karabáčují, a po všem je do pout dávají, a dlouho je v žaláři vězeji a začastý nevinné, protože jich nevyslyšeli.“⁴⁰ Takový člověk je nespravedlivý a nehodil se ke správě hospodářství, tento člověk měl být nazýván „chlapem“, „ne pak pánem statku, poněvadž sám sebe řídit neumí.“⁴¹

Dále měl být hospodář podle Fischera zdrženlivý: „vystříhati se přílišného žraní“, měl se vyhýbat všelijaké nádhernosti, měl být skromný, ale ne skoupý: „Skromnost jest veliký důchod, a úzká kuchyně velice dům rozšiřuje: přílišná však **skrbnost** přivádí jej k pádu.“⁴²

Měl být prozřetelně rozšafný, rozumět hospodářství a všem řemeslníkům a jejich práci. Rozeznat, co je dobré a co špatné, zaplatit mzdu, činit všem dobře, nečinit žádné křivdy.⁴³

Pán aneb hospodář měl najmout takové úředníky, kteří budou milovat a hájit spravedlnost a pobožnost. Zdůraznil, že pro hospodářství není nic horšího, než když stále mění úředníky. Proto si měl vybírat především schopné úředníky „by v brzké chvíli bycha nehonil“.⁴⁴ To, že je měl vybírat opravdu pečlivě, uvedl na přísloví: „Větší hanba jest vyhnati hosta z domu, nežli ho do domu nepřijati“.⁴⁵

Pán měl tedy mít velmi dobrý charakter, schopnost rozumět lidem, aby dokázal vybrat vhodné úředníky, rozumět hospodářství, protože „novotný hospodář“⁴⁶ největší škodu trpí od lstných písařů,⁴⁷ a konečně měl být umírněný v trestání svých poddaných.

Kapitolu završil citátem Francesca Petrarkey: „Pokazí-li šafář pole, napraviti hled' to, neb sotva lepšího budeš míti.“

Vidíme, že všichni tři autoři měli podobné nároky na pána a jeho správu. Černobýl, Brtvín i Fischer zdůrazňovali pobožnost a spravedlnost jako základní rysy povahy pána i jeho správy. Černobýl uváděl mezi vlastnosti pána navíc veselost. Pán měl být laskavý na svého hejtmana. Lide se však, podle Černobýla, měli přes veškerou laskavost, kterou jim pán a jeho úředníci projevovali, správy především obávat. Brtvín

⁴⁰ K. Fischer, 1705, s. 306.

⁴¹ Tamtéž, s. 306.

⁴² Tamtéž, s. 306.

⁴³ K. Fischer, s. 306–307.

⁴⁴ K. Fischer, s. 307.

⁴⁵ Tamtéž, s. 307.

⁴⁶ K. Fischer, 1705, s. 225, *novotný*=nový.

⁴⁷ K. Fischer, 1705, s. 226.

zdůrazňoval, že je nutné, aby pán získal pro své úředníky důvěru u poddaných. Vyzdvihl větší důležitost křesťanské vůle než hospodářské. Všichni tři autoři zdůrazňovali nutnost výběru schopných a dobrých úředníků. Fischer psal, že mají mít s pánem stejné zájmy a cíle. Brtvín uvedl praktickou radu, že by hejtman měl umět číst, psát a počítat. Fischer, žijící v době barokní, ještě více zdůrazňoval důležitost pánovy dobrotivosti a vlídnosti, které mu především měly zajistit poslušnost poddaných, a to lépe než jejich strach. Fischer se také nejvíce zabýval nevhodností příliš krutých trestů. Příliš tvrdé tresty pak byly pro Fischera nepřijatelné. Podobně jako Černobýl i Fischer varoval před obžerstvím a zdůrazňoval důležitost střídmosti v jídle i pití. Na základě různých přirovnání a odkazů na antické autory vidíme, že forma a styl Fischerova textu jsou čtivější a barvitější. Je pravděpodobné, byť to nikde neuvádí, že oba, nebo alespoň jeden ze starších spisů znal. Stejně tak je dost možné, že i Brtvín znal starší traktát Černobýlův.

4.2 Kancelář a organizace času

Černobýl se v několika kapitolách věnoval úředníku, o kterém se můžeme domnívat, že svoji práci v kanceláři vykonával, pouze obecně a poměrně okrajově. Zajímavé je, že doporučoval, aby si pán nejlépe vyhlédl úředníka bez ženy: „Neb ten nehledí ženy své, dětí svých, i jiné čeládky své nasycovati, poněvadž jich nemá: než toliko sám o sebe pečuje, a o panskou čeleď, to obmejšleje, aby nedostatku netrpěli, a na tom přestane.“⁴⁸ Dalším zajímavým Černobýlovým postřehem bylo, že měl-li úředník ženu a byla-li na zámku, často rozkazovala více, nežli sám úředník.⁴⁹

Zdůraznil, že je důležité, aby byl úředník ctěný a vzbuzoval respekt a očekávané chování úředníka: „Přitom také k jednomu každému má býti [hejtman] ochoten, a zvláště k úředníkům, kteréžto má ve cti držeti, aby jiní vidouce to, též je ctili: jednáť jim trošty a sliby panské činiti, však proto vše s rozumem, jednáť jim hrůzu dáti, a zvláště k těm menším úředníkům, kteříž co panské v své moci mají, často dohlédati, a jakž na kom vidí, tak se k jednomu každému míti a chovati jest povinen.“⁵⁰

⁴⁸ M. Černobýl, s. 202.

⁴⁹ Tamtéž, s. 202.

⁵⁰ M. Černobýl, s. 213.

Brtvín doporučoval na správu najmout dva úředníky (vyšší má být rozumnější), jeden se měl nazývat purkrabí. Pro správu několika panství je třeba najmout hejtmana (třeba i dva), další správci, kteří by vykonávali práci za pána (pokud sám nechtěl nebo nemohl), se nazývali regenti. Regenti potřebovali ke své práci písaře. Kolem těchto lidí postupně vznikala kancelář plná úředníků.

Také zdůrazňoval, že pán měl mít na paměti především boha, každý se měl hned ráno pomodlit za dobrou práci apod., **řeholník** pak měl být účasten na mši. Úředník měl vést jednání s různými lidmi ze statku. Na konci dne měl vyslechnout šafáře a purkrabího o tom, co se přes den na statku udělalo.

Kanceláři, organizaci kanceláře a spisů, jejím zaměstnancům se velmi podrobně věnoval Fischer. Na základě jeho podrobného popisu můžeme posoudit, jak stoupl během jednoho století význam kancelářské práce. Fischer zde musel použít i řadu termínů a cizích slov, pro které čeština neměla ekvivalenty.

4.2.1 Co jest kancelář hospodářská a knihárna

Fischer vysvětlil hned v úvodu pojem **kancelář** i jeho původ v latině a jeho odvozeniny takto: „Jméno latinské **cancellaria**, což u Čechů cancellář slove, pochází od zamřežování, přetržení, svázání: nebo jako drva přes příč se kladou, aneb železné holi na mřížích, nimiž okna se ohražují, tak když spisové černidlem přes příč přetaženi bývají, taková znamení a linie slovou cancelli, aneb mříže. A z toho plynou jména kancelář, **kanclíř** aj.“⁵¹

4.2.2 Zaměstnanci kanceláře

Ve větší kanceláři bylo třeba dobrého a zkušeného **písaře** nebo **sekretáře**, „jenžby všelijaké listy smysliti aneb concipiovati, a dobře na papír uvéstí uměl.“⁵² Fischer doporučoval, aby se přijali podle velikosti hospodářství dva nebo tři mládenečkové sirotci, schopní, kteří by pomáhali ostatním úředníkům a zároveň se tím hned od mlada učili a poznávali hospodářství.

Kancelář hospodářskou doplňovala **knihárna**, aneb **schránka** aneb **archív**, v nížto **dcky** (desky), a **naučení** všeliké potřebných věcí k hospodářství se skládají a zachovávají,

⁵¹ K. Fischer, 1705, s. 222.

⁵² K. Fischer, 1705, s. 228.

tj. spisy, v nichž se nachází, jakým právem kdo statkem vládne, s vidimovaným (ověřeným) výpisem zapsáni jich do desk zemských.

4.2.3 Další úřední materiály a knihy

Dále jmenuje další úřední materiály jako: **gruntovní knihy** rozdělené po rychtách, podle velikosti panství – obsahují všeliké smlouvy, aneb ceny gruntů a jejich každoročních dědiců, a pozůstávajících sirotků a vdov spravedlivé rozdělení.

Urburní knihy obsahovaly vypsání celého statku, jaký má právo, jaká jest cena jeho... kolik kop záhonů má, kolik jiter, kolik lánů v každá straně aj. Také zde byly **kollatury** farní (filialní) aneb kaplí s desátky a důchody jejich na každém panství, dále kolik **špitálů**, kolik vesnic a městeček, dvorů, lesů, mlejnů, rybníků a potoků. Kdo dělá na poli a zda zadarmo či z platu, kolik pivovarů, kolik jest ovčinců a kolik v každém matek, kolik zahrad, chmelnic a dělníků pro ně, jestli jsou na panství vinice, kolik kaprů se může nasaditi do rybníků.⁵³

Zapisovaly se **kšafty, břímě** a k jakým **gruntům** a časům jsou vázány platy. Jaký se dávají platy **zedníkům, kovářům, tesařům, uzdářům, sedlákům, provazníkům, tkalcům, poslům** aj. Jaké platy jsou z **masných krámů**, z solnic, mejt, chmelnic, rozdílných dílen (mlejnů, z **valchy**, kováren, pekáren, z **podruhů**, platu vinného a páleného aj.).

Kancelář evidovala výdaje na počty a dary, které se občas vyskytly. „Tyto a těm podobné věci má opatrný a pilný hospodář v **knížce summovné** a krátce sepsané, podle všech rubrik a dvorů, každoročně poznamenané, vždycky při sobě míti aby když každého aspoň měšce ty věci sobě na paměť přivesti chce, jakož to chtíti má, z toho summovního vejtahu, a vyměření rubrik, hned na jedno pohledění a jako v zrcadle veřejnou světlou známost o všem míti mohl.“⁵⁴

V kanceláři se podle Fischera měly vést také počty o různých vydáních i příjmech (např. důchodní, obroční nebo purkrabí). To mělo být zapisováno v naprostém pořádku a dle přání pána, který směl své úředníky trestat, pokud objevil chybu.

⁵³ K. Fischer, 1705, s. 222–223.

⁵⁴ K. Fischer, 1705, s. 224.

V tomtéž archivu měl být i úplný **inventář** (tj. „poznámenání všech věcí“). To bylo např. nádobí domácí, jizby, pekárny, bečváře, šafářů a šafářek, mlejníků, kováren, hospod aj. Aby hospodář poznal, když je přehlíží, že ouředníci věrně jednají.

Také zde měly být uvedeny počty sirotků a úkolem bylo kontrolovat jejich dědictví u poručníků. Dále se mělo kontrolovat, jestli se vzdělávají v literním umění anebo řemeslu, jestli se učí anebo sloužejí.⁵⁵ Podobně se evidovaly počty (účty) kostelní a špitálské.

Zaváděly se „rejstříkové mlejny“ – jak si počínal mlynář s obilím apod. Podobně i „rejstra lesní“ (o vydání a prodeji dřeva). Mlýn byl velmi důležitým prvkem celého hospodářství. V lese se zase mohlo poměrně snadno pytláčit, nebo krást dřevo.

Vedly se cedule a poznámenání platu dělníků, příjem chleba, soli, „mlíčného“, masa, vajec, počty žně a vydání na dělníky, sekáče a žence.

V témž archivu se mělo zachovávat rozdělení polí pro kontrolu jejich výnosnosti.

Kniha, kam se zapisovala jednání právní, měla být také při kanceláři vedena, v případech sporů, při rozepřích sloužila soudcům.

Kniha obsahující všelijaké smlouvy, připovědí, porovnání, svolení, a na jaký způsob a s jakými výminkami se staly s rozdílnými řemeslníky za rozdílné práce, stavení, rybníky, zahrady aj., což se všecko poznámenati má na věčnou památku.“⁵⁶

V jiné truhličce rukojemství a slibování za někoho a zadosti činění se zapisovala (při soudu a při úřadu kdo se měl dostavit).

Do jiné truhličky se vepisovaly, kde jsou pomezí končiny a jak jsou označeny kameny a stromy, a rozhodnuté rozepře s přidáním jmen svědků o hranice pozemků. Zde se také udávala jména a práva pastev, honby, lovení, ryb aj. s okolními sousedy.

Protocol byla kniha větší, kam písaři krátce zapisovali summovně všelijaké rozepře.

Do jiné truhličky se uváděli odešlí a příští poddaní.⁵⁷ Existovala i kniha, kam se psaly přímluvy a spisy.

Jiná pamětní kniha obsahovala rozdílné prosby a milosti vypůjčené na čas živobytí, aneb na nějaký čas vyměřený; v jiném rejstříku se poznámenávaly potraviny,

⁵⁵ K. Fischer, 1705, s. 224.

⁵⁶ K. Fischer, 1705, s. 227.

⁵⁷ K. Fischer, 1705, s. 226.

kteřé panu nebo náměstkům jeho se dostávají s kvitancí příjmu. Kniha, kde byli sepsaní poddaní a podruzi, kolik jich v každém městečku aneb vesnici přebývá, s jménem a příjmením, a jakou jedenkaždý živnost aneb obchod vede.

Nakonec byla v kanceláři různá správní naučení pro hejtmany, důchodní, písaře, obroční, purkrabí, sládky. Dále naučení, jak dosáhnout zisku. Různé rady pro nové hospodáře, jak lépe nakoupit, zachovat apod.

Podle **Brtvína** se měl ještě psát speciální „registřík“ pro drahé věci: různá drahá sukna, nákupu různých damašků, kmentů, koření a jiné krámské věci, víno.

Návody, jak úředníky a čeledí a poddané snáze spravovat, zachovat a rozmnožit, zlepšit pole, setbu, dobytek, ovce, prasata apod. Jak rozvíjet pivovár, různé dílny, mlýny, cihelny aj., aby větší zisk přinášely.⁵⁸

V kanceláři měly být i knihy, kde byli sepsaní podle titulů („titulové“) ti, „ke kterým se někdy psáti musí, „tak aby nápisové vně dobře se postavili, dobře pravím, aby pokudžby tu v čem pochybeno bylo, nějaká nevole z toho nepovstala.“

4.2.4 Způsob uspořádaní spisů v kanceláři

Hned na počátku této kapitoly Fischer zmínil, že největším nepřítelem práce v kanceláři a původcem škod je nepořádek. Proto měla být kancelář vybavena **almarou** s mnoha truhličkami, které mají být popsané nebo pomalované.⁵⁹ Nedoporučuje jednotlivé knihy pak kamkoliv přenášet, jen na stůl.

Knihárna sama měla být postavena na místě bezpečném před požárem a na místě klidném, kde nebyl hluk, a nescházelo se moc lidí.

Fischer vyjmenoval 46 pravidel, jak organizovat spisy v almaře a v závěru kapitoly přiložil schematický náčrtek celého **inventáře** (tabule)⁶⁰, kde jsou jednotlivé truhličky znázorněny v osmi řadách jednou po pěti a sedmkrát po šesti sloupcích.⁶¹

I. Zřízení zemská, Práva městská, Římská veřejná práva

II. Urbář autentický a dckami zemskými utvrzený – obsahoval prostrannost polí podle trojí třídy, různí gruntové, ourokové aneb platy, sedlské roboty, věčné služby aj.

⁵⁸ K. Fischer, 1705, s. 228.

⁵⁹ K. Fischer, 1705, Kapitola II. Vejrys schránky spisů aneb cancelláře hospodářské, s. 228.

⁶⁰ K. Fischer, 1705, s. 235.

⁶¹ K. Fischer, 1705, s. 236. Viz. příloha obrázek č. 8.

Doplnil, že pokud někdo porušil zákony této knihy, něco do ní vepsal, na hrdle, bez dalšího procesu právního trestán býval.

Knihy po rychtách rozdělené podle městeček a vesnic (dědici a věřitelé). Do této truhličky patřila rovněž taxa kancelářská k skročení ouředníků – neboť „accidenci zvětšují a tím obtěžují chudé poddaný, nejvíce pak přespolní, vdovy a sirotky.“

III. Práva panství – např. starožitné památky pro paměť potomků.

IV. Sněmové zemští – „kteří se každoročně od stavů drzejí, a rozličná místodržících z poručení královského vydaná ustanovení ostříhati se mají.“

V. Rozepře a jejich rozhodnutí.

VI. Protocolla – dokumenty které se přepisovaly listovním písařem nebo kancelisty nebo notáry často běžné a krátce psané a pak přepisované a zapisované.

VII. Zápisky o tom, co se který den pro budoucí památku děje.

VIII: Kvitanice na zaplacení panství o zaplacení dluhů – sloužila pro ubezpečení potomků dlužníka, že dluh byl splacený, dále kvitanice zaplacených kontribucí a různých daní, mýtného aj. Královské berně podepsané od předních správců a upevněné pečetěmi se měly pilně uchovávat, aby se nemusely platit podruhé.

IX. Sem se ukládají dluhy, které nadělal pán a sebe i své dědice a potomky pod obyčejným ourokem dal v závazek placení (např. rukojmí, zápis, základ). V tomto místě připsal Fischer lakonickou poznámku: „Šťastné to panství, na němž tato truhlička prázdná jest, a Pán nic takového nemá, nebo panství obtížené takovými dluhy, není panství nýbrž tvrdá služebnost; a pán takový není Pán, nýbrž starostlivý šafář.“⁶² Také se sem však ukládalo to, co pánu dlužili jiní („uvěřil aneb zapůjčil jakýmkoliv způsobem). Půjčka byla na všechny časy (=již se nevracela, pokud se nedomluvili jinak).⁶³

X. Malé ruční knihy, neb manuály – vysvětlení a vyjádření na žádané rady a odpovědi.

XI. „Rejstra sládkova a pivovárni“ – počet várek a sudů každé várky, míra aj. Též krčmáři, jména a čas a měsíční oučtové sládka. Také se sem dával plat a strava aneb deputáty mistra a tovaryšů.

XII. Smlouvy s ovčáky – počet stáda aj.

⁶² K. Fischer, 1705, s. 230.

⁶³ K. Fischer, 1705, s. 230.

XIII. Les, jeho velikost a jakost, jakost dřeva, kam dřevo přicházelo (sladovny, pece aj.).

XIV. „Mlejnská rejstra kromě jiného užitek mlejnského nádobí, inventář a naučení předepsaná mlynáři“.

XV. „Viničná rejstra“ – počet vinic a jejich dělání, plat vinařů, náklad, nádobí, sudy, tyčky a jiné nástroje.

XVI. Dokumenty o rybnících a všem kolem nich.

XVII. „Rejstra žně“ – co ročně na penězích a potravě na žeň vychází, též cenu těch potrav, počet sklizeného obilí v slámě, po kopách mandelů aj.

XVIII. Platy a potravvy ouředníků, šafářů, všeliké čeledi dvořské. Dále cedule kde bylo zapsáno, co s kterým bylo smluveno a co skutečně zaplaceno od pána neb ouředníka s podpisem vlastní ruky.

XIX. Smlouvy sepsané s předešlymi řemeslníky i se současnými za různá díla s příloženou smlouvou o zaplacení. Rozdílné mzdy dělníků, poslů, mlatců z platu denního najatých a zaplacených.

XX. Potrava pána aneb řeholní společnosti.

XXI. Břímě panství, rozdílní peněžítí ourokové buď z půjčky, aneb z držení cizích gruntů, z opravování cest, aj.

Též platové rozliční knížeti přináležející: založení (fundace) chrámu Páně, špitálů.

XXII. Práva collatur jak farní, tak filiální, špitálů, škol, ochran a patronátů.⁶⁴

XXIII „Rejstra sirotků pozůstalých a nezletilých“ – záznamy o poručnicích, co hlavně evidovat, aby se nic neztratilo z dědictví otce.

XXIV., XXV., XXVI., XXVII. Schválené a podepsané počty důchodního, obročního, purkrabího a kontribučního.

XXVIII. Naučení pro práci nových úředníků.

XXIX. „Listové přimlouvací a žádající spravedlnost sousedů i s odpověďmi na ně.“

XXX. Listy narození poddaných, řemeslníků, vandrujících aneb jidne sloužících. Též vysvědčení v originálu odjinud vzatá a někam jinam jdoucím daná, aneb výpisy, že spravedlivá jsou.

XXXI. „Kšaftové (písemně nebo oustně učiněné) aneb codicilly povolením pána utvrzení.“ Dále právní zadostiučinění v rozličných příčinách.

⁶⁴ K. Fischer, 1705, s. 232.

XXXII. Ouroky stálé i běžné, poplatky a „rešty“ v knize pro paměť potomků poznamenané.

XXXIII. „Industrias – schválené, beze škody třetího povolené, poctivé a za dlouhý čas hledané nálezy k zisku pána.

XXXIV. Spisy sepsané vlastní rukou (autographa), které pomáhají k ukončení právních rozepří.

XXXV. Obsahuje předešlé rozepře a jejich rozhodnutí.

Tři způsoby soudu: Přátelské porovnání o němž⁶⁵ – viz truhlice č. 42 aneb vedení práva aneb přísnou exekucí.

XXXVI. „Hříchové zjevné spáchané na panství pro budoucí památku a kterak kdo pro ně trestán byl buď provazem, nebo mečem, kolem, nebo vyveden na věky nebo vymrskán“.

Také milosti, obdarování a dobrodiní daná vrchností poddaným a jejich vysvětlení.

XXXVII. „Memorialové“ – podle posloupnosti času.

XXXVIII. Hranice panství s jejich sousedy.

XXXIX. „Vejhosty“ v originálu odjinud přijaté, naopak ti, kteří jsou propuštěni jiným pánům.

XXXX. Inventáře rozličné hospodářství při dvořích se dotýkající.

XXXXI. Titulář s památky listů, a jejich „závirkami ceremonýálními,“ také staré kalendáře.

XXXXII. Pokojná a přátelská narovnání rozdílných rozepří ať už jen mezi hádajícími se nebo skrze třetího člověka k tomu voleného.

XXXXIII. Rozdílné smlouvy, které se potvrzují podáním ruky nebo rukojemstvím.⁶⁶

XXXXIV, XXXXV, XXXXVI. Rozdílné „formuly“ při hospodářské kanceláři potřebné – způsoby jak psát vysvědčení, listové zachovací aj. Způsoby, podle kterýchž se žádá propuštění z poddanosti a tomu se odpírá, jak se dává plnomocenství aj.

Almara aneb hospodářská knihárna se mohla podle velikosti panství rozšířit nebo zmenšit, ale měla být vždy zachována její podstata.

Fischer uvedl celou řadu **typů úředníků a písarů**, kteří sloužili hlavně při knížecích a velikých pánů hospodářských kancelářích: Listovní, concipistové, sekretáři

⁶⁵ K. Fischer, 1705, s. 233.

⁶⁶ K. Fischer, 1705, s. 235.

(přepisují, kopírují), vejtažníci aneb summistové (vytahují z spisů, co sekretáři mají registrovat), jsou protipísaři (vše přepisují); agenti (formuly – způsoby spisů vymýšlejí a koncipují), prokurátoři představení robotám, poslové, plnomocníci, pojezdni. Fišer uvádí i starý pojem pro tyto úředníky, když užívá termínu **buchhalteři**, také se jim říkalo pamětníci (skládali knihy a staré opravovali).

4.2.5 Vybavení kanceláře, nástroje úředníků nutné pro práci v ní

Fischer se opět vrací do minulosti a připomíná, že dřív byl v kanceláři nejdůležitější **pergamen** z koží, čistě vydělaný od chlupů (pergamen měl název podle maloasijského města Pergamon, kde se poprvé užíval.) V 17. století se již používal „**papír, černidlo neb ingoust a pero**“.

Papír se dělal ze starých pláten v papírně a byl různé kvality. Předek se označoval jako **regální** („jako bys řekl královský“). Jiný se nazýval **poštový** (na psaní) atd. Na hladký se lépe psalo. Nejhorší byl **kupecký**, do kterého se balilo zboží a „z něhož kramáři dělají kornoutky“, další, „jenž pije ingoust, a slouží písařům místo **posypátka**“.

Černidlo (inkoust) se dělalo z dubového galesu (duběnky) a z jitolimu (vitriolu) s vodou vařených a smíchaných s kamencem a **gummou** proti plesnivění a prosakování.

Připomíná, čím se dřív psalo (křídou, rafijí železnou nebo ocelovou, kostěnou neb kamennou, špicí „dymantovou“, uhlem, křídou, hrudkou nebo penzlíkem namočeným v šarlatové barvě (vynalezl Niciáš/ Nicias).

Ve Fischerově době se používalo pér z křídel větších ptáků.⁶⁷ „Někteří chválí pávové, jiní labuťové, některým se líbí orličí, z indiána (z krůtáka), ale nejlepší jsou dle mého smyslu husí, mající „pisky“ (brka) prostředně tvrdý.“⁶⁸

Další nástroje potřebné pro práci v kanceláři: Písařský nožiček, **scriptorálek**, **kalamář**, **posypadlo s posypátkem** k usušení liter, nůžky k prostřihání papíru, **lineála** k tažení linií (čar), **hodiny sypací** k vyměření času. Potřebí jest také **vosku španělského** na zavírání psaní a zapečetění pečetí, aby je nikdo nepřečetl. Také má být při ruce klubko nití neb subtilnějšího **špagátu** v škatuli. Dále svícny z **plechu** neb **mosazu** s svými **kratiknoty** (k ukrácení knotů) pro večerní, noční a ranní hodiny. Pro mdlé oči přistavuje

⁶⁷ K. Fischer, 1705, Kapitola III. O ostatních věcech potřebných při kancellári, s. 237.

⁶⁸ K. Fischer, 1705, s. 237–238.

se **stínidlo zelené** k světlu, aby neodráželo příliš na oči. Též tabulky, **pulpity, křesátko s toudem** neb **houbou**.

Všechny tyto věci měli čistit, opatrovat, přinášet a odnášet z kanceláře **písaříkové**, které napomíná, vyučuje a napravuje **důchodní**, celého archivu a pokladu opatrovník.⁶⁹ Jako na konci jiných kapitol, i zde, uvedl Fischer opatrovníka: „Za ochránce kanceláře ustanovují se čtyři evangelistové s tímto nápisem: Co spravedlivého jest, sudte.“⁷⁰

Oba starší autoři, Černobýl i Brtvín, se věnovali kanceláři a práci v ní pouze obecně a okrajově. Černobýl doporučoval, aby si pán vybral úředníka bez ženy a aby na něj dohlížel. Brtvín doporučoval najmout dva vysoké úředníky. V jejich označování neexistuje úplná shoda, nižší úředníky označil za purkrabí a vyššího, pro správu několika panství, jako hejtmana. Dalším vysokým úředníkem byl regent, který měl dispozici písaře a jiné úředníky. I zde Brtvín apeloval především na zbožnost a zmínil osobu řeholníka, který měl na starosti pořádání mše. Brtvín činnost kanceláře ještě z větší části přisuzoval hejtmanovi, resp. jeho úředníkům. Této problematice je věnována následující kapitola.

Podrobně se této složce správy panství věnoval pouze Kryštof Fischer, který zde prokázal mimořádnou fundovanost v oboru. Svě myšlenky třídil precizně a logicky. Je zřejmé, že považoval kancelář za jakési nervové centrum chodu hospodářství a z jeho popisu kanceláře, práce v ní, organizace chodu kanceláře apod. si můžeme vyvodit, jak stoupla důležitost této složky pro řízení hospodářství oproti době Černobýla a Brtvína. Fischer zde vyložil původ slova kancelář, vysvětloval a specifikoval funkce jednotlivých úředníků, organizaci knihovny a archivu. Při této činnosti musel použít řadu nových cizích slov především latinského původu, např. *sekretář, concipirovat, archiv, kanclíř, kollatura, akcidence, almara, memorialové, autographa, industrias, kvitance, skriptorálek* aj. Dále musel využít i řadu slov a slovních spojení majících podobu termínů: např. *knihárna, černidlo, gruntovní knihy, dsky zemské, urburní knihy, Zřízení zemská, Práva městská, Římská veřejná práva, ourokové, taxa kancelářská, sedlské roboty, věčné služby, Rejstra žně Královské berně, Sněmové zemští, kratiknoty, vosk španělský* aj.

⁶⁹ K. Fischer, 1705, s. 238.

⁷⁰ K. Fischer, 1705, s. 238.

4.2.6 Rozdělení času

S růstem byrokratizace života patrným již od 16. století se začaly klást stále větší požadavky na zefektivnění práce. Fischer zdůraznil, že hospodářství je nutné se věnovat stále: „Hospodářství při svých pracích netrpí žádného meškání.“⁷¹ Jako správce jezuitských statků si byl Fischer velmi dobře vědom, jak cenný je čas, a tedy i důležité jeho správné rozdělení, aby byla práce dostatečně efektivní. Nejprve rozdělil týden a navrhl, co který den dělat. Pak se věnoval i celému roku po jednotlivých měsících.

Zdůraznil rovněž význam rozdělení práce podle času: „totiž aby den rozdělil se na hodiny, týhodny na dni, měsíkové na týhodny, rok na čtvrti léta, aneb polouletí. A toto spořádání času já kalendář nazvu, vyučuje, co každoročně každého měsíce, týhodne, dne při hospodářství konáno býti má.“⁷² I zde citoval antické klasické autory (např. Catona/Katona).

Rozdělení týdne.

Šest dní bylo všedních, občas doplněných o nějaký svátek; „sedmý jest neděle, den odpočinutí. Pakli ten den něco konati se má po dokonaných službách Božích, to ať se děje o **kollaturách**, chrámu Páně, špitálů, a chudých lidí potřebě, a o věcech těm podobných. Též po poledních mohou se ustanoviti „řízení týhodenný ouředníkům, šafářům, a rychtářům ve vsích, leč to ten den před tím vykonáno jest a slušněji.“⁷³

Fischer rovněž podrobně rozepsal, co se mělo dělat každý den v týdnu:

Pondělí: prohlížel se celý dům i dílny, kontrolovaly se „cedule“ od písařů z minulého týdne, zjistily se spory mezi lidmi.

Úterý: vybíraly se kontribuce, dělaly se výslechy a řešily spory.

Středa: odesílaly se poslové s psaním, kontrolovaly se půjčky a dluhové aj.

Čtvrtek: Obyvatelé jiných částí panství se vyslychali a případně se s nimi vedlo stání. Zjišťovalo se, je-li potřeba někomu pomoci.

Pátek: kontrolovaly se lesy a ostatní části panství, dále se řešily spory.

Sobota: platilo se dělníkům, dávala se potrava **čeládce**, úředníci a rychtáři podávali správu o všem, co se dělo v týdnu. Všechny kriminální věci se odevzdávaly magistrátu, rychtáři nebo panskému.

⁷¹ K. Fischer, 1705, Kapitola IV. Rozdělení času, s. 239.

⁷² K. Fischer, 1705, s. 239.

⁷³ K. Fischer, 1705, s. 240.

Nejdůležitější prací z hlediska rozdělení času však byla tvorba měsíčního kalendáře (tomu věnoval Fischer rozsáhlou V. kapitolu). Kalendář byl tzv. „pravidlem a vejtahem“ celého hospodářství.⁷⁴

Měsíční kalendář

V úvodní kapitole se věnuje rozdělení času podle měsíce a slunce, vyjmenovává i počet hodin, které činí den a kolik minut činí hodinu. Rok dělil patrně pod vlivem některých astrologů na 13 měsíců po 52 týdnech, tedy 365 dní a téměř 6 hodin. Slunce za tu dobu oběhne dvanáct znamení.⁷⁵

Dále se zde věnoval i židovskému roku „sobotnímu“ (od Vequia) začínal od „dennorovnosti jarní“ (rovnodennosti), doby, kdy Židé soudili, že byl stvořen svět. Dále psal i o počátku roku u Řeků a Egyptanů. Věnoval se i Juliánskému kalendáři. Rozdělil rok na čtyři díly: jaro, léto, podzim a zimu podle postavení slunce ve čtyřech znameních (skopec, rak, váhy a kozorožec). Vysvětlil pojmenování roku v latině i další znamení, měsíc a jeho pojmenování podle Měsíce.

V dalších kapitolách se Fischer věnuje právě postavení měsíce, (sleduje délku noci a dne), pro každý měsíc tvoří přehlednou tabulku, která obsahuje i nebeská znamení podle „pražského padesátého stupně.“⁷⁶ V každém měsíci uvádí jeho latinský i český název, různé významné dny (např. 6. ledna Oslava tří králů, Kašpara Melichara a Baltazara), milosrdenství, držení soudů a co se v daném měsíci dělá na polích, jak se pečuje o stavení, práce v lese, v pivovaru, u rybníků, na vinicích, péče o lesní zvěř (např. v lednu se prováděla honitba na lišky, kuny, vlky apod.).⁷⁷

Fischer se věnoval i pranostikám a různým předpovědím hvězdářů do budoucnosti podle postavení planet, uvádí např. 22. ledna, tj. ve svátek svatého Vincence: Jestli jasně svítí slunce na den svatého Vincence; zaopatř ku sudům více, nebť mnoho vydá vinice.“⁷⁸

⁷⁴ K. Fischer, 1705, s. 241.

⁷⁵ K. Fischer, 1705, s. 241–242.

⁷⁶ K. Fischer, 1705, s. 242–243.

⁷⁷ K. Fischer, 1705, s. 250.

⁷⁸ K. Fischer, 1705, s. 255.

4.3 Hejtman

Podle **Černobýla** měl být hejtman rozšafný a moudrý. Pravidelně měl vyslechnout správu purkrabího. Měl mít přehled o dění v celém panství, především o penězích. Měl řídit všechny lidi, soudit je, kontrolovat jejich **živnosti** a obchody. Měl se zajímat o pusté grunty a o příčiny jejich zpustnutí. Měl se snažit napravit nedostatky na panství, zjišťovat příčiny, proč sedláci opouštěli své grunty. Měl se starat, aby nebylo příliš mnoho krčem, zvláště tam, kde nebyly potřeba. Jednou za čtvrt roku měl přistupovat před pána a předkládat mu summu od purkrabího, z kterého udělal krátké „extracté“ (výtah). Měl zakládat mlýny ve vsích a pily v lesích. Dříví z lesů se mohlo plavit po vodě, bylo tak zproštěno od cel a mýta. Vedl registra zemřelých a v nich soupis majetku, dluhů a sirotků. Měl se postarat o sirotka. Všechny grunty a jejich osadníky měl mít hejtman popsáné v registrech.

Měl být na své poddané spravedlivý. Měl rozumět počtům.⁷⁹ V neposlední řadě měl myslet do budoucnosti: „Má hejtman i o to pečovati, čehoby po třech letech bylo potřebí, aby to letos zjednal, za nepotřeby potřeb dobýval, a všeska **koření** k letům **holdoval**.“⁸⁰

Brtvín zdůraznil, že **hejtman** měl spoustu povinností při správě zámku, dvorů panství a jejich obyvatel. Měl být proto nad jiné dobře placený, protože měl těžkou práci.⁸¹ Brtvín připisoval práci hejtmana, resp. hejtmana a jeho úředníků, což mohla být jakási kancelář, i činnosti, které již podle Fischera vykonávala spíše samostatná kancelář. Věnoval se platebním povinnostem hejtmana: **platům dědičným a běžným**, radil, jak využít důchody, jak je zaznamenávat do register; část platů měla být využita ve prospěch sirotků a vdov, část měla být věnována církvi. Dále Brtvín do svého traktátu zařadil kapitolu pojednávající o tom, jak měl být hejtman pečlivý a jak se měl starat o své podřízené, jak měl vést účetnictví, různá vydání a na závěr, jak dosáhnout sporoty (tj. blahobytu).

Hejtman spolu se svými úředníky měl sepisovat veškerý majetek, který se na zámku nacházel, jací lidé se zde nacházeli, jak byli staří apod. Dále vedl evidenci typů dvorů, (např. **poplužní**), jaké koně se chovají, chmelnice, sladovny, vinice, pivovary,

⁷⁹ M. Černobýl, s. 208–216.

⁸⁰ M. Černobýl, s. 213.

⁸¹ J. Brtvín, s. 103.

mlýny, rybníky, ryby, potoky. Pro evidenci toho všeho měl s úředníky zřídit nová správní nebo hlavní registra a v nich vše dobře vést. Dále pak měl vést i zvláštní „registřík, případně ceduli řezanou“. Do těchto cedulí se zapisovaly příjmy úředníků na zámku a na dvorech. Cedule řezané se vyhotovovaly ve dvou kopiích; jednu měl pán či hejtman a druhou úředník. To sloužilo pro kontrolu případných ztrát a krádeží.

Hejtman a jeho úředníci vedli **registra ložní**, kam se zapisovaly správní důchody. Obsahovaly platy pro vrchnost z měst a vesnic. Za tyto platy odpovídal rychtář, konšel nebo starší člověk. Tito lidé měli mít povědomí, kolik má každý člověk platit ze svého gruntu. Zaznamenalo se velkým písmem jméno vsi nebo města, jméno majitele gruntu a kolik měl luk a kolik z toho platil. Platby se prováděly dvakrát ročně vždy ke sv. Jiří a ke sv. Havlu. Takto se sepsali všichni majitelé dané vsi nebo města a udělala se suma (např. „summa lánův tolik, summa úroka svatojiřského tolik, summa roboty ženní aneb louční dní tolik, suma úroka svatohavelského tolik, summa slepic aneb vajec tolik“). Rovněž se sepisovaly různé panské rybníky, palouky, louky, počty vozů sena, lesy apod. Při nakupování měl být přítomen s úředníkem i písař pro přehlednost; zapisovalo se rovněž clo.

Když byly spočítány všechny dědičné i běžné důchody ze všech panství, měl udělat hejtman celkové součty a zjistit tak důchody za celý rok, které předkládal pánovi; zároveň také dostával zprávu, co se kde udělalo. Nad všemi těmito registry o výnosech měl pán bedlivě posedět se svou radou a promyslet a rozvážit, co s výnosem udělat. Pánovo štěstí spočívalo v tom, aby neutrácel více, než měl příjmy. Zde rozvažoval, jakou čeled' přijmouti, jaké dvory koupit, případně prodat, jaké udělat opravy, popřípadě zaplatit dluhy. Hejtman a jeho úředníci měli vést i **registra gruntovní**. Zřizovala se v zimě, kdy nebyly práce na poli; sedláci se dostavili na zámek a zjišťovalo se, jestli mají uhrazené platy. Zapisovali se noví vlastníci statků.

Hejtman se měl starat o sirotky a vdovy, k evidenci sloužila **registra sirotčí**. Zapisovalo se do nich podle jednotlivých vsí. Např. léta a dne Petr aneb Havel umřel a těchto dětí po sobě zanechal. Nejprve se psali starší, nejprve synové, potom dcery a jejich věk a co jim zůstalo: statek, nábytek apod. Povinnost oznamovat úmrtí měli rychtáři a konšelé. Sepisovala se i tzv. **registra zádušní** o záduší kostelním. To byly klenotky, které měl na starosti kostelník v kostele, včetně důchodů i dluhů. Kostelník měl dbát, aby s penězi dokázal vyjít. Uchovávaly se v truhlici spolu se sirotčími penězi. Farář

měl být šanován lidmi jako správce duší a měl obdržet vše, co mu byli lidé povinni. Kostelníkům se nemělo ubližovat. Úředník a hejtman měl rovněž řešit pochybení kostelníka či dokonce kněze, pokud se protivil především Bohu a dával špatný příklad lidem. Pokud nebyl kněz příkladného života, neměl být na panství trpěn.

Hejtman se měl dotazovat a rozmlouvat o hospodářství, jak co funguje, a osobně se měl zastavovat po panství, aby viděl, jak lidé žijí, jak opravují grunty, jak se hospodaří. Stejně tak měl vědět, jak má čeládka sedat u stolu, co má jíst, podobně měli mít přehled, co má rádo panstvo na svém stole, aby mohli kontrolovat zásoby, např. koření.

Při počítání měl být přítomen i sám pán, aby viděl, jaké byly příjmy a výdaje. Nemohl-li, zastoupil ho hejtman. Z počtů se vytvořil **extract** („artikule příjmův a vydání“). Vedl se přehled vydání na kuchyň, na čeládku, na zámek, za vína, za sůl, za dobytek apod. Náklady na dvory, řemesníkům, plevačkám (plečkám), žeňcům, sekáčům, hrabáčům, mlatcům, od výdeje obilí, pšenice, kolik kop mandelů je vymláčeno, kolik jich vydáno na slady apod., kolik bylo vydáno ze dvora na zámek jídla, kolik telat se zabilo, kolik jehňat, prasat, vepřů krmných, sádla, kuřat, slepic. Vše se mělo zapisovat.

Fischer rozepsal povinnosti hejtmana a jeho nejbližších úředníků velmi podrobně do jednotlivých bodů v rámci svého II. traktátu o naučení pro pána a jeho úředníky jak se mají chovat.⁸² Byl však poněkud obsáhlejší a některé úkony přiřkl spíše specializovaným úředníkům. Velmi pragmatický přístup a smysl pro přehlednost a systém, vlastní celým knihám hospodáře, mu však umožnil sepsat práva a povinnosti hejtmanovy do řady bodů:

I. První starost: vést poctivý život podle přikázání božích a církevních v bázni boží a ve střídmosti. V tom byl příkladem všem svým poddaným.⁸³

II. Zjišťovat, jestli je mezi poddanými pobožnost, svornost a spravedlnost „jdou-li k zpovědi a k stolu Páně a drzejí-li se jiných církevních pobožných obyčejů. Bůh ze statku chce míti desátky, z času pak sedmý díl.“

III. Trestat spolu s pánem prohřešky proti Bohu na základě údajů od rychtáře.

IV. Měl být opatrný a pilný při správě věcí přidělených ke správě, zodpovídal se za svá rozhodnutí a za své činy.

V. Znáť dokonale právo panství.

⁸² J. Brtvín podobně, s. 78–103.

⁸³ K. Fischer, 1705, s. 307.

VI. Dohlížet k dodržování smluv, dohlížet na ceny a jejich uchování, stejně tak na míry.

VII. Dohlížet na stav stavení a co nejdřív přistoupit k jeho opravám, zároveň však nevydávat nic bez písemného záznamu a zbytečně.

VIII. Dohlížet na čeládku, aby se zbytečně nemnožila ve dvoře a aby se neděly hříchy.⁸⁴ Čeládka měla být využívána k efektivní práci a pro zisk pána.

IX. Základ dobrého hospodářství – dobré shromažďování a rozšafné vydání. Udržet zkušené a dobré sedláky: „Nerodíme se, nýbrž pilností a radou učinění býváme hospodáři: aniž jest hanba někoho sprostného, však v něčem zběhlého a zkušeného, vzláště v hospodářství, ptáti se a s ním se poraditi: nebo i sprostný člověk může někdy dobrou radu někomu poskytnuti a nejvíce v hospodářských věcech.“ Hejtman měl rozumět i pracím „sedlským“. Fischer použil obratu „Znáti, co se činiti má“ (řečeno dnešním moderním slovníkem know-how = vědět jak).

X. Nádobí a všelijaké mohovité věci i nově nabyté měl mít sepsané v **inventáři**, aby je mohl pánovi vykázat.⁸⁵

XI. Úředník měl být spokojený se mzdou, na které se s pánem domluvil a novou (**akcidenci**) žádat neměl. Neměl také pečovat jen o svůj zisk a zanedbávat panské. „Nadto bývá to se škodou velikou poddaných když ouředníci své vlastní hospodářství mají, proto, že sem i tam posíláni bývají a musejí hejtmanu a ostatním ouředníkům velmi mnoho prací konati, svého pak hospodářství a panského na straně nechati.“

„...protože takový lenivý poddaný pole své skrze takového najímače docela vysaje, a že potomky své lepší naděje zbavuje a sebe sám i své docela k záhubě přivádí.“⁸⁶

XII. Na všechno měl hejtman dohlížet, aby se nic nezanedbalo. Nejlépe vše „vyhlížet bedlivým okem“ (dvory, pole, rybníky, mlejny, lesy, ovčince), a jestli něco nebude uděláno dobře, „vinného potresce“.⁸⁷

XIII. Všechny věci, kterých se nedostává, opatřiti v čase, kdy jsou levnější.

XIV. Během polních prací pozorovat šafáře, jestli čeled' vyhání k jí vykázané práci a kontrolovat čeled', zda-li pole dobře „vorá“ a vláčí. Určit obroční a jiné lidi pro další práce a kontrolovat je.

⁸⁴ K. Fischer, 1705, s. 309.

⁸⁵ K. Fischer, 1705, s. 309.

⁸⁶ K. Fischer, 1705, s. 310.

⁸⁷ K. Fischer, 1705, s. 311.

XV. Kontrolovat chov dobytka přes zimu aj.

XVI. Kontrolovat účty svých podřízených úředníků (důchodních, obročních, purkrabího) podle času (kdy, kterého měsíce, dne apod.) kontrolu provede a ukáže i s případnými nedostatky pánovi. Zde byla na místě velká pilnost a opatrnost.

XVII. Nikoho nemohl nutit k peněžitým pokutám bez vědomí pána a jestli, byly tyto pokuty zaznamenány v důchodech panských.

XVIII. Měl být „rychlý k slyšení, zpozdilý k věření a zpozdilejší k trestání: neb bycha honívá, kdo brzo soudí.“⁸⁸ Zvláštní přívětivost se navíc očekávala k chudým, vdovám a sirotkům. „S poddanými ať příliš neobcuje, aniž s nimi v hospodě na řad pije, aby své vážnosti nezlehčil, nebo to příliš přátelské jednání s nimi způsobí, že ním pohrdati budou.“⁸⁹ Také neměl být příliš skrbný, jak říkal podle Fischera mudrc: „Čeledi tři věci přísluší: práce, pokrm a trestání“ a Kato doplnil: „Když si najmeš služebníka, pomni ho býti člověka.“

XIX. Podobně jako Černobýl i Fischer varoval pána před ženatým hejtmanem: „Mnohým nepřiležitostem ujde pán gruntu, bude-li míti hejtmana neoženěného: nebo velmi těžká věc jest, vzláště při hospodářství dvěma pánům sloužiti, pánu totižto a mnoho rozkazující ženě.“⁹⁰ Pro podpoření své myšlenky citoval Fischer Bibli z První knihy Mojžišovy: „Ženě v prvním hříchu vštípena jest pejcha, z nížto pochází žádost, aby drahý a rozdílný oděv měla, lepší a oupravnější potravu, aby stále panovati mohla“⁹¹

XX. Hejtman měl urovnat spory mezi poddanými co nejdříve.

XXI. Zajistit propuštění někoho z čeledi, pokud k tomu mělo dojít, vyřízení všech formalit.

XXII. Zajistit kontribuce (osobní i vojenské).⁹²

XXIII. Pokud pán navštěvoval statky, před jeho odjezdem měl hejtman připravit všechny podklady a účty podepsané.

XXIV. Měl znát kromě těchto vlastních naučení i naučení jiných úředníků a připomínat jim jejich úkoly a povinnosti, napravovat je v jejich proviněních (důchodní, obroční, purkrabí i sládek), aby mohl podepsat jejich počty (účty).

⁸⁸ K. Fischer, 1705, s. 311.

⁸⁹ K. Fischer, 1705, s. 312.

⁹⁰ K. Fischer, 1705, s. 312.

⁹¹ K. Fischer, 1705, s. 312.

⁹² K. Fischer, 1705, s. 312.

„Naposledy má hejtman býti služebník věrný a rozšafný ... užitečný nástroj, pilný a upřímný mysl, a ať nic proti mysli pána nečiní.“⁹³ Též pozorovat hospodaření „aby se nic nikdež bez jeho vědomosti hnouti nemohlo“; „ať to v témž stavu zachová, ano i rozmnoží a zvelebí.“ „A poněvadž on jest celého hospodářství v správě hlavou, tak ostatní oudy řídití má, aby žádný z nich nedostatečný, chromý, aneb potvorný a neforemný nalezen nebyl. Měl řešit rozepře a držet se tzv. „silné pravdy“, měl se radit s rozumem, pánu svému se měl zalíbit čistou věrností.“⁹⁴

Právní ustanovení hejtmanových služeb

Hejtman dostával roční plat každého čtvrt léta, který mu měl vydat s vědomostí pána důchodní. „V potravě přidává se mu N. N. Této smlouvy dva exemplářové jednoho znění obě straně vydání bývají, pečeti a vlastní ruky podepsáním stvrzení. Pakli kterékoli straně bude se líbiti z jakékoli příčiny službu vypověděti, jeden druhému půl leta před tím to oznámí, po jehožto vyběhnutí hejtman spravedlivé a úplné počty, a všech věcí v inventářích svěřených poznamenání pánu a tento jemu ostatní mzdu vydá“.⁹⁵

Podle Fischerova hesla byla nejdůležitější vlastností hejtmana spravedlnost projevovaná vůči každému člověku. „Heslo hejtmana: Ať zachová jednomu každému spravedlnost jeho.“ Orodovník svatý Servácus.⁹⁶

4.4 Purkrabí

Černobýl uváděl titul **purkrabího** jako synonymum pro úředníka. Měl se starat především o zavírání a otvírání zámku za pomoci holomků, měl vědět, kdo na zámek přicházel, a rozhodovat o vpuštění lidí na zámek. Holomci zámek hlídali ve dne v noci. Najímal ponocné a hlásné, stejně tak vrátné, zároveň měl na starosti zajištění stravy pro **holomky** a jinou **hradskou čeleď**. Měl dohlížet na práci kuchmistra, klíčníka, pekaře a sladovníka. Měl mít přehled o vydáních do kuchyně, dohlížel na stoly a stanovoval, kdo kde měl sedět.

Purkrabí měl podle Černobýla dohlížet i ve dvorech, především u šafáře a jiné čeládky, dohlížel na to, jestli jsou koně a dobytek dobře živeni. Vykonával kontrolu při

⁹³ K. Fischer, 1705, s. 313.

⁹⁴ K. Fischer, 1705, s. 313.

⁹⁵ K. Fischer, 1705, s. 314.

⁹⁶ K. Fischer, 1705, s. 314.

mláčení obilí a jeho zapisování, nechal zapisovat příjmy a vydání z mlýna. S písařem měl objíždět panství jednou za čtvrt roku a spolu zapisovali, kde se jací lidé nacházeli. Pokud někdo zanedbával svoji práci, měl ho trestat, případě dosadit do gruntu někoho schopnějšího. Černobýl jako trest doporučoval **vazbu a hlad** (podle něho jsou lepší než pokuty). Nikdo neměl bez vůle pána zastavovat ani prodávat grunt. Purkrabí měl rovněž dohlížet na krčmáře, aby v krčmách nedopouštěli žádná zlodějstva, hry, neměli dluhy apod.

Všechny pokuty, které purkrabí uložil, se měly ukázat pánovi. Také nesměl žádné lidi z gruntů propouštět bez vůle pána.⁹⁷ Zde vidíme snahu zamezit možné korupci purkrabího a úředníků a zamezit hromadění příliš velké moci v rukou jednoho úředníka, resp. skupiny úředníků.

Podle Brtvína byl purkrabí jedním ze dvou nejvyšších úředníků, které si pán na své hospodářství najímal. Zaujímal zhruba postavení o něco nižší než hejtman. Stejnou úlohu mu připisoval i Fischer.

Podle Fischera bylo povinností purkrabího „na dílo a na roboty posílati poddaný a dělníky“ a být pravá ruka hejtmana. „Onť ustanovuje roboty, dělníky objednává a dohání k práci, jak při dvořích, polích, zahradách, vinicích, tak i v lesích při rybnících a na cestách.“⁹⁸

Jaké povahy měl být hospodář ukazuje následující pasáž: „Ať jest takový, jehož by dobrá čeled' milovala, zlá pak se bála, bedlivý a střídmý. Naposledy takový, což jest nejpřednější věc, jenž na cizí věci rukou svých nevztahuje, nýbrž na svém platu přetrvává. Ať vyvolí také schopnou šafářku dobrého zdraví, čistoty milovnici: a protože nemá býti příliš škaredá ani také nejpěknější, však poctivá a žádných pověrek se nedržíci, znající co se činiti má a čeho se vystříhati sluší.“⁹⁹

Fischer zdůraznil, podobně jak o tom psal i Černobýl, že funkcí purkrabího nebylo jen práci rozdělovat, ale i kontrolovat, jestli a jak byla vykonávána.

2. Měl mít péči, aby se vyrobeným a udělaným věcem nic nestalo (aby nenamokly, nebyly ukradeny, aby byly složené na místě apod.).

⁹⁷ M. Černobýl, s. 216–223.

⁹⁸ K. Fischer, 1705, Kapitola V. Naučení pro purkrabího, s. 321.

⁹⁹ K. Fischer, 1705, s. 324.

3. Měl nejlíp znát pole a jejich povahy. O tom se měl radit s „nejrozšafnějšími sedláky“. Měl vědět, že hospodářství polní nejvíce ovlivňovalo nebe, půda a děláni.¹⁰⁰ Dalším předpokladem pro fungující hospodářství byla poučka: Čerstvá duše, čerstvé tělo a pracovitě ruce.

Purkrabí měl znát úrodnost luk, celého panství položení, poddaných povahy, pastev užitečnost, meze s sousedy a jejich náklonnost vyzkoumat.¹⁰¹ Podle toho mohl posuzovat, jak velké výnosy může panství poskytovat. Fischer také doporučoval, aby šafáře a dvorskou čeládku i poddané k práci každodenně doháněl.

4. Purkrabí se také staral o rybníky, lesy, zahrady, dobytek, ovčince, pernatou drůbež. Dohlížel na čeládku, která se o ně pečovala (např. „šafářky aby máslo a sejr spravedlivě každého týhodne na váhu vydávaly.“)¹⁰²

5. Neměl se spoléhat na svou paměť, ale vše měl zaznamenávat do tabulek a na papírky. Pak to vkládal do stálých rejster. Tyto údaje měl vydávat pánu do 4. – 5. dne dalšího měsíce pod pokutou ztráty měsíčního platu.

Pro lepší přehlednost i zde uvedl Fischer tabulku, jak jeho účty měly vypadat („Počtové purkrabští od 1. ledna až do 29. téhož leta 1677. za čtyry týhodne“.)¹⁰³ Tabulka se týká počtu různých koní (*pušťáci* – plemenní koně, *valaši potažní, kobyly potažné, jízdní, hříbata půltřetího roku, dvouletá, půldruhého leta, roční*) v maštálích různých vsí a dvorů (*Oujezd, Lhota, Černá, Budeň*) a vše je zakončenou sumou. Ve spodu je ještě doplněna o řádek „vydáno.“¹⁰⁴ Takovýto způsob evidence se aplikoval i pro ostatní zvířata (dobytěk hovězí, potažný i jalový, dojný, svinský, stádo ovčí, pernatou drůbež).

6. Ve dvořích měl purkrabí zaopatřit rozšafného šafáře, aby byl „v sedlských pracech od dětinství vychován.“

7. Dále kontroloval a hlídal louky, vedení vody, cesty, ploty u zahrad. Kontroloval stav střech ve dvořích, chlévích, na sejkách, stodolách aj. Vydávání slámy a sena pro dobytek

¹⁰⁰ K. Fischer, 1705, Kapitola V. Naučení pro purkrabího, s. 321–322.

¹⁰¹ K. Fischer, 1705, s. 322.

¹⁰² K. Fischer, 1705, s. 322.

¹⁰³ K. Fischer, 1705, s. 323. Tabulka viz. příloha: obrázek č. 9.

¹⁰⁴ K. Fischer, 1705, s. 323.

8. Pilný pozor měl dávat na ovčince a ovčáky (podváděli s mlékem a trpěli zahálkou).

9. Dále aby nechal připravit nadbytečnou pernatou drůbež pro panskou kuchyni.

10. Na statcích, kde nebyl „obzvláštní pojezdni, jenž by krčmy objížděl, tu povinnost bude mít purkrabí, a jestli v které hospodě piva nenajde, o tom Pánu neb hejtmanu správu dá.“

11. Neměl bez jasného povolení pána prodat žádné dříví. „Co pak ho prodáno bude, napomene kupce, aby je časně před s. Jiřím odvezli.“¹⁰⁵

12. „Budiž v maštálích a chlévech bystrým okem, aby koňové a jiný dobytek dobře vykrmen byl; budiž ve dvořích Martou péči o všecko maje.“¹⁰⁶ „Orodovnice svatá Marta, heslo Všecko dobře učinil.“¹⁰⁷

Purkrabí měl velkou zodpovědnost. Původně, jak naznačuje i Černobýl, měl na starosti zámek, jeho bezpečnost, tedy i bezpečnost pána, dále byl pověřený dozorem nad hradskou čeledí (kuchmistr, klíčník apod.) Jeho pravomoci se však rozšiřovaly i mimo vlastní sídlo správy panství, a tak kontroloval např. mlácení obilí i krčmáře. Jeho funkce nebyla pouze normativní, ale i kontrolní. Jeho práce vyžadovala aktivní zapojení do organizace práce v přímém kontaktu s nejvyššími úředníky (hejtman, kancelář), mezi které ho Brtvín i Fischer počítali, a zároveň s nižšími členy hospodářství, např. s šafáři, dělníky a sedláky. Jeho pravomoci však již byly omezeny, jak napsal Černobýl, nemohl nikoho svévolně propouštět.

4.5 Obročník

Další významným úřadem, který se podílel na správě hospodářství, byl úřad obročníka. Heslo, které jeho úřadu Fischer přiřknul, bylo následující: „Jakou měrou měřiti budete. Orodovník svatý Josef Egyptský.“¹⁰⁸

Černobýl definoval jeho práci takto: „Obročník všecky osepy (osepy, obilní úroky) na míru vybírati a přijímati má odevšad i ze dvorů a všecko každé obilé obzvláště

¹⁰⁵ K. Fischer, 1705, s. 324–325.

¹⁰⁶ K. Fischer, 1705, s. 325.

¹⁰⁷ K. Fischer, 1705, s. 325.

¹⁰⁸ K. Fischer, 1705, s. 321.

v příjem sobě zapsati a úředníku ukázati: též zase na míru z obročnice, [...] vydávati.“¹⁰⁹ Obročník podléhal vyššímu úředníku. Měl vydávat obilí jak pro dobytek, tak pro koně. Pokud by udělal v registrech chybu, měl být trestán, ale Černobýl neuvádí jakou podobu měl trest mít. Rovněž měl podle Černobýla časem dohlédat na žence, mlatce i jiné dělníky. Podle Černobýla byl v podstatě zástupcem purkrabího.¹¹⁰ Dále vypomáhal šafáři, pokud ten všechno nezvládal, především s příjmem obilí a jeho výdejem. Opět v sobotu nebo v neděli informoval písaře o pohybech obilí. Měl se zúčastnit „ženců na poli i mlatců ve stodole.“

Mnohem podrobněji a intenzivněji se jeho postavením a povinnostmi zabýval **Kryštof Fischer**. Pro přehlednost rozepsal obročnickovy úkoly do několika bodů.

1. Měl obilí „dobře rozsívati“ a vše poznamenat ve svých registrech a dávat o tom všem svému pánu zprávu každý týden, měsíc a pololetí v cedulích početních.

2. Vést rozdělení obilí podle jeho formy (přijatého v mandelích, vydaného na mlat, příjem v zrnu, pozůstalost v slámě; úroky, dluhy, koupě apod.)¹¹¹

Tyto pokyny pro evidenci obilí doplnil Fischer ve své práci o přehlednou tabulku, která se měla vést pro všechny druhy obilí (žito, ječmen, hrách, mouku, oves, směšku =směsku, kroupy, pohanku, slad pšeničný, ječný, otruby, chmel).¹¹²

Zaznamenal příklady vydání obilí (na setí, do mlýna, na slad, na čeled', na **deputáty**, na mlatce, k potřebě panské, na dělníky, na dobytek, pernatou drůbež, počty, pálení, na prodej a rozličné věci). Tuto evidenci obročník vedl a předkládal do pátého dne po uběhnutí měsíce pod pokutou ztráty platu.¹¹³

3. Každý měsíc s „dvěma přísěznými spočítá a jejich summu porovnávatí bude s počtem jejich, a do počtu vloží pouhou pravdu.“¹¹⁴

4. Vybíral obilí ouroční a zapůjčené „a na sejkky vnéstí dá, od nichž žádnému kličů ani manželce své nesvěří bez velmi veliké příčiny.“

5. Kontroloval všechny míry (měry) „v dvořích, sejkkách, mlejních, pivováře neb sladovně.“

¹⁰⁹ M. Černobýl, s. 244.

¹¹⁰ M. Černobýl, s. 245.

¹¹¹ K. Fischer, 1705, Kapitola IV. Naučení pro obročního, s. 317.

¹¹² K. Fischer, 1705, s. 318. Tabulka viz. příloha: obrázek č. 13.

¹¹³ K. Fischer, 1705, s. 318.

¹¹⁴ K. Fischer, 1705, s. 319.

6. Měl každý den objíždět dvory (pokud nebyly příliš vzdálené) a provádět kontrolu.

7. Po žni měl spočítat a určit podle pravidla **prob** (proba=zkouška), kolik obilí kam přijde a kolik ho zůstane na prodej apod.

8. Obročník po překontrolování nechává vnést obilí „do sepek a do register jej zapisuje“.¹¹⁵

9. V sýpkách se mělo často přehazovat, aby nebylo pod „prachem, aneb žravých mušek obilných neplodilo.“

10. Obroční neměl dělat s obilím žádný „handl“, s poddanými ani cizími (zřejmě to však bylo, kde pán často přicházel o peníze).

11. Kopíruje v podstatě 10. bod.

12. Při setí měl doprovázet pacholka nebo určit důvěrnou osobu, která by ho kontrolovala (aby nesil příliš zhusta, příliš ztenka).

13. Mezi největší starostí obročního měli být mlýny a mlynáři („velmi ošemetní jsou, musí se k nim velmi pilně dohlížeti“). Jestli mlynář podváděl, poznal obroční u pekaře, který z mouky „lehčejšího těsta udělá, a méně vážící chleby napeče. A toť jest nejzkušenější věc.“¹¹⁶

14. „Aby mnohým žalobám a podezřením ušel, ať s poddanými příliš přátelsky, vzláštně v hospodě nejedná. Podobně ani neměl přijímat žádné accidenci, svůj úřad měl snášet velmi pilně a pamatoval na svou povinnost anby pána svého zisku neztencil“.

4.6 Důchodní písař

Důchodnímu písaři přiřkl Fischer heslo: „Nedotýkej se mne. Opatrovník: svatý Eligius.“¹¹⁷ Prozaické heslo pro člověka, pracujícího s penězi a majícího na starost především jejich evidenci a aktivní účast při jejich vybírání.

Práci důchodního písaře se zabýval ve svém krátkém traktátu již **Černobýl**. Písař měl být věrný a střízlivý, nebyl již samostatně fungující správní jednotkou, ale byl spravován jiným úředníkem. Proto např. nesměl vydávat podle vlastní vůle peníze, ale

¹¹⁵ K. Fischer, 1705, s. 319.

¹¹⁶ K. Fischer, 1705, s. 320.

¹¹⁷ K. Fischer, 1705, s. 317.

jen na rozkaz úředníka nebo pána. Sám potom míval k dispozici pomocníka. S jeho pomocí měl včas vybírat všechny platy a „nezdržovat je“. Platy měl předat vyššímu úředníku nebo přímo pánovi. O každém vydání písaře měl být úředníkem pořízen „extract“. Písař neměl zapřičinit, „aby vznikali různé dluhové a ocasové“. Přímo na panském sídle, tj. na zámku měl vybírat úroky a jiné platy. Zde měl pobývat každou neděli. Při vybírání platů se měl písař „pěkně chovat a na ně se neokřikovat, neb mu to nenáleží.“

Od těch, komu dával jaké summy, měl brát „**quitancí pro potomní paměť**“. Nutnou součástí jeho práce, vyplývající už ze samotného pojmenování úřadu, byl požadavek, aby pečlivě vedl vlastní registra. Podrobněji o vedení register se rozepsal Brtvín, viz. níže. Spolu s pánem je pak měl procházet a vysvětlovat. Písař spravoval i tzv. „**tejně věci a listy**“.¹¹⁸

Písař, který přijímal důchody, se neměl i podle Brtvína „v freje, v ožralství, ve hru, v zlé tovaryšstvo a v časté procházky pouštět“. Pokud se tomuto chování vyhne, „nemalou lásku u pána najde.“¹¹⁹ Práce důchodního písaře byla obtížná, protože zapisoval veškeré příjmy na statku (ryby, pivo, obilí) a taktéž výdaje a tržby. Měl být obzvláště opatrný, jeho chyba mohla vést ke škodě, a tedy i k posměchu a k znevažení jeho osoby. Vidíme, že Černobýl i Brtvín přisuzovali písaři velkou důstojnost, jako důležitý atribut pro výkon tohoto povolání.

Zapisoval do register příjmů důchodních i úročních podle měst platby v groších českých. Jaké druhy register vypočítal Jan Brtvín ve svém naučení. Vedl správní registra, úroky a dluhy zapisoval do cedulí řezaných stejně jako svá vydání. Registra měl vést pro všechny produkty panství (např. obilná, registra o vydáních na zámku v kuchyni, na opravy, na stavení, na pivovar, sladovnu, dále registra rybníčná).

Fischer hned na počátku prozaicky uvedl, co je hlavním úkolem písaře: „peníze, odkudkoli ty pocházejí, zbírat, sebrané vydávati a počty z příjmů a vydání dělati a čtvrtého dne, aneb na nejvejš pátého po vyběhnutí předešlého měsíce bez prodlení obyčejným způsobem pod pokutou platu jednoho měsíce vydati.“¹²⁰

¹¹⁸ M. Černobýl, s. 232–236.

¹¹⁹ J. Brtvín, s. 236.

¹²⁰ K. Fischer, 1705, Kapitola III. Naučení pro důchodního, s. 314.

Dále, jak je pro Fischera typické, velmi přesně a podrobně v bodech uváděl, jaké úkoly měl písař plnit. „Po druhý: Hojně shromažďovat a mírně vydávat, aby zůstalo pro případ neštěstí pro budoucí potřebu.“

„Po třetí: učinit vejtah ze všech rubrik a titulů příjmů (z pernaté drůbeže, z pivovaru, z kanceláře, z ouroků stálých i běžných, z rozdílných smluv, aj.,¹²¹ zároveň i z počtů vydání (na stavení a jejich správu, na pivovar, kanceláře, koření, sůl, kontribuce, almužnu, zahrady, plat úředníků a čeledi, outraty na cestu, na stravu čeledi, co pánu dáno na hotových penězích a přidáno na kvitancích aj.“

Za čtvrté: Žádné peníze neměl úředník nechávat u sebe, všechny platy čeledi vydávat na základě listu platu (podepsaný rukou pána na začátku služby s určením měsíce a dne). Totéž s úředníky a řemeslníky. Tyto peníze nesměl užívat k žádným jiným věcem (ani k vlastním ani k cizím handlům, nepromění ani v lepší ani v horší mince).

„Po pátý: Bude nutit k placení dlužníky (hlavně ty, kteří neradi platí), pokud se mu to nepodaří, bude muset sám uhradit všechnu škodu.“

„Po šestý: Neuvěří krčmářům přes dva sudy piva bez peněz: nebo jisté zkušené máme, že z zadržaných dluhů největší škody pocházejí, když krčmáři začastý ani všim zbožím svým nemohou zaplatit to, co dlužní sou, aneb jalové toliko dluhy vykazují.“¹²²

„Po sedmý: Neměl podle své libosti dělat accedence, ať zůstane u těch, které v kanceláři jsou schváleny.“

„Po osmý: Přebytky na hotovosti ať uloží naproti kvitanci nebo do pokladnice do různých pytlíků podle mincí s přidanou cedulí podle. Od této pokladnice má mít klíč důchodní i hejtman.“

„Po devátý: v psaní měl pomáhat hejtmanu, radit mu, nápomocen poddaným býti, snažit se rozmnožit panské důchody a všem dávat dobrý příklad.“

„Po desátý: „pilný pozor dá na sládku.“

„Po jedenáctý: na vlastní oči (očitě) se podívá na počet sudů a zapíše je do zvláštní knihy nebo rejster pivovárných, doplní o datum, množství a částku a co zbyde. Ať se varuje pod těžkou pokutou, aby svého deputátu žádnému krčmáři nepodstrčil.“¹²³

Po dvanáctý: kontrolovat, jestli není někde zvláštní kontribuční písař.

¹²¹ K. Fischer, 1705, s. 314.

¹²² K. Fischer, 1705, s. 315.

¹²³ K. Fischer, 1705, s. 316.

„Po třináctý: Jako žádnému ouředníku žádný obchod, neb handl, tak ani důchodnímu nepovoluje se, ani vlastní hospodářství míti, neb dobytek chovati, aneb s poddanými býti.“

„Po čtrnáctý: Důchodní bude svou práci milovat, bude-li se báti Boha a nezneužije žádné peníze.

4.7 Soudy – nástroj dohledu vrchnosti nad poddanými

Vrchnost a její správa musela čas od času řešit různé přestupky. Soud se svolával a zasedal, pokud poddaní překročili různá normativní nařízení, jako byly např. vrchnostenské řády, ale i pokud bylo nutné majetkové vypořádání. Delikty tvořily nejrůznější krádeže, ale i přestupky proti božím přikázáním. Soudní řízení se konala především v době masopustu, kdy neprobíhaly polní práce. Soud/rychtu tvořili podle Brtvína konšelé. Oznámení o konání soudu mělo být dáno navědomí asi dva až tři týdny dopředu. Byl-li člověk předvolán k soudu, měl všeho hned nechat a okamžitě se k němu odebrat. Brtvín dále zdůrazňoval, že se měli soudy vést především ke cti a chvále boží.¹²⁴

Soud tvořil rychtář, 12 konšelů, úředníci a písaři. Při přelíčení měl u sebe mít písař registra gruntovní i sirotčí (soudy se často svolávaly právě kvůli potřebám vyřídit dědictví pro sirotky či vdovy, zaopatřit je apod.) Konšelé i rychtáři měli složit přísahu vestoje a se zvednutými dvěma prsty.

Zajímavou součástí **Brtvínova** textu věnovaného soudní problematice byl jeho zájem o to, jak se měli konšelé (tj. soudci) po dobu trvání soudu chovat. Soud se měl odbývat za přítomnosti čestných a důvěryhodných lidí. Velký důraz byl kladen na to, jak velkou prestiž měli ve společnosti především muži. Největší cti se těšili starší muži, kteří byli do soudních komisí obvykle vybírání pro svou předpokládanou moudrost. Během soudního líčení mohlo docházet i k poměrně komickým situacím, např. když konšel chtěl pro vykonání potřeby opustit svou lavici, musel žádat o povolení starší konšely. Méně zábavná však již byla skutečnost, že pokud se zdržoval pryč příliš dlouho, měl zaplatit pokutu. Brtvín zřejmě ze své zkušenosti věděl, že se konšelé často své povinnosti

¹²⁴ J. Brtvín, s. 154.

vyhýbali a raději se zdržovali v jiných prostorách hostinců, než kde se obvykle řízení konalo. Nabádal je, aby zanechali především „her, tancův a jiných neřádův“.¹²⁵ Právě tento způsob chování měli potírat a sami být příkladem.

Soudům, svolávání, průběhu i jejich představitelům se samozřejmě věnoval ve svých *Knihách hospodářských* i Kryštof **Fischer**. I on tvrdil, že se soudy měly konat v době, kdy nebyli poddaní příliš zaměstnáni prací. Pro konání řízení doporučoval dobu okolo Narození Páně (tj. Vánoce). Co se personálií týče, nepoužíval již Fischer termín rychtář, ale termín **právní soudce**. Soudilo se podle různých „kněh a desk“. Konání soudu se vyhlášovalo, stejně jako podle Brtvína, dvě až tři neděle předem prostřednictvím **služebníka právního**, aby se poddaní nemohli nijak vymlouvat, že neměli čas se připravit, nachystat peníze apod. Během jednání bylo důležité vše zapisovat (především jména, data a ceny).

Fischer se podrobněji zabýval i různými spory, které byly předmětem soudních řízení. Uvádí, že většinou se řešily dědické případy po smrti držitele gruntu. Fischer psal, že syn měl první právo ke koupi, pak následoval zeť. Dále se řešilo vypořádání se špitály a kostely, opatrovnictví sirotků, majetkové spory a spory mezi novými manželi (např. když si vdovec vzal novou manželku a vyženil nové grunty), mělo se dohlédnout, aby se otčím o vyženěné děti dobře staral.

Vedle toho se řešily rozepře a spory mezi čeládkou (často se řešily pokutou, pokud se strany nedomluvily mimosoudně). Pokutu zaplatili i pomlouvači i ti, co se nestarali dobře o své stavení, např. špatná péče o dům, především o kuchyň, mohla mít za následek požár, který mohl být příčinou velkých materiálních i lidských ztrát. Na tyto věci dohlížel **starší obecní**. Tresty se rovněž vynášely nad lidmi, kteří se nestarali o ohrazování polí a zahrad v oblasti kolem silnic (podrobněji níže), líní hospodáři se měli nahradit jinými, dále se vedly soudy se zloději.

Výsledkem soudů nakonec bývalo ustanovování nových rychtářů, konšelů, polesních, správy nad rybníky, kostelníků a jiných úředníků. Pak se uzavřely knihy gruntovní a uložily se na místo bezpečné před požárem.

Fischer velký význam konání soudů pro správný chod panství shrnul následujícím způsobem: „Tento způsob soudu a jeho spravedlivé vykonání jest nepřednější prostředek, nímž panství v dobrém stavu zachováno bývá.“¹²⁶

¹²⁵ J. Brtvín, s. 164.

Soudy zřejmě často řešily spory o hranice pozemků, tomuto problému věnoval **Fischer** dvě kapitoly ve své knize. Určuje a vyjmenovává různé typy hranic, např.: „Kladou se pak až podnes k hranicím a mezníkům rozdílná znamenání. Někde celé krajiny obmezeny a od jiných odděleny bývají skrze hory a lesy. Tak Českou zemi odděluje od jiných Černý les, jenž latinský slove Hercynia.“¹²⁷ Spornou záležitostí byly především hranice mezi poli a grunty. Byly zdrojem nejen „veliké nenávisti, ale i smutné vraždy také mezi bratřími.“¹²⁸ Zde se Fischer vrací do historie: „Za starodávna lidé při rozdělení polí, prvé nežli hranice ustanovený byly, ulomené větve s ovocem, aneb z palmy, aneb z olivy užívali; jenž u latiniků termes slove a odtud hranice sloula terminus, že pole od pole, aneb grunt od gruntu dělila a od slovíčka tero, že ta místa aneb stezky nejvíce utřeny bývají, nazvané cestami polními. A protož i Boha smyslili, jemuž Terminus říkali, pod jehožto ochranu poroučeli hranice neb mezníky polí svých, a proto snad modlu jeho chromou aneb bez rukou vytesati dávali, aby žádný srpu svého do žně druhého nepouštěl, nad to neměl ani noh, aby tím naučili, že cest a stezek nových po poli žádný začítí nemá.“¹²⁹

Pro nalezení pravdy o přesném vymezení hranic měl soud podle Fischera nahlédnout do desek zemských nebo starých urburních knih, starých porovnáni a smluv, do cedulí rozdělení dědictví a jiných spisů, které byly důvěryhodné, protože existovaly v originálu. Pokud toto neexistovalo, muselo se využít pomoci svědků.

4.7.1 Hospoda – místo konání soudů i potkávání lidí

Soudní jednání se často konala v prostorách krčem a proto **Brtvín** důrazně napomínal krčmáře, aby byli ctnostně živi a k tomuto způsobu života také vedli svou čeládku. Zdůrazňoval především, aby se neobohacovali na druhých pořádáním různých her, tanců a frejů. To obzvláště totiž, podle Jana Brtvína, Pán Bůh nenáviděl. Dále u sebe krčmář neměl trpět žen neřádných a běhlých, zlodějův ani povalečův. Tito lidé neměli dostávat od krčmáře ani jídlo ani pití.¹³⁰ Dále neměli dlužit za pivo sladovníkům. Krčmář

¹²⁶ K. Fischer, 1705, Příkladky, Kapitola III. O soudech, dědictví a nápadu, s. 435–440.

¹²⁷ K. Fischer, 1705, s. 441.

¹²⁸ K. Fischer, 1705, Kapitola IV. O hranicích a meznících naučení, Kapitola V. O svědčích mezníků, s. 441–446.

¹²⁹ K. Fischer, 1705, s. 441.

¹³⁰ J. Brtvín, s. 173.

neměl nikomu křivdy ani protivenství činiti. V podobném duchu o krčmáři psal i Fischer, jak uvidíme později.

Zdá se, že v této pasáži vycházel Brtvín ze staršího traktátu Černobýlova, který o krčmářích napsal: „Krčmáři aby u sebe žádných neřádův nedopouštěli, ani hry přes záповěď, zlodějstva aby nepřechovávali a zvláště od čeledi panské i od jiných, aby kradených věcí nepřijímali a ničímž lotrův nefedrovali. Také od koho by jaká piva brali, aby platili, dluhův na sobě nezadržovali, aby jiní pro ně hyndrování nebyli.“¹³¹

4.7.2 Svědci mezníků

Fischer se věnoval i svědkům a jejich definici v normativních pramenech. Fischer cituje různá práva, která definují, jací měli být svědkové (např. Městská práva, Zřízení zemská, Královská vysvětlení a Novely).

Svědkové pak u soudu vypovídali, co slyšeli od svých předků o hranicích a meznících. Sám však napsal, že: „však jeden očitý, víry hodný, a žádné právní překážky nemající, více platí nežli deset svědků, jenž toliko o tom slyšeli a čini při právě věc odpolu dokázanou“.¹³²

Svědkové měli být tzv. přísežní. Soudce jim předčítal přísahu, kterou Fischer definoval takto „má napomenut býti, aby křivě nepřisahal, a pomně na spasení duše své a pouhou pravdu, vystříhal se od svědectví falešného a od nejtěžšího, které by sice následovalo od rozhněvaného Boha trestání.“¹³³ K tomu ještě dodal Fischer poznámku, snad aby dodal svému názoru dramatický efekt, že je známé, že lidé, kteří přísahu porušili, nedočkali se dalšího roku.

Fischer doporučoval, aby se vedla kniha, která by evidovala panství a statky, ale i znamení a svědci mezní měli být jmenovitě uvedeni, dále materie, tvárnost, velikost, počet aj. aby bylo zřetelně doloženo, aby se předešlo rozepřím.¹³⁴ Tyto údaje se měly také vložit a potvrdit v Deskách zemských.¹³⁵ Zápisem získávaly povahu zákona.

¹³¹ M. Černobýl, s. 223.

¹³² K. Fischer, 1705, s. 444.

¹³³ K. Fischer, 1705, s. 445.

¹³⁴ K. Fischer, 1705, s. 445.

¹³⁵ K. Fischer, 1705, s. 446.

Patronem soudů byl sv. Ivo, světec z Bretaně, který za svého života dělal advokáta chudých utiskovaných. „Orodovník svatý Ivo. Heslo: Co spravedlivého jest, sudte.“¹³⁶

4.8 Šafář a šafářka

Černobýl ve svém traktátu definoval šafářovy povinnosti takto: „Šafář ve dvoře má rozkazovati všechněm pacholkům dělným i dívkám, všecky buditi, aby ráno vstávali a večer ležet jim kázati, všudy opatřiti aby dvůr pilně zavřín byl, dobytek všecken aby lačen nebyl, potom sám naposléze lehnuti.“ Dále měl kontrolovat dobytek, dostatek náradí (nápravy, pluhy aj). Dohlížel na orbu, hnůj na poli, kontroloval mandele obilí ve stodolách, dohlížel na dostatek sena a otavy, dohlížel na práci provazníka, na dívky (ohřívaly vodu v kotlích v zimě pro dobytek, staraly se o krávy; dohlížel na jejich chování a poctivost), dohlížel na ovčáka. Dohlížel na čeled', aby nevznikaly spory. K práci vedl šafářku.¹³⁷

O všech věcech se radil podle Černobýla s purkrabím. Vidíme, že šafářova práce se prolínala především s povinnostmi purkrabího. Šafář však byl ještě blíže k čeledi a lidem pohybujícím se i mimo prostory zámku.

Podle **Fischera** měl být **šafář** rozšafný a opatrný, aby napomínal a nutil zahálejší k práci. Hlídal a dělal nádobí a nástroje dvorské.¹³⁸ Dohlížel na polní práce včetně zapisování, co se sklídilo, navezlo, uložilo apod. Zajímavé je Fischerovo porovnání platů šafáře a poddaných ve dvou různých regionech království. Černobýl ani Brtvín se tímto nezabývali. Motivem zřejmě bylo, aby si pán mohl udělat představu o různých platech v různých koutech země. Svobodný šafář dostával okolo Prahy 20 až 25 zlatých, poddaný tamtéž 18 zlatých. Svobodný šafář na Litoměřicku dostával 18 zlatých, kdežto poddaný šafář jen 16 zlatých.¹³⁹

Šafář měl mít pro svou práci k dispozici poslušné **pacholky, pluhaře a pohůnky**. **Brtvín** rozepisuje jeho práci a úkoly na poli během jednotlivých ročních období. Toto rozdělení práce platilo i pro **obročníky**. Na polní práce byly najímány i ženy (např. pletí),

¹³⁶ K. Fischer, 1705, s. 446.

¹³⁷ M. Černobýl, s. 236–240.

¹³⁸ K. Fischer, 1705, s. 336.

¹³⁹ K. Fischer, 1705, s. 363. Viz. Příloha, obrázek č. 10.

především s jejich organizací pomáhala i šafářka. Dále kontroloval práci **nádvorníků**. Šafář měl zabraňovat, aby mezi lidmi vznikaly různé rozmlísky. Především aby nedocházelo k neřádům proti Pánu Bohu. Pokud sám šafář dělal na panství problémy, měl být ztrestán úředníkem. Podle Brtvína nikdy nesměl nikdo, tedy ani šafář, zahálet. Hospodářská zvířata byla pro chod každého panství velmi důležitá, neměla být bita a měla být dobře krmena. I proto měl šafář na panství významnou roli. S ostatními se měl starat například o koně a jejich zdraví, často k nim byl povoláván i lékař.¹⁴⁰ Dále měl mít starost o nejrůznější dobytek (např. voly, telata, krávy). Zvířata krmily služebné dívky pod dohledem šafářky. Brtvín doplnil svůj text rovněž o instrukce pro chov a porážku prasat. Šafář měl rovněž vybírat dobrého ovčáka.

Šafářka měla podle Brtvína na starosti vedení dívek, aby „pocitivě živý byly na světě“. Pokud na ně nestačila šafářka, mohl jim pohrozit úředník, nebo dokonce sama paní. Dívky měly dále na starosti dojení mléka kravského a ovčího. Šafářka dohlížela i na pletí a vaření. **Fischer** popsal její povinnosti podobně. Měla mít především starost o děvečky, o krávy a mléko. Šafářka se dále uplatnila u zpracování lnu.

4.9 Shrnutí úředníkovy práce u dvora

Shrnutí provedl ve svém spise **Brtvín**. Pro každého křesťana bylo nejpotřebnější hledat Království boží a úředník měl být ve všech ctnostech všem příkladem. Sám měl vést křesťanský život, vybrat dobré duchovní hodné tohoto postavení, aby vedli ostatní po cestě upřímné k spasení.

Kromě starosti o duchovní bezúhonnost poddaných, bylo třeba dohlížet na tu část lidí, které Brtvín označoval jako **mrhače, ožralce, lotry**, jejich **fedrovníky** apod.¹⁴¹ Pobuřující chování se nemělo trpět, ale naopak trestat. Zde byli prodlouženou rukou vrchnosti rychtáři a soudy, jak jsme viděli výše. Brtvín upozorňoval, že se měly řešit problémy i mezi muži a ženami.

Brtvín ve své práci nabádal, stejně jako později Fischer, aby úředník všechno zapisoval na cedule řezané (např. koně, klisny, hřibata, volové, krávy dojně, jaloví

¹⁴⁰ J. Brtvín, s. 148.

¹⁴¹ J. Brtvín, s. 181.

dobytek, telata i ovce, vepř, svině, husy, slepice, kuřata, kačice, vozy pluhy, brány...¹⁴² Dále měl na starosti evidenci obilí. K tomu všemu měl pořídit čeládku, která by to všechno zařizovala. Jak jsme mohli vidět již výše, většina práce na dvoře, ať už přímo či nepřímo, se točila kolem zvířat.¹⁴³ V zimě bylo potřeba udělat různé úpravy stavení ve dvoře i opravy zámku. Zdůrazňuje potřebu věnovat péči rybníkům a rybám. Dále měl úředník na starost zámeckou kuchyň a spižírnu a jejich zásobování (máslo, sádlo, slanina, sůl, med, cukr, a vše, co se dodávalo ze dvora).

Stále se opakující koloběh úředníkového života můžeme odhadnout v pasáži, kde Brtvín doporučuje, aby se měl úředník neustále na pozoru a vše stále kontroloval: „A tak úředník má čeládku po své vůli spravenou a navedenou, na zámku i ve dvoře a zdálo by mu se, že již jako po šnůře všecko jde a dobře se spravuje, proto v tom na žádného gruntovně nespolehej, byť pak třeba i bratr vlastní dohlédal.“ „Proto měl úředník ke všemu přihlížet, „aby potom mohl volněji spát.“¹⁴⁴

¹⁴² J. Brtvín, s. 132–133.

¹⁴³ J. Brtvín, s. 132–148.

¹⁴⁴ J. Brtvín, s. 181.

5. ČELÁDKA A PODDANÍ

Čeládku na zámku tvořili **holomci**, kteří pomáhali úředníkům, např. s otevíráním a zavíráním dveří. Holomci nikam bez dovolení chodit neměli, měli se chovat pokojně. Mezi ostatní poddané, ať už se pohybovali přímo na zámku nebo jinde ve dvorech, můžeme zařadit kuchmistra, kuchaře, řezníka, klíčníka, pekaře, kováře, mlynáře, tkalce, sviňáka, zahradníka, ovčáka, sladovníka, fišmistra, dívky dvorské a jiné pomocné pracovníky.

5.1 Kuchmistr, kuchař, řezník, klíčník vinný a pivný

Kuchmistr

Kuchmistr přijímal „všelijaké potřeby“ do spižírny. Evidoval všechny příjmy a vydání ve svém rejstříku. Dohlížel na vydání „krmí masa vařeného aneb pečeného, i ryb, z kuchyně na stoly i na **prebendy**.“ Měl se řídit instrukcemi purkrabího. Sám měl vydávat jídlo a rozdělovat jej. Černobýl rovněž zdůrazňoval, aby dohlížel na ostatní kuchaře. Zajímavé je, že měl na práci zhotovovat knoty a lojové svíce. Zvláštní rejstřík měl vést pro přijaté koření, mléčné a jiné. Každou neděli podle tohoto rejstříku dával vše zapsat písaři.¹⁴⁵

Brtvín zdůraznil, že povinností kuchmistra bylo udržet řád mezi čeládkou. Sepisovala se každou sobotu týdenní vydání, kuchmistr měl na starosti nádobí a všechno vybavení, dohled nad ostatními kuchaři a kuchtíky.

Kuchař

Kuchař se měl podle Černobýla starat o to, jak a jaké **krmě** se v který čas vydávali. Jídlo neměl přepalovat, převařovat ani spálit. Kuchař byl podřízený kuchmistrovi, ale i purkrabímu a neměl ze spižírny nic vydávat bez vůle kuchmistrový.¹⁴⁶

I zde je zřejmé, že Brtvín vycházel z Černobýlova spisu, když se omezil na definování práce kuchaře prakticky totožně, jako jeho předchůdce. Kuchař podle něho neměl vydávat z kuchyně nic bez vědomí kuchmistra nebo úředníka.¹⁴⁷

¹⁴⁵ M. Černobýl, s. 240–241.

¹⁴⁶ M. Černobýl, s. 241–242.

¹⁴⁷ J. Brtvín, s. 110–111.

Řezník

O řezníkovi se Černobýl ve svém textu nezmínil. Podle Brtvína byl řezník byl pod správou úředníka: *Kuoží ani loje aby nekazil, a lidi v koupi neujímal.*¹⁴⁸

Klíčník

Černobýl požadoval, aby klíčník věděl, kolik piva a vína přijal, dále měl mít přehled, kolik sudů se vypilo a informovat o tom purkrabího. Úředník měl pátrat po příčinách nadměrného pití. K evidenci mělo docházet každou neděli. Pivní i vinný klíčník měli právo vyrábět ocet.¹⁴⁹ **Brtvín** především rozepsal funkci klíčníka pro stolování. Klíčník vinný nebo pivniční rozhodoval o tom, jaké víno se k jakému stolu hodí, jestli do fraucimoru nebo starším nebo posledním komorníkům. Dále rozhodoval o míře, jaká se podávala. Úředníkovi oznamoval klíčník množství vydávaného vína, dále hlídal vína, aby se nekazila. I Brtvín mu přiznával právo vyrábět ocet.¹⁵⁰ Předchozí profese **Fischer** ve svých knihách nereflektoval, další však už ano.

5.2 Mlynář

Významnou osobou v každém hospodářství byl mlynář. Podle Brtvína měl mít **vruby** (v tomto případě účty) s tím, s kým obchodoval (tj. od koho kupoval obilí a komu vydával). Evidence se vedla, pro koho mlel, jestli jen pro pána nebo i pro ostatní lidi. V evidenci bylo o vybavení mlýna (např. jestli byla součástí pila)

Fischer nejdřív věnoval pozornost původu slova mlýn, historii mlýnů, rozdělil je podle typu (vodní, větrné apod.): „Mlejn jméno své má od mlení, kdežto obilí a vaření tře se, a od šupinek odděleno bývá. Před lety tloukávali to písty v mordiři, potom opíchali v stoupách pichem v opichárně. Až po čase vynalezli mlejny, kteréž oslově chomoutem ličenným spojení okolo točili: měli také samotížný mlejny. Potom větrný vysmyslili, kteréž větrové hnali. Až naposledy vydzvihli vodní mlejny, jejichž spravování snadnější jest a užitečnější, na něž voda po žlabích se vede (...)”¹⁵¹

¹⁴⁸ J. Brtvín, s. 111.

¹⁴⁹ M. Černobýl, s. 242–243.

¹⁵⁰ J. Brtvín, s. 111–113.

¹⁵¹ K. Fischer, 1705, Kapitola I. O mlejních aneb mlení, s. 406.

Význam mlynářství zdůraznil takto: „Jest pak řemeslo mlynářské užitečný obchod, bez něhoto pokolení lidského strava obstáti nemůže“.¹⁵² Práce mlynáře přímo předcházela pekařově činnosti.

5.3 Pekař

Černobýl se omezil pouze na upozornění, aby pekař v neděli úředníkovi oznámil a dal písaři zapsat kolik strychů v týdnu ze mlýna přijal do pekárny a kolik strychů chleba upekli a dal klíčnicku.

Brtvín z Černobýlova naučení vyšel a rozšířil ho. Pekař měl i podle Brtvína za úkol vybírat ve mlýně mouku a péct chleba. Rovněž chtěl, aby se tyto úkony zapisovaly v neděli před úředníkem. Navíc ještě rozvedl, že mohl vydávat kromě chleba i pivo. Pak se s pekařem jednalo jako s klíčnickem pivním. Na zámku mohl krmit i vepře.¹⁵³

V závěru své knihy se pekárně, původu jejího slova, vztahu k mlýnu a mlynáři věnoval Fischer. Zdůraznil její význam pro samotný život člověka i jiné věci. „Pekař má jméno od pečení, jenž chleby z mouky náležitě ve mlejně zemlené dělá a peče. Jest pak řemeslo mlynářské a pekařské mezi jinými řemesly od lidského vtipu vymyšlenými přední k stravování člověka. A za starodávna pekaři mezi předními ouředníky u Knížat bývali, a při hodech jim jako komorníci pod věnci sloužili.“¹⁵⁴ Můžeme tak pozorovat, jakou důležitost pražský jezuita pekařskému řemeslu přikládal. Fischer se podrobně věnoval povaze obilí, která pšenice se hodí nejlépe pro pečení chleba, která mouka, voda a pec je pro pečení nejlepší. Zabýval se i technologií pečení chleba a způsobem uskladnění chleba. Na samém konci uvedl **Fischer** opět tabulku, kde v přehledu ukázal cenu za 1 korec pšenice, kolik chleba se může napéct z 1 korce pšenice, kolik zaplatí na dani, jaký bude mít pekař zisk a kolik zaplatí za dřevo.¹⁵⁵

Patronem pekařů byl svatý Florián a heslem: Často mne občerstvoval.¹⁵⁶

¹⁵² K. Fischer, 1705, s. 406.

¹⁵³ J. Brtvín, s. 113–114.

¹⁵⁴ K. Fischer, 1705, s. 411.

¹⁵⁵ K. Fischer, 1705, s. 415–416. Viz. příloha, obrázek č. 14.

¹⁵⁶ K. Fischer, 1705, s. 415.

5.4 Kovář

Měl být pilný, měl vést řezanou ceduli a zajímavou **Brtvínovou** připomínkou je, že si měl hledět své práce: „ať dělá jakž náleží a jiného nic.“¹⁵⁷ Zřejmě bylo obvyklé, že si kovář tajně přivydělával.

Kovárně, výběru kováře práci kováře se více věnoval **Fischer**. Podobně jako u mlýna a pekárny se především snažil zdůraznit význam kovářny pro chod panství. Důležitým úkolem kováře bylo spravovat nářadí sedláků. *Když jinými dvořskými dílnami jest kovářna jedině potřebná, kterážto obyčejně při hospodách, zvláště na silnicích vyzdvižená býti a pod jistým platem kováři pronajiti se má. Vybrati pak se má kovář muž věrný, v svém řemesle zběhlý, zapsaný v pořádku, žádnému jinému nezavázaný, střízlivosti milovník, aby předně Pánu dvora a jeho podaným, též přespólním tam přicházejícím, ve vši potřebě, bez odkládání posloužil; a obzvláště v dělání a spravování sedlského nádobí, by hospodářství se škodou nezahálelo.*¹⁵⁸

Dále se Fischer věnoval praktickým okolnostem práce kováře. Především výběru správného uhlí, železa a jeho použití na radlice, hřebíky, Na konci kapitoly rozebral možnosti, jak kovářnu pronajímat. Buď se mu platilo za každé vykonané dílo, nebo dostával plat podle velikosti dvoru, pro který pracoval. Vždy však s ním měla být učiněna spravedlivá smlouva ve dvou exemplářích. Dále se vytvořil inventář všeho nádobí, které mistr obdržel. Na ceduli se napsala cena za všechny práce, které kovář poskytoval.¹⁵⁹

5.5 Tkadlec a tkalcovna

Fischer se navíc ještě věnoval práci tkalce, zpracování lnu a významu tkalcovství pro ostatní oblasti lidské činnosti. *Tkadlcovství, o němž tuto jednáme, jest umění aneb kumšt dělání plátna, cvilichu a trilichu, a co se toho více nachází, čehož v vlasti naší materye jest konopě a len.*¹⁶⁰ Citoval Plinia (Egypt a Itálie).

Rovněž se věnoval pěstování a specifikaci dvou plodin, konopí a lnu. Práci v této oblasti lidské činnosti vykonávali především ženy pod dohledem šafářky. *Dotýče se tato*

¹⁵⁷ J. Brtvín, s. 115.

¹⁵⁸ K. Fischer, 1705, s. 416–417.

¹⁵⁹ K. Fischer, 1705, s. 418.

¹⁶⁰ K. Fischer, 1705, Kapitola IV. O tkadlcovně a materii její, s. 419.

*práce a pilnost nejvíce pohlaví ženského, a šafářky s děvkami svými, švadlen a pastýřek, a jest při hospodářství velmi užitečná, nebo odtud pochází to, což přední věc jest při dvořích, totiž plátno.*¹⁶¹

Zdůraznil význam lněných semen i v jiných oblastech: *Mimo to, že z semena lněného hojně se oleje vytlačí, kterýž ne jen lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest; jest také velice dobrý do lamp, že déle odolá ohni nežli olej, jenž se z oliv tlačí, jakž píše Theophrastus.*¹⁶²

I v případě tkalců se věnoval jejich platu: *Plat, který se tkalcům za dílo jejich dává, není všude stejný a jistý, nýbrž mění se podlé obyčeje míst. Poddaným tkalcům, dlé znění Urbáře a staré smlouvy jistý plat se ustanovuje. Ku příkladu, za přední plátno dávají se jim 2 zlatý, někde 2 zlatý a 30 krejcarů. Jinde méně, 1 fl. 30 kr. Za konopné přední 1. Fl. 10 kr. Prostřední 45 kr. zadní 35 kr. Z čehož se poznává, že z plátna a při hospodářství polním ne nejmenší zisk pochází, ačkoli mnozí to za špatnou věc mají, jakž dole ponavrhneme.*¹⁶³ Orodovnice sv. Anna, heslo: Síla a krása oděv její.¹⁶⁴

5.6 Fišmeistr

Fišmeistr se měl podle **Brtvína** starat o rybníky, zajišťoval jejich správu (např. opravy, výsadbu ryb – o té se rozepisuje dost podrobně) až po evidenci s písařem do register. Dále uvádí různé nádoby, a nářadí, které fišmistr ke své pomoci potřeboval (např. džber mírný, nevod veliký i malý, varky, resty, džbery, přebíračky, lopaty, vozy, koudel domácí, škorně pro lovce od koželuha a jiné). Brtvín se i věnoval nahánění vody u rybníků na zimu. Vylovené ryby byly určeny k rychlé spotřebě. Kapitulu věnoval i samotnému lovu ryb a další kapitolu prodeji ryb. Pán určil, co bude na prodej, u všeho měl být k ruce fišmistrovi písař, který vedl záznamy. Fišmistr ryby následně i prodával a jiný člověk, speciálně k tomu určený, přijímal peníze. Od kasy s penězi měl obvykle klíče fišmistr a písař. Pokud se ryb prodalo málo a začínala již zima, měly se vsadit do haltěříů a do sádek. Po vylovení se veškeré nádobí mělo usušit, rybník zůstal vypuštěný (přes zimu nebo přes léto).

¹⁶¹ K. Fischer, 1705, s. 421.

¹⁶² K. Fischer, 1705, s. 426.

¹⁶³ K. Fischer, 1705, s. 428.

¹⁶⁴ K. Fischer, 1705, s. 430.

Na závěr **Brtvín** dodává, že pokud by šlo o správu menšího panství, je zvykem, že o práci fišmistra se stará nějaký úředník, který má k ruce holomka. Na menších panstvích tedy bylo zřejmě obvyklé, především z úsporných důvodů, spojování více funkcí do rukou jednoho člověka.

Černobýl zdůraznil, že o rybníky se staral fišmeistr, ale i purkrabě, každý však měl na starosti jinou část. Pánu měl přinést svou práci užitek a sobě chválu a poctivost. Měl nechat **dívky dvorské** upříst předitiva. Předitivo měli holomci na kolovratech. Nitě nakonec měli svinout do klubka. Černobýl zdůraznil, že je velmi výhodné vše dělat doma, protože se za to nemusí nikde platit.¹⁶⁵ Rovněž zdůrazňoval, aby bylo všechno nářadí připravené, když se dělal výlov: „Nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, přebíračky, dčbery, korčáky, plachty, koše, lodí aj. Také několik voznic s vozy.“ Rovněž zdůrazňoval potřebu udělat kůže hovězí, ševci z nich dělali škorně pro lovce.

Stejně jako Brtvín, i Černobýl kladl důraz, aby při výlovu byl vždy přítomen písař. Výhodu rybníkářství viděl Černobýl i pro reprezentaci pána před okolím, rybami mohl poctit své hosty. Konečně i zdůraznil, že fišmeistr mohl mít vlastní dům i čeled'.¹⁶⁶

5.7 Sladovník

Podle Černobýla měl sladovník, jako ostatní úředníci, zapisovat do svých register, veškeré obilí, které na sladovnu přijal a jaký a kolik piva z něho vařil. Rovněž nabádal, aby sladovník vařil dobré pivo. Pokud měl špatné obilí nebo slad, měl raději koupit nové.¹⁶⁷ Sladovník měl být střízlivý, bedlivý a ne lenivý. Neměl dělat pivo příliš řídké ani příliš husté. Měl vést jedna registra a druhá měl mít u sebe úředník. Každý var piva měl zapisovat zvláště.

O práci sládka a fišmistra pohledem Kryštofa Fischera uvedeme více v kapitole 8. Některým dalším čeledníkům (zaměstnavatelům čeledi) podílejícím se na správě panství, jako např. oráčům, pacholkům a nástrojům potřebným k jejich práci se budeme věnovat v 6. kapitole o fungování hospodářství.

¹⁶⁵ M. Černobýl, s. 246.

¹⁶⁶ M. Černobýl, s. 250.

¹⁶⁷ M. Černobýl, s. 243–244.

5.8 Ostatní

5.8.1 O vinici a o štěpnici

Je vidět, že ani jeden z autorů neměl příliš blízký vztah k vinařství. Vinař měl **podle Brtvína** kontrolovat vše, co bylo třeba, zajistit fungování sklípků. Podobně stručně se Brtvín rozepsal i o práci zahradníka. Ten se měl především starat o prostřihávání keřů, aby nezarůstali nebo neusychaly, zároveň se staral o ovoce. Měl na starosti i oznamování stavu úředníkovi. Fischer však přece jen věnoval vinicím jeden traktát, jehož obsahem se podrobněji zabývá ve své diplomové práci L. Vrzáková.¹⁶⁸

5.8.2 Sviňák a ovčák

O prasata se staral **sviňák**. Pěkně jeho práci, odměnu a to, jaké na něho byly především fyzické nároky, popsal **Fischer**: „Nad to sviňák jemuž opatrování a chování sviní poručeno jest, v malém velmi platu se najímá, aniž potřebí jest, aby jak notný pacholek byl, jen ať toliko silný hlas má, nímž hovada lehce k poslušenství přivádí. Potřebuje však také rychlých noh, aby pobíhajících sviň stádo, vždycky po loupeži toužící předběhnuti mohl. Pročež nedobře zaopatřuje ten hospodář takové stádo své, jenž sobě za sviňáka bere kulhavého, což sem já nicméně viděl.“¹⁶⁹ **Ovčák** mistr se staral o ovčince.

Z textů všech tří autorů je patrné, jak velký význam přikládali jednotlivým povoláním participujícím na chodu celého hospodářství. Každé mělo svůj význam a našli-li se schopní lidé nejen do úředních funkcí, ale i do řemeslných povolání, mohlo panství dobře prosperovat. S rozvojem řemesel, výrobou nových typů nástrojů a potřebou kontroly činnosti a evidence řemeslníků a jejich práce se nutně i rozvíjela terminologie nutná k užívání v registrech. Významným prvkem a určitým fenoménem českého dobového hospodářství bylo především pivovarnictví a rybníkářství, kterému se rovněž všichni autoři nadstandardně věnovali.

¹⁶⁸ Vrzáková, Lenka: *Jazyková analýza naučné prózy. Knihy hospodářské K. Fischera, traktát II. O rybách a rybnících, III. O pivováru, VI. O vinicích*. Nepublikovaná diplomová práce. České Budějovice: FF JU, 2011.

¹⁶⁹ K. Fischer, 1705, s. 344.

6. ZABEZPEČENÍ HOSPODÁŘSTVÍ POHLEDEM K. FISCHERA

Zabezpečit chod hospodářství bylo hlavním úkolem správy statku, panství. K tomu potřebovala využívat soubor různých předpisů. Zabývat se budeme mírami a vahami, které ve svém spise uvedl Fischer, systémem rozdělení polí, který popsal, oráči, pacholky a nástroji, které ke své práci potřebovali. Výsledkem hospodaření byly na jedné straně náklady a na druhé straně výnosy; uvedeme příklady výdajů na lidi a zvířata. Významné příjmy pro panství pocházely např. z pivovarů a z lesů.

6.1 Systém některých měr a vah doby Fischerovy na území Čech

Pro správné fungování zemědělství i obchodu bylo nutné užívat určitý srozumitelný systém měr a vah. Tento systém byl v Evropě, až do vzniku metrické soustavy uváděné do života ve Francii od konce 18. století, velmi různorodý. Systém měr a vah tedy také tvoří řada názvů a termínů dnes již neužívaných a zapomenutých. Tuto, pro hospodáře tak důležitou, problematiku **Fischer** opět začal historií. Odvolal se na tehdy velmi populární Hájkovu *Kroniku*, kde je však chyba v řadové číslici krále Přemysla Otakara II. (tohoto krále označil autor omylem římskou řadovou číslicí III.). Jednalo se o poznámku k roku 1268.¹⁷⁰ Rádci (Bořislav z Hrádku) českému králi radili, že k rozšíření panství pomůže zachování spravedlnosti a pokoje: „Aby se dala v něm jednostejná chudému jako bohatému spravedlnost.“¹⁷¹ V důsledku toho měly být v království zváženy všechny míry a váhy a ti, kteří šidili, měli být pokutováni. Přemysl tedy ustanovil, že 1 záhon míval 7 brázd, druhý vedle něho 8 brázd, dohromady 15. To dělalo na 12 kop záhonů více než 60 strychů podzimního obilí, jarního pak o něco méně (selo se řidčeji).

6.1.1 Měrné jednotky

Fischer ve své práci uvedl celou řadu měr a vah i jejich různé převody, např. nejmenší míra je jedno zrno ječné, čtyři zrna jsou jeden prst příčný, čtyři prsty vedle sebe položené činí dlaň, půltřetí dlaně píd, tři pídě loket, tři lokte sáh aj.¹⁷² Mezi další měrné jednotky patřil **provazec** jak zemský, tak i lesní (obsahoval 52 lokte pražské), např.: *Míra*

¹⁷⁰ K. Fischer, 1705, s. 329.

¹⁷¹ K. Fischer, 1705, s. 329.

¹⁷² Tamtéž, s. 329.

*pak provazce počátek má od jisté cesty: neb Egyptané a jiní národové při břehu řek tahávají provazmi lodi na jistou dýlku cesty, kteréžto v nich slují provazcové: kdežto když jeden díl od práce unavený jest, jiný na místo jich přichází k též práci a onino zatím odpočívají.*¹⁷³

Jak velmi vzdělaný Fischer byl, dokázal i v této části knihy, když jmenoval různá označení jinými národy pro naši tehdejší délkovou jednotku. Latinské (milliare, to jest míle), francouzské (levka), německé (rasta) byla jiná označení pro náš provazec.

Další důležitou jednotkou bylo **jitro** (=pět provazců = 260 loktů,= 780 pídí). Fischer vysvětlil i původ slova jitro: *Jitro jmenuje se takový kus země, kterýž jedno spřežení volů za den zvorati může..., jinak praví, že jitro jest na 240 střevíců dlouhé, 120 široké.*¹⁷⁴ **Prut** obsahoval 5 **honů**, 25 provazců. Čtvrt lánu = 3 pruty, **lán** = 12 prutů (obyčejně každý lán měl 12 **kop** sedlských **záhonů**, na jednu pak kopu takových záhonů padne 5 **strychů** semena).

6.1.2 Míry sutých věcí

Tyto míry užívali mlatci, kteří vydávali čeládce potravu. *Nejmenší míra je, co bys mohl na dvě hrsti spojené nabrat, tj. na přehršlí, nazývaná češka. 1 řepice = 2 češky, 4 řepice = 1 čtvrce (= šestnáctý díl strycha), 4 čtvrce = věrtel, 2 větele půl korce, 4 větele = 1 korec.*

6.1.3 Jednotky váhy

Stoliberní závaží se nazývalo **centnýř**, např. Pražský centýř vážil 120 liber aneb šest kamenů, kámen pak drží 20 liber. Potom jest **libra**, půl libry, **věrdunk**. **Uncie** dělá dva **loty**, půl uncie lot. 16 uncií vchází do libry. **Kventlík** jest čtvrtý díl lotu, aneb tři **škruply**, škrupl (škrupul) činí dvacet zrn atd.¹⁷⁵

V závěru této kapitoly se věnoval počítání: „Aby dobrá správa byla při dvořích, k tomu také patří sedláků obyčejné počítání, kteréž se děje po páru, neb dvou, po desátcích, tuctech, mandelích a kopách, a užívají ho při počítání ourody zemské na

¹⁷³ K. Fischer, 1705, s. 330.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 330.

¹⁷⁵ K. Fischer, 1705, s. 331.

polích v čas žně a mlácení, což učení počtáři pozorujíce na články počtů, skrze jedno, deset, sto, tisíc, deset tisíc, tuny a miliony činí.“¹⁷⁶

Z poměrně obsáhlého Fischerova výkladu je víc než zřejmé, jak důležité bylo pro každého hospodáře i značnou část jeho úředníků, rozumět jednotkám a jejich převodům. Jak jsme již předeslali, jejich systém byl velmi složitý a navíc v každé zemi a často i v různých městech poněkud jiný. U nás byly míry a váhy pevně sjednoceny až během tereziánských reforem v polovině 18. století. Pokud však sedlák dobře znal domácí měrnou soustavu a neobchodoval s příliš vzdálenými kupci, mohl například zjistit, kolik bude potřebovat semene na pole jednoho prutu, jitra, provazce, lánů, na který záhon apod.¹⁷⁷

6.2 Základní rysy dobře fungujícího hospodářství

6.2.1 Rozdělení polí

Jako určité motto této kapitoly může posloužit následující citát: „Základ dobré zprávy jest vyměření počet polí k zasetí, aneb zná, jak mnoho obilí podzimního a jarního na nich zaseti se může.“¹⁷⁸

Fischer se zde věnoval vysvětlování, jak osadit pole, kdy je pro osazení vhodná doba apod. Základní rozdělení pole vycházelo již ze středověkého rozdělení na tři části. První díl – podzimní (selo se sem žito, ječmen a pšenice), druhý díl představovalo jarní osetí (pšenice, žito, ječmen, hrách, oves, vikve). Každý způsob podrobněji roze-psal.¹⁷⁹ Třetí díl zabíral ouhor: „Třetí strana leží ouhorem, kteréžto odpočinutí jako všem dílům přirození potřebné jest, jakž sem jinde pravil (...) odpočinutí žádostivým. Pro snadnější pochopení a poučení čtenáře uvedl i citát: „Čemu nedáš nikdá odpočívati, toť nebude moci dlouho trvati“.

Podle Vergilia Fischer pak zdůraznil, když hovořil o technice práce na polích: „Velmi to neourodným polím prospívá, když na nich strniště zapáleno bývá.“¹⁸⁰

¹⁷⁶ K. Fischer, 1705, Kapitola II. O základu dobré zprávy, s. 332.

¹⁷⁷ K. Fischer, 1705, s. 330

¹⁷⁸ K. Fischer, 1705, s. 332.

¹⁷⁹ K. Fischer, 1705, s. 333.

¹⁸⁰ K. Fischer, 1705, s. 337.

6.2.2 Lidé a nástroje potřebné pro práci na poli

Prvním předpokladem bylo vybrat schopné oráče, kteří mohli orat za pomoci koní nebo volů. Fischer si dal i práci s popisem jejich zevnějšku. „**Umělé voráče**“ (zdatné, schopné) je třeba vybrat s rozvážením: nebo ač se všudy mnoho pacholků nachází, však málo z nich bývá dobrých voráčů. „Lepší jsou velicí nežli menší neb zavalití; a tito sice k nošení břemen jsou nad oné schopnější, protože snáze skrze dveře projítí mohou bez nepřiležitého skloňování se...; jen povrchně dělají brázdy, a jako zavěšený pluh vedou, k té práci od přirození méně způsobilí.“¹⁸¹

Rovněž bylo třeba najmout **pacholky**, kteří by se starali o koně a voly. Většina z nich poháněla dobytek, část i orala. I u nich vypsál Fischer požadované fyzické předpoklady, aby přinášeli pánovi očekávaný užitek. Všichni měli být silní, poslušní, stálí, ne tuláci aneb poběhlíci.

Další důležitou postavou, jak jsme uvedli již výše, byl **šafář**, který měl být rozšafný a opatrný, aby napomínal a nutkal zahálející, nádobí a nástroje dvorské dělal a hlídal.¹⁸²

Selské nástroje

Náradí, které bylo k práci nutné, označil Fischer jako „**nádobí sedlské**“. Základní nástroj představoval pluh s krojidlem a čertadlem a nasazenou radlicí, přitakačem a klečí. Dále se užívaly vozy a fasuňky (např. dobře hřebíky obitými). Také se používaly panské potahy: „S dvorskými pak pluhy a potahy vždycky se má dílo na polích konati, protože dvojnásobní užitek z toho pojde a sezná se při žněch, jakž toho máme jisté zkušené od věků.“¹⁸³

Zemědělské nástroje se ukládaly do speciální budovy k tomu určené. Statek měl být vybaven ohrazenou kůlnou na nástroje a nádobí, která byla chráněná před větrem a sama sloužila jako skladiště a chránila nástroje před sluncem, deštěm, krádežemi a jinými nežádoucími vlivy.

¹⁸¹ K. Fischer, 1705, Kapitola III. Čeho potřebí jest k jmenovanému užitku, s. 335.

¹⁸² K. Fischer, 1705, s. 336.

¹⁸³ K. Fischer, 1705, s. 337.

6.2.3 Rozdíl statků v rovinách a na horách

Autor *Knih hospodářských* se zmínil o rozdílech v technice orání a přípravy polí v oblasti hor oproti rovinám a citoval opět latinské autory, např. ze spisu lékaře Hippolita Guarinnia In oferto genesis humani : „Hory ne jen od přirození svého úrodnější jsou nežli roviny, ale to také rozličnými důvody dokazuje, že sami živlové: oheň, povětrí, voda, dobytek, byliny, pernatá drůbež, mnohem oučinnivější a mnohem zdravější na horách bývají nežli na rovinách.“

6.2.4 O chování a užitku ze zvířat

Tato kapitola, resp. kapitoly se zabývaly tím, jak se měl hospodář starat o skot, berany, skopce, kozy a drůbež. Zatímco oba starší autoři, Černobýl i Brtvín, se omezovali především na samo zdůrazňování faktu o důležitosti zvířat a zdůrazňovali nutnost starat se o ně, **Fischer** definoval jednotlivé druhy zvířat, popsal jejich rozdělení, praktické využití, čím je živit, kolik a jaké druhy zvířat vlastnit apod.

Kromě jiného zde pěkně popsal rozdělení hovězího dobytka: „V hovězím dobytku ku plemenění jistič manžel bejk, žena kráva. Mladý plod pokud není ostavený, slove tele: následuje roční, dvouletý, tříletí volkové a jalovice (...)”¹⁸⁴ Do věku čtyř let neměla být tato zvířata stavěna k pluhu. Podobně se věnoval i ostatním zvířatům, např. ovčím (beran, skopek, zubák/zubkyně=roční skopci), kozlům a kozám.¹⁸⁵

Dalším příkladem preciznosti Fischerovy práce je odhad, kolik zvířat mohlo na panství být: panství tvořili 4 dvory, kde podle velikosti pastev a píce mohlo být chováno 120 dojných krav, jalového dobytka pak asi 80 kusů (bez tažných koní a volů. Podobně uvedl čísla i pro „Svinský dobytek“ a ovce. Fischer poukázal, že takovéto množství dobytka měly na starosti čtyři šafářky a dvanáct „děvek“.

Definice pernaté drůbeže podle Fischera: „Za pernatou drůbež rozumím všeliké ptactvo pitomé a krotké, které se ve dvoře aneb při něm pase a jistým časem roku se hnízí a vejce nese, kteréž pod škořepinou bílek a žloutek chovají...”¹⁸⁶ Kromě této definice zmínil, kde se jednotlivá drůbež chovala: kachny v kačárnách, slepice domácí i indiánské aneb morky v kurnících, holubi v holubnících, v husárnách pleskonosé husy.

¹⁸⁴ K. Fischer, 1705, s. 340.

¹⁸⁵ K. Fischer, 1705, s. 340.

¹⁸⁶ K. Fischer, 1705, s. 346.

Z pernaté drůbeže vysoko cenil např. husu (celou) pro její maximální možné využití. Pokládal ji za dobré jídlo, především její prsy, dále i vnitřnosti, zpracovalo se i peří (na peřiny), dále pisky pro péra (do kanceláře), sádlo. Ve dvoře se o drůbež starala pilná **děvka slepičí**.

Fischer i zde rád odbočil do historie. Zmínil zajímavou radu od Kolumelly, co dávat slepicím sedícím na vejcích do kurníku. Prikazuje, aby ratolestky z bobkového stromu proti hromobití a hřímání podložili: ačkoliv to dostatečnými důvody posavad dokázáno není, že by bobkový strom takovou moc měl, aby slepici od hromobití zachovati mohl, anižto k pravdě podobná věc jest, že by on tu moc měl, aby mohl hromový klín z oblaků vyražený od ní odvrátiti, nicméně věřil tomu Tiberius císař, jenž věnec z bobkových ratolestí nosíval, když hřmělo.¹⁸⁷

Protože si Fischer uvědomoval, že dobrý hospodář mohl drůbež i prodávat, uvedl seznam cen, za které je i bylo možné prodávat.¹⁸⁸

6.2.5 O důchodu z pivovaru, zahrad aj.

Výnosy nepřinášelo jen obilí a zvířata, ale i jiné oblasti hospodářské činnosti. Nejúspěšnějším obchodním artiklem se mohl stát pivovar. Fischer vypočítával, že za rok mohl navařit 24 várek ječného piva po 16 sudech (tj. 384 sudů), dále pšeničného piva 20 várek, tj. 320 sudů. Z ječného piva mohl utržit za 384 sudů 768 zlatých, za pšeničné pivo 640 zlatých. Panství má 6 hospod a 2 na silnici. Dále každý hospodský platí za užívání a nájem za masný krám a pekárnu a z podruhů ročně 25 zlatých.

Podobnou kalkulaci provedl i pro zahradu (pěstovala se zde tráva pro krávy – pro 60 i více krav, dále kuchyňská zahrada a nakonec zahrada štěpnice „před lety nejvýbornějšími stromy plodnými vysazená). Následně doporučoval, jak nejlépe opravovat zahrady, osadit štěpnice.¹⁸⁹

O štěpnice se staral **štěpař**, dalo by se říct zahradník, který měl na starost práci na užitkové zahradě. Stromy se okopávaly, roubovaly, obvazovaly, oflastrovaly, hnojily atd.¹⁹⁰ **Fischer** rozdělil ovocné stromy na dva typy: ovoce z pecek a ze zrn.

¹⁸⁷ K. Fischer, 1705, s. 347.

¹⁸⁸ K. Fischer, 1705, s. 349. Viz. Příloha, obrázek č. 12.

¹⁸⁹ K. Fischer, 1705, Kapitola VII. O důchodu z pivovaru, rybníků, zahrad, s. 351.

¹⁹⁰ K. Fischer, 1705, s. 353.

Mezi stromy, které dávaly ovoce ze zrna, řadil např. jabloň (chladne v mastnější zemi), hrušku, kdouli, moruši, vlašský ořech, fíkový strom, mezi peckové třešně, višně, švestku, broskev, nyšpule (mišpule). Pro každý strom napsal jeho charakteristiku, jakou potřebuje zemi a jak se o něj má štěpař starat, např. jak jej okopávat apod. Podobně se věnoval rybníkům a jejich výnosům.¹⁹¹

6.2.6 O užitku z dříví při dvoře, lesy jako zdroj zvěřiny

Fischer zdůraznil, jakou důležitost dříví má pro každé hospodářství, pro každého člověka. Bylo surovinou pro rozdělání ohně, základem pro stavbu domů, výrobu náradí, používalo se v různých dílnách apod. Uvedl, že panství, které mělo zásoby dříví v lesích, mělo vždy výhodu oproti ostatním.¹⁹²

Opět, jako již tradičně, provedl schematické rozdělení. Stromy roztřídil podle druhů: např. habr, vrba, bříza, listový ořech, jejichž dřevo se používalo takřka všude (v kuchyni, v sladovnách, na vinicích, u koželuhů aj.).

Fischer si uvědomoval, že v lesích žila zvěř.¹⁹³ „Dubiny a chrásti menší zvěř, lesové pak hustší a větší, vyšší, totiž jeleny a kance divoký poskytují.“¹⁹⁴ Hospodář podle něho divokou zvěř lovil především tehdy, když byl přejedený hovězím, vepřovým a drůbežím masem.

Oblíbená kratochvíle panstva, totiž lov, se stala předmětem Fischerova uvažování. Zdůraznil, že je v honitbě však nutné zachovat mírnost. Pro podpoření tohoto názoru využil rezervovaný postoj Písma k této zábavě. Odkazoval se opět na latinské autory (Hyppolitus, Ovidius - Metamorfozy). Připomněl, že vedle honitby se provozovalo i ptáčnictví.

K lovu se opět používaly různé nástroje, zbraně a samozřejmě psi: pro menší zvěř (bázlivé srny, zajíce, chytré lišky) menší tenata se berou, navlékají se na sošky (rozpory); zvěř se naháněla do léčky pomocí lovecké trouby, řevu lovců a vyžlat.¹⁹⁵ Využívalo se také pomoci chrtů. Honba se konala v době po sklizni v hlubokém podzimu.¹⁹⁶

¹⁹¹ K. Fischer, 1705, s. 354–356.

¹⁹² K. Fischer, 1705, Kapitola VIII. O užitku z dříví při dvoře, s. 357.

¹⁹³ K. Fischer, 1705, s. 358.

¹⁹⁴ K. Fischer, 1705, s. 358.

¹⁹⁵ K. Fischer, 1705, s. 359.

¹⁹⁶ K. Fischer, 1705, s. 360.

6.3 Výdaje a příjmy

Celkové náklady na chod hospodářství Fischer shrnuje takto: „Na tyto a jiné každodenní práce za rok potřebí jest 1500 zlatých na dotčeným panství. Též na stavení a opravování jich a rozdílné řemeslníky, dokavadž poustky zase vyzdviženy nebudou 1300 zlatých.“ **Mlatci** rozuměl dělníky a nájemníky, kteří žeh a obilí na mlatě mlátili cepy.

6.3.1 O platu a stravě čeledi a o píci dobytka, využití psů a koček

V kapitole o výdajích a příjmech shrnuje předešlé poznatky. Zajímavý je Fischerův postřeh, že oblasti v okolí Prahy trpí nedostatkem domácích **dělníků**. Proto musí najímat přespolní, kteří jsou drazí a někteří navíc líní. Tento nedostatek pracovních sil se odrazil i na zvýšení mzdy za jejich práci. **Fischer, podobně jako Černobýl z Brtvínem**, hned na začátku zdůraznil, že jsou dva nejpodstatnější elementy, na kterých stojí polní hospodářství: lidé a dobytek.

Lidé

Lidé měli být především věrní a poslušní. **Čeledínové a úředníci** byli najímání pánem a jeho vrchním správcem na základě příkázání a ustanovení (měli s nimi být brzy seznámeni, aby každý věděl, co je jeho povinnost a jaký má úřad). Tito všichni měli mít slušnou potravu a dostávat náležitý plat/denní mzdu. Čeleď měl pán rovněž šatit. Někdy měli dostat nějakou poctu, spropitné. Při provinění měl následovat odpovídající trest: „Chléb a kázeň a dílo služebníku náleží, dí mudřec.“¹⁹⁷ Jak bylo důležité zřejmě málo obvyklé, aby byl služebník věrný dokazuje následující citát: „Máš-li služebníka věrného, budiž tobě mil jako duše tvá, dí opět moudrý Sirach.“ Selská čeleď jedla chléb, ječné kroupy, pšeničné kroupy, hrách, zelí sladké i kyselé, pohanku, jáhly, maso. Množství přidělované potravy podle měsíců ukazovala tabulka.¹⁹⁸

Onemocněl-li někdo z práce, měla mu být poskytnuta pomoc k vyléčení a zároveň měl být osvobozen od práce. Zde Fischer čerpal ze znalosti Xenofonta.

Na panství se kromě předních služebníků a úředníků nacházelo, jak jsme již viděli, množství **čeládky**, která měla za úkol rozdílné práce a tedy i různý plat a mzdu. Již v době Fischerově platilo, že nejvyšší platy byl okolo Prahy: „V našem pak království nikdež větší služby a platové nejsou, jako okolo Prahy, kdežto pro nedostatek čeládky

¹⁹⁷ K. Fischer, 1705, s. 362.

¹⁹⁸ K. Fischer, 1705, s. 365–366.

větším dílem cizí lidé...”¹⁹⁹ Zdůraznil a doložil tabulkou, že se dávaly různé platy v různých regionech a připojil přehlednou tabulku, kde srovnal platy svobodné čeládky a poddané čeládky okolo Prahy a okolo Litoměřic.²⁰⁰

Práce a platy **úředníků** a **domácích služebníků**, tj. regentů, inspektorů, hejtmanů, purkrabích, důchodních, obročníků se odvíjely od velikosti panství a velikosti prací, jinak se to nedalo paušálně stanovit, dále podle akcencí, schopnosti úředníka v jednání, jeho pilnost a učenost. Fischer pro tento případ použil výstižné úsloví: „Nebo ne každý střevíc jest pro každou nohu: potřebí jest k tomu rozdílných kopyt.“²⁰¹

Pán byl uznáván, když poskytnul čeládce víc jídla nebo platu. Fischer již nezmiňuje fyzické tresty, ba dokonce uvádí, že nebylo ani dobré, když bral pán čeládce především jídlo. Mohl tak snadno získat například pověst lakomce. Snaha netrápit čeled' hladem měla především ryze praktický důvod, jako Tarentius si uvědomoval, že hladem mořený člověk není schopen dobré práce.²⁰² Několik příkladů trestů uvádíme v kapitole 7.1.5. Že byl Fischer i prakticky zaměřený člověk, dokládají i jeho rady určené pro kuchyni, např. jak zachovat máslo chutné, solení másla a sýrů, jak osolit zelí apod.²⁰³

Zvířata

Fischer se zde především zabýval pící pro koně a voly a praktickým využitím koní.²⁰⁴ Rovněž zdůraznil funkci psů jako hlídačů dvora. Zajímavé je, že je doporučil pojmenovat krátce, tak o počtu dvou slabik. Pán měl zaplatit strážné a ponocného se psy, kteří měli dvůr hlídat: „Proti zlodějům nejlepší jsou chlupatí, a vysoký hlas mající, černí s dlouhými ušima, očima šeré barvy, chlupatými prsy a masitými a má se jim dáti jméno o jedné neb 2 sylabách, neb složených liter.“²⁰⁵

Kočky měly především udržovat stavení v čistotě od hlodavců. Kočky chytré a čerstvé se měly vpouštět do pokojů, do spižírny, do pekárny, kuchyně, sklepů, špejcharu, chlévů, stodol, kde tiše hubily myši. V této části Fischer poznamenal, že nejškodlivějším živočichem byly tzv. „malé i německé myši“²⁰⁶. Jejich pojmenování možná odráží jistý negativní vztah k Němcům, zajímavé však je, že ho použil člověk německého původu. Je

¹⁹⁹ K. Fischer, 1705, s. 363.

²⁰⁰ K. Fischer, 1705, s. 363. Viz. příloha, obrázek č. 10.

²⁰¹ K. Fischer, 1705, s. 364.

²⁰² K. Fischer, 1705, s. 368–369.

²⁰³ K. Fischer, 1705, s. 367–369.

²⁰⁴ K. Fischer, 1705, s. 369–370.

²⁰⁵ K. Fischer, 1705, s. 370.

²⁰⁶ K. Fischer, 1705, s. 370.

možné, že tento výraz použil jen Barner. Možné však i je, že v době Fischerově byl tento termín již běžně používaný a ztratil svou ostrou hranu.²⁰⁷ Josef Jungmann se ve svém slovníku pod helsem „myš“²⁰⁸ opírá o švédského přírodovědce Carla Linného (1707 – 1778), podle kterého uvádí řadu těchto hlodavců s druhovým pojmenováním podle různých míst, např. myš alexandrinská, islandská, káhirská, polská aj. Rovněž uvádí myš německou, již označuje také jako krysu a přikládá úsloví a jeho vysvětlení: Spáti jako německá myš, tj. hrubě a dlouho spáti.

²⁰⁷ Je prakticky vyloučené, že lidé doby barokní znali např. význam krys při přenášení blech infikovaných morem, který sužoval Evropu do 18. století, než se rozšířili potkani. O příčinách moru se vědělo až na konci 19. století. Pokud teda označení „německá myš“ mělo v Čechách pejorativní konotaci, měli bychom hledat jiný důvod. Tento název se však používal i jinde v Evropě. Více: K. Bergdolt, *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha: Vyšehrad, 2002. a J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století. I – II*, Praha: Argo, 1999.

²⁰⁸ Slovník česko-německý Josefa Jungmanna [online], s. 526, 2. díl. Citováno: 28. 4. 2011.

7. VEDENÍ ÚČETNICTVÍ PODLE K. FISCHERA

Poslední oblastí, nikoliv však z hlediska významového, které se ve své knize věnoval výhradně Fischer, bylo evidování toku financí a jiných příjmů a výdajů. I v této kapitole autor prokázal, jak všestranně vzdělaným člověkem byl. Nejprve se věnoval osobě počtáře, pak příjmům v hospodářství a nakonec výdajům, počty navrhl rozdělit podle subjektu, o kterém se účtovalo, a podle času.

7.1. Počtář

Člověk, který v kanceláři měl na starosti evidenci počtů, byl **počtář** neboli **registrátor**. Fischer používal oba termíny jako synonyma. Vedl účetnictví měsíční, respektive roční, sestavoval „rozsudek“ (jakousi rozvahu), musel zvládnout artikulární, tj. týdenní počty. Tyto počty musely být tzv. spravedlivé, čímž se rozumělo věrohodné a správné. Pro podpoření autority svého názoru o důležitosti počtů se odkázal na Cicera, když citoval: „partikulární počtové jsou svědkové ostatních, zřetelní a patrní býti mají, aby se věrnost seznala“.²⁰⁹ Počtář působil v hospodářské kanceláři, která musela být řízena podle jasně určených pravidel.

7.2 Platy a počty podle předmětu účtování

Počty se zapisovaly do tzv. titulů (položek),²¹⁰ které byly rozděleny podle jednotlivých příjmů a vydání, např. za pernatou drůbež, pivovar, purkrabí aj. U každého záznamu byly uvedeny jejich povinnosti a jak se mělo dané zboží či služba zapsat. Dále napsal Fischer návod, jak zaznamenávat výdaje panského stolu, např. jak účtovat pivo, chléb apod.

Fischer rozděloval dva druhy příjmů z úroků. Titul z úroku v příjmu jest dvojnásobný; **stálý** a **běžný**: Stálý bere se ze spravedlivých urbářů deskami zemskými stvrzených. Platy, tedy v tomto případě příjmy nebo úroky hospodářství, rozdělil Fischer do dvou kategorií, na stálé a nestálé. Plat pak aneb **roční ourok** (stálý) – do pokladnice

²⁰⁹ K. Fischer, 1705, s. 372.

²¹⁰ K. Fischer, 1705, s. 373.

pána se platí od poddaných (nejvíce z gruntů a cokoliv se při nich nachází.²¹¹ Tyto platy byly peněžité nebo naturální (obilní, drůbežní aneb z povinnosti veřejné – předkové se k tomu pánům dobrovolně zavázali). **Plat nestálý, běžný** – je velmi rozdílný, i podle času i podle výše platby a p. platy ze mlýnů, z pronajatých dvorů, z přívozů, ze cla, polí a vinic desátečných, z várek piva, z pokud, z masných krámů aj.²¹²

Pro větší názornost svého výkladu uvedl i zde Fischer návod, jak vést účetnictví o obilí („obilní počtové“) – zaznamenával zde všechny změny, které při zpracování obilí a jeho prodeji nastávaly (např. obilí se umele v mouku apod.).

Účty se měly vést zvlášť pro každý obor hospodářství, např. „zahradní počtové, z mlíčného aneb z omastků, z chmelnice, z ovčince,²¹³ z dobytka, z rybníků, z nápadů oumrtních, pozůstalostí na gruntech, z lesů a dříví, z vinic.“²¹⁴

7.3 Uspořádání počtů podle časového hlediska

Obsahuje v podstatě účetní rozvahu. Tedy urbář, který vedl registrátor (počtář) a rozdělení účtů podle časového hlediska. Cíl této snahy uvedl Fischer jasně: „Aby počtové měsíční, pololetní, roční dobře rozeznáni a vyzkoumáni byli, potřebí jest dobrých počtů partykulárních aneb týhodenních...“²¹⁵

Pro lepší přiblížení toho, co chce autor čtenáři říct, použil působivého přirovnání: „v této pak chci orloje hospodářského závaží natáhnouti, jenž ručičku onoho pohybují. Rozumím pak skrze tu ručičku aneb ukazatele urbář, kterýž po všech jiných titulů patrně ukazuje, kolik hodin jest na počtech a jaké jest hospodářství.“²¹⁶

Účelem bylo zajistit co možná nejefektivnější správu hospodářství, zjistit případné škody a najít viníky chyb, ztrát apod. (nedostatek důchodů z drůbeže, pivovaru, dobytka).

V závěru kapitoly se zabýval děláním ročních počtů „od prvního dne ledna až do posledního prasince 1683.“²¹⁷ Všechny počty se spočítaly do jednoho čísla. Utvořilo se pomyslné „táčko“, kde na levé straně byly různé příjmy (např. „z restancí, z pernaté

²¹¹ K. Fischer, 1705, s. 374.

²¹² K. Fischer, 1705, s. 375.

²¹³ K. Fischer, 1705, s. 376–377.

²¹⁴ K. Fischer, 1705, s. 378–379.

²¹⁵ K. Fischer, 1705, s. 390.

²¹⁶ K. Fischer, 1705, s. 390.

²¹⁷ K. Fischer, 1705, s. 402. – viz Příloha, obrázek č. 11.

drůbeže, z pivováru, z kanceláře, z ouroků, z dluhů, z páleného, z obilí, z zahrad a luk, z mlíčného, z chmelnic, z půjčky, z ovčinců, z dobytka, z rybníků, z restancí gruntovních, z lesů, z vinic, r rozdílných věcí“), a na pravé straně byla vydání (např. „na stavení, na pivovár, na kancelář, na pána z koupených věcí, na opravy, na kontribucí, na almužnu a pocty, na zahrady a louky, na chmelnice, na posly, na řemeslníky, na dělníky, na ovčince, na dobytek, na ryby, na rezidencí, na lesy, na platy, na nádobí, na outraty cestný, na stravu čelední, na vinice, na rozdílné věci“). Oba sloupečky se zvlášť sečetly a zjistila se suma. Rozdíl těchto sum pak představoval hospodářský výsledek (vpravo pod sumou vydání byla položka „restancí“).²¹⁸

Tuto tabulku komentoval pak v několika bodech. V jednom opět varoval před nepoctivými úředníky a jinými „nevěrnými lidmi“. Zároveň doporučoval, aby si panství vypomáhala, když jedno mělo nadbytek něčeho, čeho se druhému nedostávalo.²¹⁹

Zajímavý postřeh vypoovídající o rozdílném názoru generací zapsal Fischer na základě svého rozhovoru o různém obdělávání polí s velmi starým sedlákem: „Nediv se otče můj, že jsou potomci a nynějšího věku hospodáři od starých časů tak dalece postoupili; nejsou již jací bývali a ještě vždycky bude hůře v světě. Před tím pole a gruntové dobře, pořádně a svým časem se dělali a prokrajovali a po obrácení drnu kořenové bylin docela umrtveni bývali, a nic se nenechávalo, čeho by radlice nepodjala: dnešní pak druhá vorba, ne obrácení, nýbrž strouhání raději slouti má. Před lety v chlévě, an k tomu děvky mívala, a doháněla šafářka pilná, každodenně dobytku nová sláma se podestlávala a následujícího dne zase děvky lejna a hnůj vidlemi, otřelým a tupým koštištěm sebraný na nosidlách hnojných aneb na kolečku ven na hnojiště vyvážely a pořádně na hromadu skládaly, aby dobře shnilý svým časem na pole vyvezen (...), nyní pak kravští chlévové plni jsou neřádu, neb sotva ve třech dnech svým vlastním neřádem znečištěnému dobytku obnovuje se stlaní, odkudž bídna hovada musejí k celému tělu svému přilepená lejna, ne bez hanby Pána, obnášeti.²²⁰

²¹⁸ K. Fischer, 1705, s. 402–403.

²¹⁹ K. Fischer, 1705, s. 404.

²²⁰ K. Fischer, 1705, s. 394.

7.4 Vydání

V další části této kapitoly se věnoval vydáním, která byla popsána v analogickém duchu jako příjmy. Opět uvedl příklad, jak se měla zapisovat různá vydání, např. vydání do hospody („do hospody nové dne 2. 7. 13. 18. 17. sudů 9“²²¹). Doplnjuje přehledovou tabulku „Počtové měsíční peněžití panství N.“ z ledna 1679. Ukazuje převod zůstatku („Příjem z pozůstalosti měsíce prosince 1678) z prosince 1678: 950 zlatých. A dále různé příjmy podle jednotlivých dnů, např. „9. ledna. Z hospody nově zaplaceno za 6 sudů čtyřvěderních piva ječného po 7. zlat“, „13 z hospod Čermenské 4 sudy, 20 almužny 1 sud.“²²²

Následně se věnoval cenám za různé zboží. I zde ukázal svému čtenáři přehlednou hospodářskou tabulku (obsahuje převod množství majetku za určitou cenu, např. „držky hovězí 4 po 1 zlatým, vajec 10 kop po 21 krejcarech, másla přepouštěného 60 liber po 7 krejcarech, loje 80 liber po 3 krejcarech, mouky pšeničné 10 korců po 1 zlatém a 30 krejcarech.“²²³

7.5 Tresty

Fischer doporučoval tresty většinou ve výši jednoho měsíčního platu odpovědného úředníka. Jak je u Kryštofa Fischera již typické, uvedl pro srovnání tresty ze starověkého světa na základě zápisků antických autorů.

„Pověreční staří pohané oudy lidského těla pod ochranou jistých Bohů a Bohyň odevzdávali, ku příkladu Merkuriovi jazyk, uši bohyni, jenž sloula Pamět, čelo Geniovi, prsty Minervě, pravici pak bohyni, jejíž jméno bylo Fides, aneb Víra, oddávali, skrze kterouž také přísahu činili. Protož jestli kdo na levici, kterou Ovidius mdlou, Virgilius bláznivou jmenuje, se uchýlil, to jest, jen jednou lstně jednal, tím samým za neupřímného a zlostného vyhlášen býval. Dobře praví Plinius: „Ten právě, aneb věrně jedná, jenž všecko podlé povinnosti a víry, nic pak falešně a tejně, neb pokradmo

²²¹ K. Fischer, 1705, s. 400.

²²² K. Fischer, 1705, s. 400–401.

²²³ K. Fischer, 1705, s. 401.

nečiní.“²²⁴ Na tomto základě si můžeme představit, že doba barokní nebyla zdaleka tak krutá. Samozřejmě ale obvykle záleželo na vůli každého majitele panství.

Celou kapitolu shrnul těmito slovy: „Pilní hospodáři ku konci roku přehlížejí ztuha všech dvorů a dílů inventáře všeho nádobí, a jestli co zanedbáno, aneb zmrháno, nutí ouředníky k vynahrazení toho.“²²⁵ Na závěr tradičně zmínil opatrovníka a heslo: Zástupcem počtů byl svatý Matouš a heslem: Vydej počet z vladařství.

²²⁴ K. Fischer, 1705, s. 400.

²²⁵ K. Fischer, 1705, s. 405.

8. TŘI MODELY HOSPODAŘSTVÍ POHLEDEM K. FISCHERA – PIVOVAR, RYBNÍK, LES

Snad největší rozvoj v době raného novověku prodělalo v našich zemích pivovarnictví a rybníkářství. Výhodou těchto odvětví hospodářství bylo, že mohla přinášet vysoké zisky. Oba obory však vyžadovaly početnou, kvalifikovanou pracovní sílu a hospodáře znalého příslušné problematiky. Plody práce obou odvětví se mohly očekávat až po delší době. V současné době vzniká na katedře bohemistiky diplomová práce věnovaná přímo tématu rybníkářství a pivovarnictví.²²⁶ Tato témata jsme vybrali, abychom dostatečně prokázali vysokou erudovanost Fišerovy práce, zároveň však upozornili na její určitá úskalí. Jako třetí obor jsme vybrali lesnictví a zpracování dřeva, jehož produkty byly sice méně výnosné, ale zato velmi důležité ve všech možných oblastech nejen hospodářského života. Lesy v neposlední řadě stále sloužily jako doplňkový zdroj potravy a prostor pro odpočinek při lovu.

8.1 Pivovar

„Orodovník: Sv. Václava na bílé korouhvi ustanovil sladovníkům Karel Čtvrtý, léta Páně 1357. Heslo: Střízliví buďte a bděte.“²²⁷

8.1.1 Naučení pro sládku

Jaký měl být sládek, duše pivovaru? **Fischer** ho charakterizoval nejprve poněkud tajemně jako člověka: „Kterýž mohl přestoupiti a nepřestoupil.“²²⁸ Měl být samozřejmě poctivý a věrný, ctnostného života a bez úhony, střídmy a ve svém řemesle zběhlý, dále domácí, pečlivý o čeládku, dobrého svědomí, měl v sladovně a pivovaru dávat dobrý příklad jiným. Zajímavé je však, když popisuje, co neměl sládek ve svém pivovaru dopouštět: „...ať nepřipouští zahálečů, kartám a kostkám oddaných ožralců, čtveráků,

²²⁶ Vrzáková, Lenka: *Jazyková analýza naučné prózy. Knihy hospodářské K. Fischera, traktát II. O rybách a rybnících, III. O pivovaru, VI. O vinicích*. Nepublikovaná diplomová práce. České Budějovice: FF JU, 2011.

²²⁷ K. Fischer, 1705, s. 328.

²²⁸ K. Fischer, 1705, Kapitola VI. Naučení pro sládku, s. 326.

jakážto zahálčivá chasa nejvíce se při pivovářích zdržuje, kterážto nic nedělající mnoho zlého působí.“²²⁹ Jeho práci charakterizoval v několika bodech.

1. Měl být přítomný při každé várce.
2. Nikdo nemá vynášet z pivováru „mláta“.
3. Neměl chovat žádný vlastní dobytek ani drůbež, žil jen ze svého platu a deputátu.
4. Pivo měl vlévat jen do „celých sudů aneb polovičných“. Správně měl platit své úředníky.
5. Kontroloval slad, neměl ho „hnát příliš do květu.“
6. Nejlepší čas pro sušení sladu byl od sv. Havla až do sv. Jiří.²³⁰
7. Žádné pivo neměl vydat krčmářům, jen když mu ukázali ceduli od důchodního. Neměl svým známým krčmářům dávat menší sudy (často to dělal podstarší nebo mládek).
8. Upomínal purkrabího, aby mezi Velikonocemi (Velikou nocí) a svatým Duchem dal připravit dříví pod kotel.
9. Pán měl dávat pozor, aby sládek nenechal bečváře „by mu pro bábu větší sudy udělal.“²³¹
10. Nikdy neprodají úředníci svůj deputát pod těžkou pokutou. Často chtějí, aby sládek naplnil jejich flaše, a pokud to neudělá, vymstí se mu. Sám sládek měl mírně nápoje užívat.
11. To, co přichází za ředinu (patoky, slabé pivo), je lépe dát do důchodů panských a sládkovi zlepšit plat.
12. Se sládkem se vyhotovovala smlouva ve dvou exemplářích. Mzda se mu vyplácela každé čtvrtletí.
13. Přísně se přikazovalo, aby se přelévání piva z kádí do sudů zúčastnil vedle sládky i hejtman nebo jeho náměstek, dokud nebude celá várka přelitá a sudy spočteny.
14. Sladovná se mělo zabránit vést obchody s octem, protože se v tom značně podvádělo.

²²⁹ K. Fischer, 1705, s. 327.

²³⁰ K. Fischer, 1705, s. 327.

²³¹ K. Fischer, 1705, s. 327.

15. Zmiňuje, že i v této době se pivo pajčovalo dolíváním různých jiných roztoků: „když mimo váhu a přísadu pro dolívání sudů dávají se podle libosti své do panských sudů a co z ni vytáhli, to dolívají aneb patokami aneb v nově vařeným pivem, z čehož následuje celého sudu nové kvašení největší škodou krčem.

Dále měl sládek kontrolovat, jestli jsou hospody („zvláště ty, který sou na silnici byly“) pohodlně zaopatřené a spořádané. Hospodský měl být muž spravedlivý a upřímný, k hostům přívětivý a vlídný.

8.1.2 O pivovaru

Fischer neotřelým způsobem definoval v jedné větě pivovar i pivo: „Pivovár jest dílna, v nížto, kde jest nedostatek vína, vaří se nápoj ze sladu, k němuž se jistý díl chmele přidává, a slove pivo.“²³² Samozřejmě připomněl i historii piva a způsoby jeho přípravy. Píše, že je jisté, že dříve se nedělalo jen z ječmene a pšenice a jiného obilí, ale i z bylin, jakž vypravuje Diodorus Sielus. Dále se přidává chmel.²³³ Poznává, že pivovár je v dokonalém hospodářství v soudobém světě nejlepším z důchodů, je však potřeba dobré práce a pilnosti a obzvláště dobrého mistra sladovníka.

Velmi pěkně Fischer definuje pivo a druhy piva, která mají různý „šmak“: „Tato jsou sladká a příjemné chuti, ona hořká a odporná, jiná čistá, ale však při všech musí býti chmel.“²³⁴ Nedaleko pivovaru měl být „sladovní mlejn“, aby se nevynakládalo příliš mnoho peněz na jeho převážení, slad se kazil, případně se i kradl.

8.1.3 O živlu vody

Fischer dobře věděl, že velmi záleží na položení pivovaru kvůli dobré vodě. Uvádí různé druhy vody podle toho, kde se vyskytuje: pramenitá, studniční, říční, dešťová apod. Dále znal i vody, které jsou cítit různými kovy, např. od mědi, kamence, soli, aj.²³⁵

Následně spekoval, jaký druh vody je nejvhodnější k vaření piva a došel k závěru, že ta, která nemá žádné chuti a ničímž nezapáchá. Důležité je, aby se jí věnoval člověk zběhlý, který má dobrou chuť a zná ji od dětství.²³⁶

²³² K. Fischer, *Knihy hospodářské*, I. díl. Impresii Universitatis Karlo-Ferdinandové, Praha 1706, s. 58.

²³³ K. Fischer, *Knihy hospodářské*, s. 58.

²³⁴ K. Fischer, *Knihy hospodářské*, I. díl., Praha 1706, s. 59 (dále jen K. Fischer, 1706).

²³⁵ K. Fischer, 1706, s. 59.

8.1.4 O materii piva

Opět zde opakuje vlastní nejpřednější pravidlo hospodářské: „Dávám, abys dal.“ Zavazuje to hospodáře a sládka, aby co nejlepší pivo vařili. Hospodář měl dodávat dobrý materiál a spravedlivou míru. Materií bylo obilí, z kterého se dělal slad. Ze špatného obilí bylo syrové obilí a brzo se změnilo na ocet. Fischer rovněž upozornil, že je rozdíl mezi ječmenem (několik řad mají jeho klasy) i různé druhy pšenice.²³⁷

8.1.5 O způsobu vaření piva

Způsob vaření piva v českém království uvedl Fischer proto, aby hospodář poznal, má-li dobrého sládka a jestli ho nepodvádí. Zároveň si však uvědomoval, že v každém pivovaru panují jiné zvyky, jiné podmínky, jiná půda, voda, jiný vzduch apod.

Z historie připomíná, jak vyráběli slad Řekové, podle výrobního postupu popsaného Galenem.²³⁸

Podrobně popisuje zpracování obilí, vysušení sladu aj. Uvádí, že tam, kde se sušil na slunci, bylo pak výsledné pivo velmi příjemné a líbezné, ale nemělo dobrou barvu.²³⁹ Později se umlelo ve mlýně, přivezlo se zpátky do pivovaru v pytlích a s přidáním vody se vařilo v kádích.²⁴⁰ Pak se v pánvích za ustavičného míchání vyvařovalo. Pak se do pánve přidala potřebná míra chmele a mořilo se. Následně se pivo přelávalo a nechalo se vychladnout. V kádi se celá várka piva zakvašovala a vykvašená se do „obdlouhých“ sudů nalávala a odvezla se do blízké spilky, kde bylo zbaveno všech nečistot.²⁴¹ Odtud bylo přeneseno do sklepů, později se vystavovalo na šenk do krčem a hospod. Na závěr kapitoly připojil Fischer ještě krátký výtah.²⁴² Přidal ještě jednu kapitolu pro lepší porozumění předešlé kapitole, kde upřesnil řadu věcí o výrobě piva, např. jak se pozná dobře semletý slad, jak má být velká pánev, kde slad uskladnit, kolik se má přidat chmele, jak se oslazuje apod.²⁴³

²³⁶ K. Fischer, 1706, s. 60.

²³⁷ K. Fischer, 1706, s. 62.

²³⁸ K. Fischer, 1706, s. 64.

²³⁹ K. Fischer, 1706, s. 64.

²⁴⁰ K. Fischer, 1706, s. 65.

²⁴¹ K. Fischer, 1706, s. 66.

²⁴² K. Fischer, 1706, s. 67.

²⁴³ K. Fischer, 1706, s. 68–69.

8.1.6 O rozdílných nemocích piva

Podle Kryštofa Fischera bylo pivo nemocné, především vinou špatného sladu, „jenž jest duše a život piva.“

Při této příležitosti uvedl příklad z vlastního života, když sám byl kdysi ve správě městečka, kde byl městský pivovar, který vařil špatné pivo a všichni to přičítali sládkovi („muži dobrého svědomí a života bez ouhony“), kterému se podařilo vystrašit děvečky ve městě a poukázat na nekalé zacházení s pivem. Rada schválila přidávat více sladu a méně vody a pivo se zlepšilo.²⁴⁴

Jiná nemoc piva pocházela ze špatné vody, povětří někdy z „čar“, nebo z toho, že mistr svému řemeslu nerozumí.²⁴⁵ Příčin poškození piva mohla být celá řada. Může být porušena materie, tj. obilí, Fischer zde uvedl přirovnání: „krkavec neplodí bažanta“. Chyba mohla být u mistra nebo u mlynáře, např. připálený slad, špatně vypláchnuté sudy.²⁴⁶

8.1.7 O moci piva

Domníváme se, že velmi povedenou oslavu piva napsal Fischer ke konci svého pojednání: „Aby k zachování života v půlnočních krajinách kdežto není vína, aneb velmi málo, nezdálo se něčeho nedostávat, zaopatřil je dobrotivý Bůh pivem: nebo cožby lidé pili, jimžto víno škodí a ti, jejichžto přirození vody snést nemůže? Pročež vynalezen jest nápoj velmi zdravý z ječmena, aneb pšenice, aneb z obého, jenž na každém místě připravit se může.“²⁴⁷ Fischer se dokázal velmi obratně vyjadřovat a, můžeme-li tak soudit, jistě byl i člověkem světského života.

Vyzdvihoval však i další prozaičtější přednosti piva, např. možnost vyrábět z piva jídlo, přidávalo se např. slepicím do potravy, používalo se k léčbě (unaveným se přikládalo na nohy, vlažným pivem se vyplachovala ústa – pomáhalo na zuby, používali je pekaři na chleba, zastupovalo vinný ocet (i když uznával, že pivní ocet byl horší).

Opět můžeme pozorovat, jaký měl Fischer rozhled, který sahal i mimo oblast Českého království, když zmiňoval, z čeho se dělala cizí piva: uvádí například různé

²⁴⁴ K. Fischer, 1706, s. 70.

²⁴⁵ K. Fischer, 1706, s. 71.

²⁴⁶ K. Fischer, 1706, s. 72.

²⁴⁷ K. Fischer, 1706, s. 72.

bylinky, ale i ovoce jako šalvěj, rozmarýn, melisa, levandule, jalovec, bobky, hřebíček, maliny.

Závěrem se pokusil definovat, jaké vlastnosti mělo mít nejlepší pivo: „Ostatně to pivo za nejlepší se pokládá, které jest staré, úplně vykysalé, nemíchané, drobnější mající pěnu, zaryšavělé, ne příliš husté, jenž řeže jazyk svou zostřelostí.“²⁴⁸

8.1.8 O chmelnicích

V kapitole, kde se věnoval chmelnicím, rozdělil chmel na planě rostoucí a na pěstovaný. Dále se pokusil zdůraznit význam chmelu: „Totéž činí chmel při nápoji, co sůl při pokrmu a jiných věcech, kteréž mají dlouho zachované býti.“ Udržuje pivo při síle. Vyjmenoval oblasti, kde se rodil nejlepší chmel: okolí Klatov, Plzně, Žatce a Oustí. Zdůrazňuje, že po tomto chmelu Němci velmi toužili a dováželi ho do svých zemí.

Precizně vyjmenoval řadu podmínek nutných pro založení chmelnice.²⁴⁹ Chmel kvete k sv. Jakubu (25. července), k svatému Bartoloměji dozrává (24. srpna). Připojil i informací o, že příjmy chmelu podle várek měl na starosti zapisovat do svých účtů **písař obroční**.

8.1.9 O páleným

Pálenky byly vedlejším produktem různých štěpnic a při jejich výrobě se využívalo i zbylých produktů z pivovaru. Různé pálenky se pálily ve vinopalně, základem byl opět slad, pивní nebo vinné kvasnice. Pálenka měla kousavou a ostrou chuť, ne však trpkou. Pálit se mělo obvykle na jaře. Fischer popsal technologii i technologii její přípravy. Mohl se přidat anýz, který dodal líbeznu vůni i chuť, různé ovoce (zahradní červivé i spadlé a shnilé, šípek, zrnka jalovce).²⁵⁰

Zdůraznil potřebu dobrého chmele: „poněvadž chmel jest zachovatel a opatrovník piva.“²⁵¹

²⁴⁸ K. Fischer, 1706, s. 73.

²⁴⁹ K. Fischer, 1706, s. 74–76.

²⁵⁰ K. Fischer, 1706, s. 79.

²⁵¹ K. Fischer, 1706, s. 79.

8.2 O rybách a rybnících

Fischer se velmi pečlivě a obsáhle věnoval i rybníkářství. Této problematice zasvětil obsáhlý traktát Prvního dílu svých *Knih hospodářských*. Přesto projevil skromnost a i smysl pro humor, když uvedl, že sám sebe nepovažuje za dostatečnou autoritu v této oblasti hospodářství, byť je nositelem jména Fischer.

8.2.1 Předmluva o rybnících

Fischer ve svém traktátu hned na úvod zmiňuje pět knih Jana Dubravia, které Dubravius napsal ještě předtím, než se stal olomouckým biskupem, a odkazuje na ně čtenáře jako na velmi kvalitní zdroj informací: „O rybnících a ryb, kteréž se v nich chovají, přirození, sepsal jest pět kněh Jan Dubravius, málo let před tím, nežli byl učiněn biskupem olomouckým.“²⁵² Český překlad odpovídá názvu knih, které vyšly ve 40. letech 16. století. (*Jani Dubravii de piscinis et piscium qui in illis aluntur*). Je však zajímavé, že se zmínil pouze o pěti knihách, jelikož Dubraviův spis obsahuje knih šest.

V zápětí vtipně poznamenává, aby se čtenář nezlobil, když se tématice ryb a rybníkářství bude věnovat více, vzhledem ke svému jménu Fischer, které v češtině znamená rybář. A závěrem dodává: „Z jakého rodu pocházím, tím samým tebe vyučím.“ Je otázkou, nakolik vážně tuto myšlenku Fischer myslel, ale není vyloučené, že on sám, nebo jeho předci byli nějakým způsobem spojení s rybníkářstvím.

Vedle pivovaru a polí považoval rybníkářství za nejdůležitější zdroj příjmů na panství. Za jeho výhodu považoval poměrně malou náročnost, kterou však v dalších pasážích textu sám vyvrátil. Poněkud v rozporu s předchozím vlastním tvrzením, že rybníkářství není příliš náročné, uvedl, že o založení rybníka by bylo potřeba celé knihy.²⁵³ Dále vypočítával rozměry rybníku a hráze. Obzvlášť hráz měla být pevná, měla mít dobrou půdu a být vyztužená dobrým dřevem (dub, borovice nebo buk). Rovněž se pečlivě věnoval kvalitě dřeva a potřebě splavu.²⁵⁴ Klad rybníkářství spatřoval v tom, že kromě jiného ke stolu dobré krmě poskytují. Fischer měl zjevně rád různé požitky života a neměl problém vyjádřit svou radost z dobrého jídla a pití i na papír, obzvláště

²⁵² K. Fischer, 1706, O rybách a rybnících. Kapitola I. Předmluva o rybnících, s. 35.

²⁵³ K. Fischer, 1706, s. 40.

²⁵⁴ K. Fischer, 1706, s. 41.

přinášelo-li užitek. Jak jsme viděli, v podobném duchu se vyjadřoval v kapitolách o drůbeži i o pivě.

Opět uvedl různé biblické příklady, příklady z doby římské (např. zlatou udící chytali zlaté pstruhy). Zdůrazňoval, že rybníky v Čechách patřili mezi nejstarší.

8.2.2 O vedení vod do rybníků

Fischer zdůraznil, jak je důležité, aby měl rybník neustálý přísun vody (např. z okolních potoků a řek, ale i z dešťové vody. Cesta měla být pročištěná, voda měla téct sama bez další lidské práce, budovaly se tedy například různé strouhy. Uvedl však, že ne všechny ryby vyžadují čistou vodu, např. kapr („je na ně moc syrová a nemá sobě potravu“). Čistá voda naopak vyhovuje pstruhům, lipaňům a mřenům (štíhlé ryby). Pro ně jsou nejlepší rybníky naplněné dešťovou vodou.²⁵⁵

8.2.3 O plodu kaprovým

„Bližší jest košile, nežli kabát.“²⁵⁶ Tímto rčením varuje před koupí plodu – může tak na celý rok zničit celou svoji práci. Věnoval se i tomu, jak poznat dobrý plod.

Na jaře, když měsíc dospěl do úplňku a roztál led, měl člověk vysadit plody všech možných vodních živočichů. To se mělo udělat za jasného dne, kdy bylo bezvětří nebo jen lehký vítr. Doporučoval jaro, plod měl větší šanci přežít než, když byl vysazen na podzim. Doporučil, aby rybníkář použil svůj plod z vlastních plodových rybníků.²⁵⁷

8.2.4 O půdě a trojí třídě plodových rybníků

Zde se věnoval tomu, jakou půdu vybrat pro plodové rybníky a uznal, že je to těžké určit (např. velmi blatná půda dusila jikry kaprů). Dále se zmínil, že plodový rybník je nejlepší na slunném místě a vyjmenovával i další věci, jako hráz apod. Plod se vysazoval ve třech letech.²⁵⁸

²⁵⁵ K. Fischer, 1706, s. 42.

²⁵⁶ K. Fischer, 1706, s. 44.

²⁵⁷ K. Fischer, 1706, s. 43.

²⁵⁸ K. Fischer, 1706, s. 45.

8.2.5 O štikách aneb vodních vlčích

„Štika jest král a tyran vodní a protož lépe před lety sloul vlk, jež Římané všem rybám představovali, a pro žravost je ratillony aneb žrouty nazývali; odkudž pošlo přísloví: Vlka má v žaludku.“²⁵⁹

Fischer varuje, že štika škodí především kaprům a jejich plodům. Tvrdil, že je schopná sežrat i celého kapra. Nasadit do rybníka ji doporučoval, když byl plný různých jiných ryb (okounů, karasů, línů, bělic aj.). Štika rodila ke dni jarní rovnodennosti, zato kapr až v máji, takže mohla vyčistit rybník od ostatních ryb, aby mu neužírali potravu.

Dál se věnoval, jak sám řekl, staré otázce, jak je možné, že se štiky v rybníku objevily, i když do nich neústila žádná řeka. Znal názor „Philarcha Mudřece“, který přemýšlel, jestli prší ryby s deštěm. Ještě uvedl jednu možnost, která se prý tradovala mezi lidem a to, že štiky v rybnících vyseděly kachny, ty však hnízdí u menších rybníků. Ani s jednou touto myšlenkou se Fischer neztotožnil.²⁶⁰

8.2.6 Správa rybníků

Důležité bylo ustanovit **správce rybníků**. Jeho povinnosti byly: starat se o dostatek vody v rybníku, pokud se rozvodnil, aby nezničil příliš hráz a splav, nasadit do plodových rybníků včas matky a trdelní kapry, přenést plod z haltýřů, zajišťovat do rybníků dostatek čerstvé vody – Plinius např. tvrdil, že ryba oblibuje sobě v mírném dešti a bývá lépe vykrmena – měl i s hospodářem často obcházet rybníky a opravovat, co bylo zničené větrem, povodní, ptactvem, vydrami, dobyt看em. Dále měl trestat lidi, např. pastýře a zloděje (např. zlodějské myslivce apod.)²⁶¹ Na jaře, když ryby plavou do struh pro čerstvou vodu, měl správce kontrolovat hradby. Dávat pozor bylo nutné na podzim i v zimě, kdy bylo nutné prosekávat led, aby se ryby neudusily a nezlekaly. Podle Fischera bylo lehčí udělat různé opravy v zimě, kdy se daly využít sáně, než na jaře.²⁶²

8.2.7 O násadě rybníků

Půda rybníka se měla rozdělit do tří tříd: nejlepší, prostřední a nejšpatnější. Dále rozebíral, jak se na ně vysadí jikry. Uvádí i pojem jitro rybníční (je větší než jitro polní).

²⁵⁹ K. Fischer, 1706, s. 47.

²⁶⁰ K. Fischer, 1706, s. 47.

²⁶¹ K. Fischer, 1706, s. 48.

²⁶² K. Fischer, 1706, s. 49.

Dále vypočítával, kolik kaprů je možné chovat, odvolával se na Dubravia. A radil, jak je možné je prodat po kopách.²⁶³

8.2.8 O lovení a věcech k tomu přináležejících

Až dosud se Fischer věnoval správě rybníků, konečně se však dostává k užitkům z rybníků. Zmiňuje, že čím více péče člověk věnuje rybníkům, tím větší užitek mu přinášejí. To dokládá heslem ze začátku knihy: „Dávám, abys dal.“

Lovilo se obyčejně na jaře a na podzim. Na jaře jsou ryby dražší, protože jich je méně a dá se za ně tedy víc utržit, na podzim je však lov bezpečnější. Navíc ryby chutnají lépe, jsou „vážnější, mastnější, a výbornější podstaty“. Prodávaly se na váhu po „centýřích“ nebo na počet po kopách.²⁶⁴

Vylovené ryby se dávaly do haltýřů. Pokud trvalo lovení dlouho, bylo nutné ustanovit strážné, kteří hlídali kádě, podtrubí a jinde. Spočítali ryby a doprovázeli je až do haltýřů, kde je znovu přepočítali. Nejdříve se vylovily štiky, kapři (bázlivější) se třeli v bahně. Správcové rozdělili kapry na tři třídy: větší, prostřední a menší – podle toho se stanovila jejich cena. Na konci Fischer apeluje, aby hospodář vzpomněl na chudé a nuzné.²⁶⁵

8.2.9 O nemocech ryb, a kterak se porušení rybníků napravití má

V další části se věnoval různým faktorům, které ovlivňovali výnosnost a rybníků. Krištof Fischer zde opět vycházel z Plinia, který se domníval, že ryby mají nemoci (např. proč ryby stejného druhu jsou různě tučné apod.) Fischer s ním polemizuje v tom, že to může být různým semenem, různými plodovými rybníky, nerovností půdy nebo i „nám jiné nepovědomé příčiny“. Vliv na zdraví kaprů má především kvalita vody (např. v zimě nemají vzduch). Jiné prostředky mají nejistý úspěch, např. kaše, chleba, hnůj ovčí, rozpálené cihly, hrachovina aj.²⁶⁶ Rovněž varoval před bylinou diviznou, která rybám škodí. Naopak petržel by měla pomáhat rybám v jakékoliv nemoci. Když rybník dlouho fungoval, přestával být výživný, stojící voda apod. Měl se vylovit čtyřikrát až pětkrát a

²⁶³ K. Fischer, 1706, s. 50.

²⁶⁴ K. Fischer, 1706, s. 51.

²⁶⁵ K. Fischer, 1706, s. 52.

²⁶⁶ K. Fischer, 1706, s. 53.

pak měl mít odpočinek. Nechal se vypuštěný a osel se různým obilím, někdo házel i mák a semeno, muselo se dát ale pozor, aby se k rybníku nedostaly svině.²⁶⁷

8.2.10 O vyplnění třtin

Zde Fischer popsal problémy s rákosím, které bralo rybám nejlepší prostor a těžko se dalo vymýtit.²⁶⁸ Zabýval se různými radami a řešeními a pomocí dedukcí dospěl k názoru, že nejlepší bylo vzít loď a začátkem měsíce července a srpna posekávat všechny rákos.²⁶⁹ Vycházel např. z rad Plinia Staršího a jeho spis *Naturalis historia*²⁷⁰ (čerpal pravděpodobně z jeho 8. knihy). Zajímavé, avšak poněkud zarážející je Fischerovo doporučení, aby se při sekání dával pozor na postavení měsíce: „Ponejprv tedy konati se to má, když jest nov měsíc na znamení lva, aneb druhého neb třetího dne potom.“²⁷¹

8.2.11 Paměti hodné naučení o rybách

Dobry hospodář měl podle Fischera vědět hodně o rybách, aby věděl, kdy se co z nich dá v kuchyni připravit, aby znal, kdy je třeba hlídat rybník před lupiči apod. Proto vypsál, kdy se rodili kapři, štiky, karasi, mníci, mřenky, pstruzi, bělice, okouni.

Fischerovy znalosti širokého rozsahu můžeme opět posoudit i zde, a to na základě jeho znalostí cizích ryb: „Ryby pak vlastně jmenují se živočichové v vodě přebývající, kteréž šupiny mají; ostatní pak v vodách žijící vodní slují: z nichžto někteří kůži a chlupy mají, jako mořské tele, mořský kůň; jiní toliko kůži, jako mořské svině, jiní skořepiny jako hlemýžďové a austrye.“²⁷² Dále se věnuje citaci Plinia o skořepinách mořských.

Fischer zároveň radí, aby se člověk poradil s lékařem, jaké ryby jsou zdravé. Obecně je věc jistá, že mimo čerstvé ryby, všechny škodí a že žaludku lépe svědčí ryby, které mají tvrdší maso (štiky, okouni, pstruhové, lampetry, karasi, mřenky), protože mají lepší šťávu. Pečené jsou lepší než vařené apod. Pro konzumaci ryb rovněž uvedl pravidlo školy Salernytánské: „Z měkkých ryb vyber veliké, z tvrdých pak pojmi maličké. Též

²⁶⁷ K. Fischer, 1706, s. 56.

²⁶⁸ K. Fischer, 1706, Kapitola X. O vyplnění třtin, s. 57.

²⁶⁹ K. Fischer, 1706, s. 56.

²⁷⁰ Pliniův život a struktura díla online 29.4.2011 na <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=2024>

²⁷¹ K. Fischer, 1706, s. 56 – 57.

²⁷² K. Fischer, 1706, s. 57.

šupinatý jsou zdravější než hladký; mlíčný nežli jikrnatý.“²⁷³ O vaření ryb poznamenal Fischer jen tolik, že není z cechu kuchařského a že se tomuto problému věnovali jiní, a doplnil lakonickou poznámku vypovídající patrně o tom, že k jídlu upřednostnil raději jiné typy masa: „Nad to upřímně se přiznávám, že raději ryby lovím, nežli je i při nejskvostnějším stole jim.“²⁷⁴

Na konci kapitoly ještě doplňuje radu o vhodnosti kombinování ryb s vínem, resp. pivem: „... jistou věc býti, že jako ryby živé rády mají čistou vodu, tak když je kdo snědl, žádají plavati v dobrém a čistém víně, ale že vína schází, zatím dokavadž nenastane hojnější a lepší vína sbírání, abychom docela na suchu nevězeli, jdeme do pivovárů a hospod.“

Své pojednání o rybníkářství zakončuje opět připomenutím opatrovníka: „Orodovník rybníků ustanovuje se svatý Petr, jenž byl rybář.“²⁷⁵

8.3 O lesích a dříví

8.3.1 Les a jeho význam

Na počátku svého pojednání o lesích rozebral Fischer latinský název pro les, silva, a uvádí, že někteří lidé se domnívali, že toto slovo pochází od slova „mlčeti“, jiní viděli jeho původ v jistém jiném řeckém slově, které znamenalo „materiál“, tj. že les poskytoval materiál k různému účelu. Byl zdrojem dřeva pro oheň, stavení, stavění lodí aj. Právě o takovém lese chtěl Fischer psát. Tedy o lese, který není upravován člověkem. Sám poznamenal, z čehož můžeme usuzovat, jaký strach²⁷⁶ z lesů mohl mít ještě člověk konce 17. století: „...do háje, a hrozných lesů horních pro dříví odejdeme.“²⁷⁷

Lesy rostly podle svědectví Senecy: „V horách, jak proto, že hory jsou studenější nežli roviny, tak také, že mají větší hojnost zmírněné potravy: nebo všelijakou vlhkost (kteroužť stromové nejvíce živi sou) pro větší a déle trvající stín, deště a sněhy, déle hory

²⁷³ K. Fischer, 1706, s. 57.

²⁷⁴ K. Fischer, 1706, s. 58.

²⁷⁵ K. Fischer, 1706, Traktát třetí O pivováru. Kapitola I. O pivováru a položení jeho, s. 158.

²⁷⁶ Více o tomto tématu obecně: J. Delumeau, *Strach na Západě ve 14. - 18. století. I – II*, Praha: Argo, 1999.

²⁷⁷ K. Fischer, 1706, s. 155.

zachovávají, kde totižto paprškové sluneční přímo na zemi doraziti nemohou. A z těchto příčin všecko dříví širší, vyšší rychleji a silněji roste, které patří k půlnoční straně, nebo prudčeji větry cítí, a protož proti outokům více utvrzeno bývá.²⁷⁸ Podobně se odvolával i na jiné klasické myslitele jako např. Varro, Apuleius.

Lesy dále sloužily k honitbě zvěře („honbě a čižbě“). Hlídalo se, aby jiní páni, cizí myslivci nebo úředníci, nehonili bez povolení. Používali se chrti, vyžlata. „Aneb na větší zvěř, tj. jeleny, kance, srny s ručnicemi číhají, aneb pletky, nimižby se ptáci sami zardoušeli, po lesích a hájích staví a nalikají, aneb na vějičky lepem obmazané, neb na proštipce chytají: zdali po bažantích, jeřábcích, koroptvích, kvíčalách ... kdo pase.“

Z následujícího Fischerova výčtu si můžeme udělat představu o tom, jaké stromy v našich lesích rostly ve druhé třetině 17. století. Byly to „vysoké jedle, smolné borovice, potočný volše, stínící jesenové, ourodní bukové, hladké lípy, zelenající se tisové“ aj.

Fischer zmínil rovněž lesy, které obklopovaly České království: „a slove u latiníků Hercynia, jehožto díl jest černý les, Harcwald, aneb pryskyřicový les, Ottový les, Turynský les, a jiní podobní.

Hospodářské využití dřeva byla opravdu velké. Zmiňuje, že v oblastech, kde rostly lesy, stavěla se všechna stavení ze dřeva (dvory, ovčiny, stodoly, pivovarové, chlévy). Dříví se odváželo a prodávalo v době od sv. Havla (16. října) až do sv. Jiří (24. dubna). Prodávala se prkna, šindele, třísky, uhlí, pastvy, žaludy aj.

Poslední povinností vlastníka a správce lesů byly jakési úkoly bezpečnostní proti lupičům nebo proti cizím vpádům: „Co by kdo kamenem dohodil, stromoví vysekati se má, a cesta vyrovnati, aby se loupežníci a petrovští v nich zdržovati nemohli, a nenadále na počestné lidi nevypadali. V čas pak nepřátelský záseky v nich dělati se mají a průchod zavříti.“²⁷⁹

8.3.2 Forštmistr a polesní a jejich povinnosti

Lesy a vše s nimi spojené měl věrný a rozšafný **forštmistr** a **polesní** přísežní, jejichž povinnostmi bylo: hlídat dříví proti krádeži, žádné dříví nesměl polesní prodávat bez hejtmanova povolení. Vždy táhnout k lesům, které jsou od dvorů dál, bližší měly být pro spotřebu domácí. Jejich starostí bylo, aby do mladých lesů nebyl voděn žádný

²⁷⁸ K. Fischer, 1706, s. 155.

²⁷⁹ K. Fischer, 1706, s. 157.

dobytěk, hlavně kozy a ovce.²⁸⁰ Dříví určené k prodeji bylo zapsáno do register v kanceláři – uváděl se typ dřeva, jeho použití i jméno kupce a den prodeje.

8.3.3 O povahách dříví a k čemu se jednokaždé hodí

V této kapitole popsal Fischer různé druhy stromu a k čemu se který hodí. Strom cedrový má velikou slávu a skoro ke všemu se hodí. Latiníkové ho zvou Abies a vede nade všechny stromy k nebi.²⁸¹ Jedle je podobná cedru, „...maje vlasy vždy zelené, nohy, tj. kořeny má silné a tlustou kůrou jest ohražený, z nížto však jestliže maličko vůkol obřežeš, všecken strom schřadne. Více sobě oblibuje v stínu nežli v vejsluní: která pak jedle roste v vlhkých místech, méně se hodí k stavením. Nepotřebuje žádného zdělávání. Pro sílu svou, a vysokost nejlépe se hodí pro lodi, nejvíce na žežla (stožáry, stěžně) a bidla plachetní.“ Strom jedle na lodi nejlépe se hodí.“²⁸² Dále uvedl řadu jiných možností využití jedle a opět se odkázal i na antické autory, např. na Plinia a Klaudiána. Věnoval se i ostatním stromům jako jsou smrk, „volše“, bříza („jenž pro bělost slove francouzský strom, k obručím pro sudy se hodí“).²⁸³ „Jesen velikou chválu má u Homera, a pro Achyllesa, že on z něho kopí měl. Jest strom velmi krásný, a dřevo jeho velmi lehké.“²⁸⁴ „Borovice, smrk, modřin, z nichž se prejšťi pryskyřice, jsou téměř stejní stromové.“²⁸⁵ O borovici dále napsal: „Pláče tento strom, když věje půlnoční vítr.“²⁸⁶ Topol, vrba, dub: „Dříví má těžké a sukované, a tuhé. Za starodávna vyobrazoval sílu, odkudž obecně přísloví dí: Dub jednou ránou poražen nebývá.“²⁸⁷ Zdůrazňuje, že dub se dá použít do sladké vody a pak „jest jako věčné dřevo.“ Rozlišuje ještě několik druhů dubu, a to: habr, buk, svídu a cerrus a aesculus: „českého pak jména jeho ještě jsem nalézti nemohl, snad že se v Čechách nerodí, jehožto ovoce za prvních času lidé požívali.“²⁸⁸

Za nejznámější strom považoval Fischer lípu. Stála všude možně i před chrámy Páně. Tento strom poskytoval hustý stín.²⁸⁹ „Řekové mu říkají Philyra od velmi tenoučké

²⁸⁰ K. Fischer, 1706, s. 156.

²⁸¹ K. Fischer, 1706, s. 157.

²⁸² K. Fischer, 1706, s. 158.

²⁸³ K. Fischer, 1706, s. 159.

²⁸⁴ K. Fischer, 1706, s. 160.

²⁸⁵ K. Fischer, 1706, s. 160.

²⁸⁶ K. Fischer, 1706, s. 161.

²⁸⁷ K. Fischer, 1706, s. 162–163.

²⁸⁸ K. Fischer, 1706, s. 163.

²⁸⁹ K. Fischer, 1706, s. 164.

kůry, jižto před lety lidé místo papýru a pergamenu užívali, a na ní psávali, kterýžto philyra sloul. Mohl pak se na obě strany složit, odkudž až po dnes dvojí list papíru philyra, tj. arch slove.“²⁹⁰

8.3.4 O porážení dříví, a kterým časem ono se dítí má, kdy svážeti a otesávati

Fischer zdůraznil, že je důležité, aby byl strom poražen ve správný čas a pak byl následně dobře otesán, aby bylo dřevo trvanlivější a nezpráchnivělo. Proto byli lidé, kteří dělali tuto práci za starých časů velmi vážení. Doporučoval kácet stromy v prosinci a v lednu, když všechna vlhkost z dříví odešla. Ve své práci rovněž vypsál různé možnosti využití dřeva. Ceny, které se za dřevo platili, stejně jako se platilo za práci řemeslníkům: **drvoštěpům, nádeníkům** a ostatním nechal až na 3. díl, který však již nestihl napsat.

Ochránce lesů byl sv. Ivan a heslo: Již zajisté sekera k stromu (cypřiše) jest přiložená. Luc. 3.²⁹¹

Oba starší traktáty od Černobýla i Brtvína jsou v pasážích o správě pivovarů a rybníkářství nepoměrně úspornější, věnují se v podstatě pouze správcům rybníků a pivovarů. Fischer však prokázal na svou dobu vynikající fundovanost získanou studiem literatury (evidentně znal a četl spis Jana Dubravia *O rybnících*) i na základě praktických vlastních zkušeností (např. jako člen městské rady věděl, jak fungoval pivovar). Jeho psaní působí velmi zasvěceně a řada východisek a postupů je platných i dnes, byť některé jeho názory jsou problematické, protože příliš vycházel z latinských autorů nebo neměl možnost z technických důvodů ověřit pravdivost různých tvrzení (např. o původu štik v rybnících).

²⁹⁰ K. Fischer, 1706, s. 163–164.

²⁹¹ K. Fischer, 1706, s. 166.

ZÁVĚR

Tématem diplomové práce byla analýza obsahové stránky i jazyka tří textů naučné prózy doby humanismu a baroka. Provedli jsme komparaci těchto textů na základě jejich výstavby, tématu i lexikálního obsazení. Dalším předpokladem byla odpověď na otázku, jestli docházelo k vzájemnému ovlivňování autorů textů a uvádějí-li své zdroje. Rovněž nás zajímalo, zda se látka, kterou zpracovávali, dále rozšiřovala. Závěrečným výstupem práce bylo pořízení slovníků z děl všech tří autorů zaměřených na hospodářskou terminologii a na slova s ní spjatá (především podstatná jména, přídavná jména, slovesa a příslovce).

První práce z pera Kryštofa Fischera pochází ze druhé poloviny 17. století a v českém překladu Jana Barnera vyšla ve dvou dílech pod názvy *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané. Díl první o hospodářství polním nejprv léta 1679. ... Nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. V Praze ... Léta Páně 1706* a *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané. Díl druhý o polním hospodářství léta 1683. ... na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. V Praze ... Léta Páně 1705.*

Tuto dvoudílnou zemědělskou příručku jsme porovnávali se dvěma staršími humanistickými traktáty vydanými Danielem Adamem z Veleslavína koncem 16. století pod souhrnným názvem *Hospodář. Knížka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně navedení života křesťanského, ... Potom Gruntovní správu a přádek všelijaké hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná Pánům, kteříž veliké statky na zemi mají. ... nyní opět, s přidáním jiné kratší Správy o témž, z nově vytlačená od M. Daniele Adama z Veleslavína, Léta Páně 1587.* Jak je z názvu patrné, starší text pocházející pravděpodobně z první poloviny 16. století byl napsán Mikulášem Černobýlem, mladší spis pochází z doby před rokem 1540 a je dílem Jana Brtvína z Ploskovic.

Naši práci jsme rozčlenili do **osmi kapitol**, ve kterých jsme se snažili analyzovat jednotlivé texty, jejich strukturu a rozdíly, zároveň jsme se snažili postihnout jednotlivé hospodářské termíny a různá slova s hospodářskou činností související.²⁹²

V **prvních třech kapitolách** jsme se věnovali především dedikaci, grafické podobě a obecné struktuře všech tří pramenů. Nejprve jsme se zabývali dedikací Janovi Labounskému z Labouně a motivy, které vedly tiskaře Daniela Adama z Veleslavína k vydání humanistických textů. Dále byla naše pozornost soustředěna k traktátu Jana Brtvína, který je z obou starších spisů rozsáhlejší. Jeho text je rozdělený na dvě větší kapitoly; v první se věnuje především křesťanskému naučení hospodáři, tuto kapitolu jsme však v dalším zkoumání pominuli, abychom zachovali strukturu práce zaměřené pouze na oblast hospodářských naučení v Brtvínově druhé kapitole. Analogicky jsme provedli strukturalizaci Černobýlovy *Správy jednomu každému pánu velmi užitečné*.

Již na základě srovnání řazení kapitol obou traktátů můžeme uvést, že je velice podobné. Černobýl však využíval neosobního označení *správa* ve spojení s názvem daného úřadu, např. *Purkrabská správa, Správa písařská, Správa šafářova, Správa kuchařova, Správa fišmistrova, Správa velmi užitečná*. Podle našeho názoru můžeme oba tyto texty označit za odborná naučení ve formě traktátu. Vodítkem k tomuto pojetí je po stránce formální především rozsah obou textů: Brtvínův traktát čítá necelých 200 stran (včetně 70 stran křesťanského naučení), Černobýlovu práci tvoří asi 70 stránek. Text Černobýlův je napsán úsporně, věcně a srozumitelně. Jan Brtvín měl větší ambice, např. celou kapitolu věnoval náboženskému naučení. Podobně, jako později Fischer, se věnoval soudům a v neposlední řadě se více zajímal o vzájemné vztahy mezi pánem, jeho správou a poddanými, což bychom mohli označit za určitou snahu proniknout do myšlení lidí.

Jelikož oba autoři pojednávají prakticky o tomtéž a velmi podobným způsobem, předpokládáme, že Brtvín Černobýlovu práci znal a použil ji jako inspirační zdroj a východisko, byť nikde starší traktát jako zdroj neuvádí.

Již z objemu textu Fischerových *Knih hospodářských* je patrné, že toto jezuitské dílo mělo mnohem větší ambice. Kniha je rozdělena na dva díly, které jsou tvořeny celou

²⁹² Při tomto zkoumání je nutné brát na zřetel, že v případě *Knih hospodářských* vycházíme z překladu Jana Barnera, který je tedy jakýmsi zprostředkovatelem mezi Fischerem a českým čtenářem.

řadou traktátů. Impozantnost díla zvyšuje původní Fischerův záměr napsat ještě díl třetí, který však již nestihl realizovat. Strukturu a obsahu tohoto barokního díla jsme se věnovali v rámci **třetí kapitoly**. Již první pohled na úvodní stránky *Knih hospodářských* ukazuje na nákladnou výrobu a velké ambice tohoto díla. Proto jsme věnovali zvláštní pozornost ikonografickému rozboru úvodních stránek obou dílů. Pro lepší názornost výkladu a pro porovnání jsme do přílohy zařadili úvodní strany všech zkoumaných textů.

První díl *Knih hospodářských* se věnuje zemědělství (*polní práce, rybníky, pivovary*, aj.) Pozornost jsme však věnovali především druhému dílu, kde se Fischer zabýval řízením chodu hospodářství, např. kanceláří, naučeními pánovi a jeho úředníkům, vedení účetnictví apod. Značně tak rozšířil myšlenky svých humanistických předchůdců a především připojil řadu svých nových poznatků o hospodářství, zkušeností a termínů. První díl jsme využili v závěrečné kapitole, kde jsme se věnovali problematice pivovarů, rybníků a lesů, abychom ukázali metody a postupy, které Fischer použil při sestavování svého díla.

V dalších kapitolách (především 4. – 5.) jsme se již soustředili na užívaná slova a obsahovou náplň jednotlivých textů, kterou tvoří různá povolání podílející se na chodu hospodářství. Dále jsme porovnávali látku, které se autoři věnovali, všímali si hospodářských termínů a dalších lexikálních jednotek, které je dále rozšiřovaly nebo specifikovaly (např. hodnotící přívlastky, slovesa označující práci apod.) V neposlední řadě jsme se snažili zhodnotit, jak humanističtí a barokní autoři chod hospodářství vnímali a zpracovali ve svých dílech. Průsečíkem různých hospodářských povolání a k nim přiřazovaných atributů jsme postupně získali naplněné a konkrétní významy vytvářející obraz jednotlivých úřadů a řemesel podílejících se na chodu hospodářství. Postupovali jsme vesměs v souladu s prameny, tj. hierarchicky z vrcholu společnosti, tj. od pána, majitele hospodářství, a od jeho správy až po čeládku (pacholky, pohůnky, děvečky) a jiné poddané.

Ve **čtvrté kapitole** jsme se zaměřili na správu panství. Tedy na to, jak ve svých naučeních jednotliví autoři vnímali postavení, atributy, chování a jednání pána jako vlastníka hospodářství a chování jeho úředníků, příp. kanceláře. Zjistili jsme, že všichni tři autoři měli podobné nároky na pána a jeho správu. Všichni autoři zdůrazňovali nutnost výběru schopných a dobrých úředníků, např. Brtvín uvedl praktickou radu, že by hejtman měl umět číst, psát a počítat. Všichni rovněž zdůrazňovali pobožnost a spravedlnost jako

základní rysy povahy pána i jeho správy (Brtvín zde vycházel z předcházející kapitoly o křesťanském naučení). Určitým specifikem Černobýlova textu byl větší důraz kladený na strach úředníků z pána. Fischer, žijící v době barokní, naopak zdůrazňoval důležitost pánovy dobrotivosti a vlídnosti, které mu především měly zajistit poslušnost poddaných, a to lépe než jejich strach. Rovněž se ze všech autorů nejvíce zabýval nevhodností příliš krutých trestů. Podobně jako Černobýl i Fischer varoval před obžerstvím a zdůrazňoval důležitost střídmosti v jídle i pití. Brtvín vyzdvihl větší důležitost křesťanské vůle než hospodářské.

Jestliže se všichni autoři vesměs shodovali v osobnosti pána, naopak velký rozdíl mezi humanistickými texty a Fischerovou prací jsme mohli pozorovat v pojetí kanceláře. Rozvoj kanceláří jistě přímo souvisel se snahou o lepší organizaci chodu hospodářství, a tak i Fischer se jejím úkolům, zaměstnancům a práci věnoval velmi podrobně. Naopak Brtvín ani Černobýl ji jako termín ve svých textech vůbec nepoužili, maximálně hovořili o pomocnících hejtmana, k nimž řadili *regenta, písaře, purkrabího, úředníka*. Uvedli jsme rovněž původ a vznik latinských termínů označujících kancelář, tedy *cancellarium/ kancelář*. Nedílnou součástí kanceláře byla *knihárna, aneb schránka aneb archiv*.

Fischer se zabýval i produkty a správou kancelářské činnosti, tedy různými spisy. Zde se setkáváme s celou řadou termínů, z nichž některé jsou starší, jiné novější, jako např. *dcky, gruntovní knihy, urburní knihy, kollatury farní, kšafy, knížky summovné, inventáře, rejstříkové mlejnu, rejstra lesní, rejstra žně, viničná rejstra, registra ložní, protocols, cedula řezané a různé listové, formuly, rejstříky, cedula a knihy*. S těmito termíny souvisela různá právní normativa a požadavky státu na hospodáře, kterým museli úředníci rozumět, aby mohli svou práci vykonávat, např. *Dsky zemské, Sněmové zemští, kvitance, manuály, daně, mýtné, královské berně, dluhy, ouroky, kontribuce, fundace, vejhosty, prebendy, extracté, úrok svatojiřský, clo, záduše kostelní, artikule příjmův a vydání, akcidencí*. V kanceláři působila proto řada zaměstnanců s různými úkoly, většinu termínů používal pouze Fischer: např. *kanclíři, sekretáři, počtáři, buchhalteři, vejtažníci aneb summistové, protipísaři, agenti, prokurátoři, poslové, plnomocníci, pojezdni, listovní, concipistové a písaříkové*. Zajímavé jsou hodnotící přívlastky, kterými autoři pojmenovávali vlastnosti, jaké měli úředníci mít: *rozšafný, moudrý, spravedlivý, pečlivý, poctivý, opatrný, pilný, bedlivý, věrný, užitečný, upřímné myslí; střídmý, střízlivý*.

Ostatním představitelům správy se věnovali opět všichni tři autoři, např. úřad *purkrabího* používal Černobýl jako synonymum pro úředníka. Dále jsme se věnovali úřadům obročníka, písaře, šafáře a šafářky. Problematikou soudů, svědků a míst, kde se soudy konaly, se zabývali pouze Fischer s Brtvínem. Mezi termíny soudního charakteru a se soudy souvisejícími můžeme zařadit např. *robotu, ospa, masopust, terminus, městská práva, Zřízení zemská, Královská vysvětlení a Novely, materie, svědkové, právní soudce; rychtáři, konšelé, služebníci právní*.

U Fischera rovněž nacházíme termíny pro nástroje, které se v kancelářích používaly: např. *papír, černidlo neb ingoust a pero*. V příslušné kapitole 4.2.5 jsme se těmito nástroji věnovali podrobněji a uvedli i řadu dalších označení.

Již v pasáži o problematice času jsme viděli, že se Fischer snažil sepsat co možná nejobsáhlejší příručku. Lidé plynutí času intenzivně vnímali a měřili jej, mohl být zdrojem depresí z „nedostatku volna“. V tomto přístupu je Fischerův příspěvek doslova velmi nadčasový. Věnoval se nejen praktickému uspořádání týdne a měsíce pro potřeby zemědělství, ale i teoretickým úvahám o čase i astrologii (*týhoden, kalendář*).

V páté kapitole jsme se zabývali čeládkou a poddanými. Struktura kapitoly opět kopíruje jednotlivá zaměstnání, charakterizovali jsme práci *kuchmistra, kuchaře, řezníka, klíčníka vinného a pivního, dále mlynáře, pekaře, kováře, tkadlce, fišmeistra, sladovníka, sviňáka, ovčáka* aj. V textech jsme našli označení i pro jiná povolání: *lékaři, krčmáři, malíři, kameníci, tesaři, zedníci, koželuzi; plevačky (plečky), ženci, sekáči, hrabáči, mlatici, pacholci, pluhaři, pohůnci, nádvorníci; holomci, hradská čeled', dělníci, sirotci*. Mezi deklasované živly společnosti můžeme zařadit Brtvínova označení: *mrhači, ožralci, lotři* a jejich *fedrovníci*. Z textů všech tří autorů je patrné, jak velký význam přikládali jednotlivým povoláním participujícím na chodu hospodářství. Je zřejmé, že každé mělo svůj význam, a našli-li se schopní lidé nejen do úředních funkcí, ale i do řemeslných povolání, byla prosperita panství takřka zaručená.

S rozvojem řemesel, výrobou nových typů nástrojů, potřebou kontroly a evidence řemeslníků a jejich práce se nutně rozvíjela terminologie: *mořdíři* (moždíře), *samotížný mlejny, strych, konopí, len, džber mírný, varky, resty, lopaty, korčáky, plachty, koše, koudel domácí, škorně, haltěře, nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, přebíračky, džbery, lodí, voznice s vozy*. Významným prvkem a určitým fenoménem

českého dobového hospodářství bylo především pivovarnictví a rybníkářství, kterému se rovněž všichni autoři nadstandardně věnovali.

Šestá kapitola se věnuje pohledu K. Fischera na zabezpečení hospodářství. V rámci této kapitoly jsme kladli důraz především na označení jednotek měr a vah a nákladům na čeled' a hospodářská zvířata. Zde opět prokázal velkou erudovanost a pečlivost při tvorbě své „encyklopedie“. Užil řadu termínů pro různé jednotky a byl i schopen uvést jejich převody, např. *nejmenší míra je jedno zrno ječné, čtyři zrna jsou jeden prst příčný, čtyři prsty vedle sebe položené činí dlaň, půltřetí dlaně píd', tři pídě loket, tři lokte sáh*. Svůj výklad doplnil i cizími označeními pro náš provazec (*millere, levka, rasta*). Z hlediska terminologického jsou rovněž zajímavá označení sutých měr: *češka, řepice, čtvrc, věrtel, korec*; a jednotek váhy: *centnýř, uncie, libra, věrdunk, škrupl, kventlík*).

Další pasáží je výklad o výdajích na čeled' a na zvířata. Prostředky se vynakládaly především na platy čeledi a na pracovní nástroje. Tabulka, kde uváděl rozdílné platy čeládky ve dvou regionech Českého království, dokazuje, že se Fischer výborně orientoval v soudobém světě a nejen v historii, mytologii a teoretických úvahách. V této kapitole užil např. označení *umělý voráč, pacholek, děvka slepičí; nádobí sedlské, fasuňky*. Významnou výdajovou stránku tvořily i výdaje na hospodářská zvířata. Na tomto základě a podle péče, která jim byla poskytována, jsme uvedli, jaký význam zvířata měla a jaký vztah k nim měla dobová společnost, např. *pernatá drůbež, svinský dobytek, pes, kočka*. Naopak negativní vztah označují výrazy jako např. *německé myši*.

V sedmé kapitole jsme se zabývali především vedením účetnictví. Tato činnost byla opět výhradně v centru zájmu barokního autora, který i zde prokázal, jak všestranně vzdělaným člověkem byl. Nejprve jsme se věnovali osobě *počtáře/registrátora* (účetního), způsobu vedení účtů, příjmům v hospodářství a nakonec výdajům. Počty Fischer navrhl rozdělit podle subjektu, o kterém se účtovalo, a podle času.

Pro zapisování účtů užíval Fischer termínu *tituly* (položky). Významnou složkou příjmů byly úroky, které Fischer dělil na stálé a běžné. V této souvislosti používal i další termíny, např. opět *urbář, desky zemské* apod. Fischer se snažil být ve svém výkladu názorný. Uvedl příklad pro účtování obilí, který nazval „*obilní počtové*“, kde zaznamenával všechny změny, které při zpracování obilí a jeho prodeji nastávaly (např.

obilí se umele v mouku apod.) Takovýto způsob účtování měl být veden pro každý obor hospodářství. Účty však Fischer doporučoval vést nejen podle předmětu účtování, ale především podle časového hlediska. Zde máme možnost sledovat, jak se začínaly tvořit obrysy moderního účetnictví. Aby čtenář snáze pochopil, co chce autor říct, používal Fischer v celém svém textu nejrůznějších přirovnání, zde např. *v této pak chci orloje hospodářského závaží natáhnouti, jenž ručičku onoho pohybuji. Rozumím pak skrze tu ručičku aneb ukazatele urbář, kterýž po všech jiných titulů patrně ukazuje, kolik hodin jest na počtech a jaké jest hospodářství*. Přehled vedení takových účtů jsme uvedli i v tabulce v příloze. V analogickém duchu jako příjmy popsal Fischer i vydání (např. *vydání na hospodu*). Uvedl i ceny za různé zboží.

S touto tematikou souvisely i různé tresty pro úředníky za špatnou evidenci apod. I zde připomínáme, že se věnoval historii, když uvedl často brutální tresty udílené ve starověkém Římě.

V poslední, osmé kapitole, jsme se snažili přiblížit podrobněji strukturu Fischerovy tvorby. Vybrali jsme tři modelové příklady hospodářství doby humanistické a barokní, které se v Českém království velmi rozvíjely. Informace jsme čerpali z prvního dílu *Knih hospodářských*. Především šlo o pivovarnictví a rybníkářství, dalším významným odvětvím bylo lesnictví jako zdroj materiálu a potravy. Oba starší traktáty od Černobýla i Brtvína jsou v pasážích o správě pivovarů a rybníkářství nepoměrně úspornější, věnují se v podstatě pouze správcům rybníků a pivovarů a jejich úkolům, a proto jsme se jim věnovali již v 5. kapitole. Fischer však prokázal na svou dobu vynikající fundovanost získanou studiem literatury (evidentně např. znal a četl spis knih Jana Dubravia *O rybnících*), praktické zkušenosti se správou pivovarů získal jako člen městské rady.

Nejprve jsme se věnovali osobnosti a charakteristice práce a úkolům *sládka*, jak je v bodech vypsál Fischer. Podrobně se věnoval „*pivováru*“ a samozřejmě neopomněl ani historii piva. Piva definoval podle různého „*šmaku*“. Přímo oslavou piva se nám zdá být kapitola, ve které pojednával o moci piva. Zde se jezuitský autor projevil jako znalec světského života. Uvedli jsme i charakteristiku, jaké mělo být nejlepší pivo. Další velkou kapitolu ve svém spise věnoval Fischer rybníkářství. Hned na počátku se odkázal na výše zmíněný spis olomouckého biskupa Jana Dubravia *Jani Dubravii de piscinis et piscium qui in illis aluntur (O rybnících a rybách, které v nich žijí)*. Jak jsme však upozornili

v 8. kapitole, znal pouze pět svazků tohoto díla, ačkoliv věděl, že jej Dubravius napsal ještě před tím, než se stal olomouckým biskupem. Tento spis považoval za stěžejní dílo o dané problematice u nás. Odkazoval se i na antické autory, např. jmenoval Plinia Staršího a jeho spis *Naturalis historia* (čerpal pravděpodobně z jeho 8. knihy).

Již podle rozsahu a kvality zpracování můžeme usoudit, že Fischer považoval rybníkářství, vedle pivovarnictví, za nejdůležitější zdroj obživy na panství. Pokusili jsme se uvést strukturu výstavby celé kapitoly. Uváděl zde biblické příklady, příklady zakládání rybníků podle antických římských autorů atd. Věnovali jsme se i praktickým Fischerovým radám, jako jsou např. nasazení různých druhů ryb, péče o rybníky během roku, nemoci ryb, výlov rybníka, prodej a využití ryb. Z hlediska lexikologického je zajímavá především kapitola Paměti hodné naučení o rybách, kterou jsme rovněž v naší práci připomněli. Fischer zde uvedl nejen známé ryby, jako byly např. *kapři, štiky, karasi, mníci, mřenky, pstruzi, bělice, okouni*, ale i různé druhy mořských ryb, např. *mořské tele, mořský kůň, mořská svině, skořepiny, hlemýžďové, austrye a skořepiny mořské*. (Podrobněji o těchto názvech Vrzáková: 2011). Uvedli jsme i osobu *správce rybníků* a jeho povinnosti, stejně jako různé *pastýře a zloděje*.

Posledním tématem, které jsme pro naše účely vybrali, jsou lesy a užitek z nich. Stále se jednalo o velmi důležité hospodářské odvětví. Fischer zdůraznil, že kromě zdroje dřeva sloužili k *honbě i čižbě*. Nejprve se však věnoval teoretickému úvodu v podobě exkurzu do antiky (citoval např. Seneku), rozebral i latinský termín označující les – *silva*. Z hlediska lexikálního musíme upozornit na pojmenování a popis druhů stromů. Na prvním místě připomínáme *lípu*, u které uvedl i její řecké označení *Philyra*, rozlišoval *vysoké jedle, smolné borovice, potočný volše, stínící jeseny (jasany)*, dále to byli *ourodné bukové, zelenající se tisové, smrk, bříza* (kterou rovněž označoval jako *francouzský strom*), *modřin, topol, vrba, dub* a jeho různé druhy: *habr, svída, cerrus a aesculus*. Samozřejmě i zde nacházíme označení různých povolání, která se týkala práce v lesích: např. *fořtmistr, polesní, drvoštěp a nádeník*.

Fischer se však nezabýval pouze lesy jako zdrojem potravy a dřeva, ale připomněl i názvy některých hvozdů obklopujících České království: *a slove u latiníků Hercinia, jehožto díl jest černý les, Harcwald, aneb pryskyřicový les, Ottový les, Turynský les, a jiní podobní*.

Příznačné pro Fischerův text je využívání citací ze starých antických autorů, např. *Hyppolitos, Ovidius, Xenofón, Diodorus Sielus, Galen, Cicero, Plinius, Ovidius, Vergilius, Seneca, Theophrastos, Marcus Terentius Varro, Apuleius, Homer, Vequius, Tiberius*; uvedl i několik příkladů antických bohů, např. *Merkur, Minerva*. Velmi rád se obracel do historie, vycházel např. z Hájkovy Kroniky české.

Fischer velmi rád používal různá přirovnání a úsloví, např. za nejdůležitější heslo hospodáře považoval: *Dávám, abys dal*; dále *Vlka má v žaludku; Bližší jest košile, nežli kabát; Větší hanba jest vyhnati hosta z domu, nežli ho do domu nepřijati* aj. Rovněž jsme poukázali na to, že Fischer většinu kapitol ukončil uvedením příslušného hesla a opatrovníka oboru, o kterém právě pojednal, např. *Orodovník rybníků ustanovuje se svatý Petr, jenž byl rybář*.

Dalším typickým prvkem Fischerovy práce je snaha o přehledné členění a dělení textu, vyjmenovával různé povinnosti (např. *úředníka, správce rybníků, forštmistra, kuchaře*) v bodech, obvykle značených římskými číslicemi, vyloženou kapitolu často shrnul a zdůraznil nejdůležitější pasáže, text doplňoval o tabulky (některé uvádíme v naší příloze). V závěru práce připojil i rejstřík. Brtvín i Černobýl své texty členili rovněž podrobně. Na začátku byly jakési obsahy, kde bylo nastíněno o čem, která pasáž vypovídá, kapitoly byly členěny podle jasného schématu, především podle jednotlivých oborů a na konci texty obsahují shrnutí celého traktátu.

Fischer nepojal svůj text na rozdíl od humanistických autorů Brtvína a Černobýla pouze jako praktickou příručku pro hospodáře, ale snažil se jej vzdělat v širším rámci. Kromě mnoha nejrůznějších historických příkladů uvedl řadu biblických citátů, např. z První knihy Mojžíšovy. Podobně však usiloval o duchovní povznesení svého čtenáře i Brtvín, především v první části svého traktátu.

Podle našeho názoru napsal Kryštof Fischer velmi obsáhlé dílo obsahující řadu informací, které je navíc díky spisovatelským schopnostem autora a výše zmíněným prvkům doplňujícím a obohacujícím text velmi barvitě a čtivé. Ačkoliv *Knihy hospodářské* obsahují i některé faktografické chyby, způsobené především přebíráním informací ze starších textů (několik jsme jich uvedli v naší práci, např. historické z Hájkovy kroniky, názory Philarcha Mudřece o rybách, rozdělení roku na 13 měsíců)²⁹³, ukázalo se, že

²⁹³ Musíme zde však zdůraznit, že tento pramen vznikl v době předvědecké, dávno před osvícenskými spisy 18. století.

Fischer naplnil bohatě své ambice. Vznikla encyklopedická příručka, jež byla využívána dlouhou dobu (na skutečně důstojného nástupce čekala 200 let).²⁹⁴ Domníváme se, že toto dílo mohlo zaujmout i jiné společenské skupiny, než jen majitele hospodářství. U dalších vrstev obyvatelstva byla předpokladem samozřejmě vyšší gramotnost a jistá intelektuální vyspělost potenciálních čtenářů.

Ve srovnání s Fischerovým textem je zřejmé, že Brtvínův a Černobýlův text byl určen konkrétnímu člověku, resp. jeho rodině a pak především hospodářům (viz Veleslavínovo věnování). Oba texty jsou chudší po stránce grafické i obsahové. Nicméně pokládaly základy pro další díla v daném oboru a zcela jistě i pro Fischerovu práci. Je pravděpodobné, byť to neuvádí, že Fischer oba spisy znal, i proto, že Veleslavínovy tisky byly všeobecně známé a v jeho vydáních dostupnější. Jezuitské knihovny byly plné různých textů. Rovněž je možné, že se k oběma textům dostal zprostředkovaně přes nějaké jiné dílo.

Viděli jsme, že řada termínů, které používali Brtvín s Černobýlem byla českého nebo německého původu. Fischer, respektive jeho překladatel Jan Barner, již použil řadu latinských, resp. řeckých termínů, i termínů přejímaných prostřednictvím němčiny, rovněž užíval termínů počeštěných. Toto Barnerovi později velmi vytýkal J. Jungmann.²⁹⁵

Vyvrcholením naší práce je hospodářský slovníček, který tvoří především termíny hospodářské se zvláštním zřetelem na specifikaci zaměstnání participujících na chodu hospodářství. Slovníček je rozdělený podle jednotlivých autorů, a to v jejich chronologickém pořadí, nejprve Černobýlův, pak Brtvínův a nakonec Fischerův.

²⁹⁴ M. Janečková, *První česká zemědělská encyklopedie*. Nepublikovaný text. PF JU, České Budějovice 2004. s. 7.

²⁹⁵ Reflexi latinismů Josefem Jungmannem v Barnerově překladu *Knih hospodářských* se ve své stati věnovala M. Janečková, *První česká zemědělská encyklopedie*. Nepublikovaný text. PF JU, České Budějovice 2004.

SLOVNÍČEK HOSPODÁŘSKÝCH POJMŮ

Použité zkratky online slovníků:

LD – Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny online: <https://madla.ujc.cas.cz/>

VW – Vokabulář webový online: <http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>

JgSlov – Slovník česko-německý Josefa Jungmanna online:

<http://www.slownjk.cz/slownjkc/>

Vokabulář webový

Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.7.2. [citováno ze dne 17. 4. 2008]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>

Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny

NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <https://madla.ujc.cas.cz>

Slovník česko-německý Josefa Jungmanna

Slovník česko-německý Josefa Jungmanna [online]. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v.v.i. Dostupný na <<http://www.slownjk.cz/slownjkc/>>

M. Černobýl - Jiná kratší správa (ČernSpráva)

clo, -a, n. (211) – dř. poplatek ze zboží převáženého přes hranici určitého obvodu, např. města; místo, kde se vybíralo clo; clo na mostě mostné, mýto; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

čeled', -i, f. (216) – rodina, rod; členové rodiny mimo rodiče; služebníci příslušní k rodině; VW; ČernSpráva: *hradská čeled'*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

čeledník, -a, m. – 1. „k čeledi náležející, 2. kdo jest nad čeledí“ VW; zaměstnavatel čeledi, hospodář (HeslPráv); čelední otec (RosSlov); LD;

GbSlov;

dčber, -u, m. (247) - ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

dívka, -y, f. (138) – dem. z děva, lat. puella; JgSlov online: s. 371, 1. díl; ČernSpráva: *dívky dvorské* 246;

dluh, -u, m. (233) – povinnost: *z dluhu viery měl poslúchati prikázání božích; provinění: odpust' nám dluhy naše;* VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

dvorský/dvořský, adj. (246) – 1. od dvoru ve vsi; 2. od dvoru panovního; SgSlov online: s. 527, 1. díl; ČernSpráva: *dívky dvorské;*

hlásný, -ého, (217) – zpodstatnělé adj., strážný, Wächter; VW; ČernSpráva: *ponocné a hlásné aby známé a věrné jednal [purkrabí], k nim v noci vstával a pilně dohlédal, aby tak, jakž ponocovati pilně mají se zachovávatí a bedliví byli;*

HesStčS | GbSlov;

holdovati, -uju, -uješ ned. (213) – činit, aby něco bylo vhodné, přiměřené: přizpůsobovat, přitesávat apod.; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

holomek, -a, m. (216) – mladík, svobodný muž; sluha; holomek zemský služebník zemského úřadu (soudu); VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hradský, adj. (216) – na hradu bydlící; JgSlov online: s. 744, 1. díl; ČernSpráva: *hradská čeled'* 216;

keser, -u, m. (247) - ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

korčák, -a/-u, m. (247) – nádoba, pohár; VW; ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

koření, -í, n. (213) – kořání, kořeny; koření; byliny, keře: vinné kořenie vinná réva

HesStčS | MSS | GbSlov;

koš, -e, m. (247) - ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), Dčbery Korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

krásti, kradu, -eš, (216) – krásti koho, okrádati; krásti sě, kradmo jíti; VW; ČernSpráva: *pakliby kdo bral a pánu o tom neoznámil, rovně jest, jako by to ukradl;*

HesStčS | GbSlov;

kratochvíle, -e, f. (191) – Kurzweil, Zeitvertreib, Vergnügen; VW;

HesStčS | GbSlov;

kuchař, -ě, m. (241) – Koch; VW;

HesStčS | GbSlov;

kuchmistr, -a, m. (240) – vrchní kuchař; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kvas, -a, -u m. (191) – kvas, kvásek; hodování, zábava: *jměj s námi veselý kvas;* VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

lačen, adj. (236) – lačný, hladový: lačný čas doba, chvíle hladovosti; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

lodí, -í, n./f. (247) - loď, Schiff; stsl. ladiji a ladija navis, pův. oldbja; VW; ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

mléčný, adj. (241) – 1. mléčné jídlo, 2. výtěžek z mléka a mléčných výrobků, 3. poplatek za mléko, sýr, máslo; zde se jedná o mléčné jídlo; VW;

MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

mýto/mejto, -a, n. (211) – mýtní poplatek; mzda, odměna: malého dle mýta za malou odměnu; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

nevod, -a/-u, m. (247) - větší vlečná síť k lovení ryb (zatahováním k břehu; VW; ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb syzně, též i plachty a koše, lodí také;*

StčS | ŠimekSlov;

ocet, octa, m. (243) – z lat. acetum; lihová kyselina bylinná, druhým kvašením nabytá; JgSlov online: s. 817, 2. díl;

odúmrt/otmrt/odmrt, -i, f. (232) – majetek, připadlý pánovi po smrti majitele, který nezanechal přímých dědiců; statek po smrti majitelově spadlý na vrchnost; právo na statek, který smrtí majitelovou osiřel; VW; ČernSpráva: *Jestliže by také jaké odumrti na pána připadly, ty se také najdou, aneb k záduší obrátí;*

ŠimekSlov;

osep, -u, m. (244) – sypké plodiny, obilí; dávka obilí dávaná jako desátek nebo deputát; VW;

MSS | ŠimekSlov;

plachta, -y, f. (247) – lodní plachta; VW; ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb syzně, též i plachty a koše, lodí také;*

MSS | StčS;

pochlebník, -a, n. (191) – lichotník; pokrytec; 1. pochlebník, kdo se snaží zalíbit neupřímným lichocením; 2. (či) oblíbenec, zvl. přísluhující důvěrník; 3. bibl. pokrytec, licoměrník; 4. [v charakterizaci kněze ap.] svůdce, kdo svádí ke zlu, zvl. zjištnou shovívavostí; VW;

MSS | StčS;

ponocný, -ého, (217) – zpodst. m., vojenská noční stráž; strážný, hlídka (u vojska, ve městě ap.); VW; ČernSpráva: *ponocné a hlásné aby známé a věrné jednal [purkrabí], k nim v noci vstával a pilně dohlédal, aby tak, jakž ponocovati pilně mají se zachovávali a bedliví byli;*

MSS | StčS | ŠimekSlov;

potomní, adj. (234) – jsoucí za někým vzadu; budoucí, pozdější, další, následující: *u potomniech časiech* v budoucích časech, v budoucnu, později; zpodst. m. následovník, pokračovatel; pl. potomstvo (všechna další pokolení); VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;“

přebíračka, -y, f. (247) - ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

quitancí/kvitancí, -í, f., (234) – Quittung; VW;

HesStčS | GbSlov;

řešeto, -a, n. (247) - nářadí k prosívání v podobě kruhového rámu s napjatým pletivem; VW; ČernSpráva: *Jako nevod veliký i malý, vatky, kesery, řešeta, kádi přeběračky, (...), dčbery, korčáky aneb sypně, též i plachty a koše, lodí také;*

ESSS;

špihovati, -uju, -uješ ned. (213) – zásobovat (v. též špižovati); VW; ČernSpráva: *nejprve zámkové dobbře špihování budou, pro rozličné příhody;*

MSS | ŠimekSlov;

rukojemství, -í, n. (213) – ručení, záruka, zástava; ručitel, rukojmí, osoba ručící svým zadržením za splnění závazku; koho, co přistaviti v rukojemství zaručit se někým, něčím; koho, co *propustiti z rukojemství*; propustit, uvolnit ze stavu ručení; *vyjíti z rukojemství přestat ručit*; VW; ČernSpráva: *těž ode všech lidí pře jejich vésti [hejtman], rukojemství i všecky vězně k ruce páně přijímati;*

ESSČ;

úředník, -a, m. (201) – úkol, posláni; úřad, zaměstnání; hodnost; VW;

MSS;

vertovati, -uji, -uje, ned. (235) – z lat. *verto*; obracceti, čísti; JgSlov online: s. 74, 5 díl;

vrátný, -ého, (217) – zpodst. m., adj., týkající se vchodu; vrátný; VW; ČernSpráva: *ne aby toho tak nechal a zanedbal, až by potom maje ku počtu jíti, aby se teprve měl v rejstřích vertovati;*

MSS;

zámek, -mka/-mku, m. (217) – 1. opevněné, uzavřené šlechtické sídlo, hrad, zámek; 2. mechanismus na uzavírání dveří (zámek, závora ap.); VW; ČernSpráva: *Těž aby měl [purkrabí] vrátné věrné, kteříže bez vuole a vědomí jeho žádného neznámého do zámku nepouštěli;*

ESSČ;

J. Brtvín z Ploskovic – Hospodář (BrtvHosp)

aksamit, -u, m. (102) – aksamit, eksamit, ekzamit, aksamit, samet; VW; BrtvHosp: *aksamyty, damašky, kmenty*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

artikul m. (99) – z lat., článek, kus (úmluvy, žaloby, vyznání); VW; BrtvHosp: *artikule příjmův i vydání*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

bedlivý, adj. (114) – bdělý, pozorný; VW; BrtvHosp: *sladovník má býti střízlivý, bedlivý, ne lenivý*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

běhlý, adj. (173) – běžný, obvyklý, užívaný; zběhlý, zkušený; potulný, poběhlý; vilný; VW; BrtvHosp: *žen běhlých a neřádných*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

blázen, -zna, m. (184) – bláhovec, pošetilec; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

bohabojný, adj. (161) – bohabojní, pobožný, bohomyslný, lat. pius; JgSlov online: s. 154, 1. díl;

bohdá/bóh dá/bohdá, adv. (187) – dá-li bůh, snad, doufejme; bohdá, adv., wills Gott. vlastně věta boh dá = deus dabit; vkládána nespojitě do vět jiných a klesla tu ve význam a výraz adverbiální; VW; BrtvHosp: *dojde Bohdá dědictví věčného*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

cedule, -e, f. (80) – z lat. schedula. a něm. Zettel; VW; BrtvHosp: *cedule řezaná*;

HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

celné, -ého, n. (85) – zpodstatnělé adj.; poplatek celní, Zollgebühr; srov. celný; VW; BrtvHosp: *Celné nad clem opatrně ať posazují [úředník s písařem]*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

cizoložník, -a, m. (161) – cizoložec, kterýž se cizoložstva dopustil, cizího lože rušitel, manželstva poškrvritel; JgSlov online: s. 241, 1. díl;

čelédka, -y, f. (167) – rodina, rodinní příslušníci; služebnictvo; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

čest, čsti, f. (154) – čest, důstojenství, úřad; sláva, pocta; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

čihadlo, -a, n. (106) – místo k číhání; JgSlov online: s. 293, 1. díl; BrtvHosp: *i z čihadel nájemných na mísu panskau může se ptáků;*

damašek, -u, m. (102) – látka toho jména, Damast; VW; BrtvHosp: *aksamyty, damašky, kmenty;*

HesStčS | GbSlov;

dar, -u, m. (164) – dar, věnování; VW; BrtvHosp: *dar, ani pro nedar;*

HesStčS | MSS | GbSlov;

daremní, adj. (75) – marný, bez užitku, zbytečný; na daremné marně, zbytečně; VW;

MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

darmochléb, -eba, m. (87) – darmojed, ničemník; JgSlov online: s. 336, 1. díl;

dělník, -a, m. (128) – pracující člověk: řemeslníci aneb činitelé a dělníci; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

dívka, -y, f. (138) - demin. z děva, lat. puella; JgSlov online: s. 371, 1. díl;

dluh, -u, m. (88) – dluh; závazek; povinnost: VW; BrtvHosp: *na zaplacení dluhův;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

dobytek, -tka, m. (145) – dobytek; dobyté, získané věci, majetek, jmění; dobytek příhlavný majetek vzatý zavražděnému; VW; zde dobytek= živý inventář; BrtvHosp: *Má také šafář s pilností šetřiti všelikého dobytka.*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

domácí, adj. (121) – z adv. doma; přítel, příbuzný; VW; BrtvHosp: *koudel domácí;*

HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

došek, -ška, m., (139) – demin. z doch, Strohbündel, Strohschaube; VW;

GbSlov, MSS;

dovozovati/dovoďovati, -uju, -uješ (87) – ned., přivádět, dovádět; konat, provozovat: *rozličné kratochvíle dovozují;* VW; skutkem dovozoval;

HesStčS | MSS | GbSlov;

důchod, -u, m. (86) – plat neb požitek z něčeho jdaucí, příjem; JgSlov online: s. 499, 1. díl; BrtvHosp: *zvážení o důchodích;*

dvůr, -a/-u, m. (79) – 1. sjezd, sněm, soud; 2. hospodářský/zemědělský; 3. příslušníci (členové) dvora, dvořané; HeslPráv; LD;

farář, -e, m. (95) – ze stněm. pfarrâri, pfarræere = Pfarrer; VW;
HesStčS | GbSlov;

fedrovati, -uju, -uješ, ned. (173) – podporovat; VW;
MSS;

fedrovník, -a, m. (181) – pomocník, podporovatel; VW; BrtvHosp: *jsouli kde mezi nimi jací hospodáři nedbánliví, mrhači, ožralci, hráči, lotři, aneb lotrův fedrovníci*;
ŠimekSlov;

fišmistr/fišmajstr, -mejstr fišmejstr, fišmistr, -a, m. (117) – z něm., ouředníci nad rybníkem páni; VW;
HesStčS | GbSlov;

folkovati, -uju, -uješ, ned. (77) – (komu, čemu) následovat; poslouchat koho; mít porozumění, povolovat komu; VW; BrtvHosp: *folkovati v něčem*;
HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

frej, -ě m. (173) – namlouvání, milkování, zálety; *frej vésti*, bavit se, mít milostné pletky; *o freji o námluvách*; VW;
HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

groš/kroš, -e m. (84) – stč. jednotka měny; VW; BrtvHosp: *na groš český 127*;
HesStčS | MSS | GbSlov;

gruntovní, adj. (90) – základní, důkladný, pevný, stálý; VW; BrtvHosp: *peníze gruntovní*;
HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

gruntovně, adv. (75) – z něm. gründlich, z adj. gruntovní/kruntovní – důkladný dokonalý; VW;
HesStčS | GbSlov;

hadr/hadruňk, -u, m. (85) – z něm., hádka, váda, svár; VW; BrtvHosp: *pro budoucí hadruňky ať třebaš vruby k tomu mezi sebau mívají*;
HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

hajný, m. (84) – zpodst. m., hájový, lesní; kdo hlídá les, hajný; BrtvHosp: *hajní rozumní*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

haltěř/haltíř/haltýř, -e m. (79) – sádka na ryby, z něm., nádržka na ryby, sádka; VW;
BrtvHosp: *sádky, haltěře*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hlavní/hlavný, adj. (79) – hlavy se týkající: *hlavná, hlavnie bolest; úrok hlavný daň z hlavy; lidé hlavní předáci*; VW; BrtvHosp: *registra hlavní aneb správní*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hnůj, -e, m. (135) – 1. vlastně co hnije, jako dřeň v nežitu, v ráně, hnis; 2. vývržek ostatků již hníti počínajících, pokrmu zvířecího; český jazyk vyráží rozdílné druhy hnoje; mrva, návoz, čím se země úrodnější činí; hnůj v uších, nečistota; JgSlov online: s. 706, 1. díl; BrtvHosp: *nechtě se hnojové na pole vozí*;

holomek, -ka, m. (104) – mladík, svobodný muž; sluha; holomek zemský služebník zemského úřadu (soudu); VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

honák, -a, m. (146) – pasák dobytka; JgSlov; LD; BrtvHosp: *od honáků je kupovati*;

hospodařiti, -řu, -říš, (92) – něm. wirtschaften; v. hospodařovati; pohostinský býti; VW;

HesStčS | GbSlov;

hospodářný, adj. (78) – hospodárný, hospodářný, hospodárský, hospodářský, pohostinský; VW; BrtvHosp: *poslušný a hospodářný*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hovádko, -a, n. (134) – demin. z hovado; VW;

HesStčS | GbSlov;

hra/jhra, -y f. (164) – hra, žertování; VW; BrtvHosp: *her, tancův i jiných neřádův*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

hrachovina, -y, f. (122) – z něm. Erbsenstroh; VW;

HesStčS | GbSlov;

humenní/humenný, adj. (144) – z humno; VW; BrtvHosp: *míra humenní*;

GbSlov;

hus, -i, f. (144) – BrtvHosp: *husem, slepicem, kačicem nasijí*;

husí, adj. (101) – z hus, něm. Gans; VW;

HesStčS | GbSlov;

chlív/chlív, -a, m. (139) – něm. Stall; VW;

HesStčS | GbSlov;

chmelnice, -e, f. (79) – chmelnice, něm. Hopfengarten,-feld.; VW;

GbSlov;

chudoba, -y, f. (184) – chudoba, nedostatek; VW; BrtvHosp: *upadne v chudobu*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

jáhla, -y, f. (144) – prosné zrno bez šupiny, prosné krupky; JgSlov online: s. 560, 1. díl;

BrtvHosp: *bud' také hráchu kuchmistru, semence, jahel, pohaniny*;

káče, -ete, n (152) – mladá kachna, kachně, něm. eine junge Ente, Entlein; JgSlov online: s. 7, 2. díl;

kačice, -e, f. (101) – kachna; VW; BrtvHosp: *o kačících 101*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kapr, -a, m. (83) – Karpfen; lat. carpio, střlat. carpo, stněm. charpho, karpfe, lit. karpa, rus. karp a korop; VW; BrtvHosp: *mnoholi kop na kapry sází*;

HesStčS | GbSlov;

kaziti, -žu, -zíš, (111) – něm. verderben, vernichten; VW; BrtvHosp: *kuoží ani loje aby nekazil 111*;

HesStčS | GbSlov;

klásti, -du, -deš, ned. (76) – pokládat: *klásti penieze* skládat, platit; pohřbívat; vykládat: poučovat; jmenovat, vypočítávat, uvádět; *klásti knihy* spisovat; *klásti lest o někom* činit úklady; — *klásti se* (v čem) obviňovat se; vykládati, vyčítati; (knihy) = skládati, spisovati; — *klásti se* (v čem) = obviňovati se (z čeho); VW; BrtvHosp: *kterýž mu byl nápomocen počtů přijímati*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

klénot, -u, m. (94, 176) – něm. Kleinod, z řeč. a lat. clenodium, pěkná drahá věc od zlata, stříbra, drahého kamení, jako prsten, řetěz, zápona; JgSlov online: s. 64, 2. díl;

klíčník, -a, m. (111) – z něm. der Schließer, Zimmerwärter; komu klíče svěřeny, hospodář, claviger; JgSlov online: s. 64, 2. díl;

klíčník pivný/pivničník, -a m. (113) – k pivnice; správce zásob; VW; BrtvHosp: *Klíčník pivný co kdy chleba a po kolika skryších od pekaře přijme*;

StčS;

klíčník vinný, -a, m. (111) – BrtvHosp: *Klíčník vinný také se úředníkem spravuj*;

kment, -a, -u, m. (102) – jemné bílé plátno; VW; BrtvHosp: *aksamyty, damašky, kmenty*;

HesStčS | GbSlov;

komorník, -a, m. (111) – sluha, který v komoře posluhuje, tajný služebník, který do komory, tj. pankých pokojů choditi moc má; JgSlov online: s. 112, 2. díl; BrtvHosp: *bud' také starším aneb komorníkům i posledkům, mělo by se a na jakou míru [víno] dávati*;

konopě, -ě, f. (153) – BrtvHosp: *předivo, jako len a konopě, také když čas přijde, ať se trhá*;

konšel, -a, m. (81) – z lat. konsul, radní (pán) městský, (římský) konzul; soudce; radní; VW; BrtvHosp: *rychtáře aneb konšely odkudž, aneb jiného starého člověka*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kopa/kópa, -y, f. (83) – kupa, hromada; šedesát kusů (stará početní jednotka): *kopa grošóv; někomu deset kop dáti lépe jest, než by je několikeru po málu rozdal*; VW; BrtvHosp: *mnoholi kop na kapry sází*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

korec, -e, m. (128) – míra na obilí, něm. der Scheffel, Strich. Korec má čtyry větele; JgSlov online: s. 128, 2. díl; BrtvHosp: *a po kolika korcích sladu se vařilo*;

koření, -í, n. (99) – kořání, kořeny; koření; byliny, keře: vinné kořenie vinná réva; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

kořist, -i, f. (186) – něm. Beute; stsl. koristy spolia, lucrum; VW;

HesStčS | GbSlov;

kostelník, -a, m. (94) – kdo má dohled na kostel, komu svěřena starost o kostel; VW;

HesStčS | GbSlov;

košt, -u, m. (108) – z něm. Kost, 1. okus, okušení, z lat. gustatio; *chutnní, chut*; chuť věci; 2. *Košty: outraty, náklady, die Kosten*; JgSlov online: s. 142, 2. díl;

koštovati, -uju, -uješ (98) – ned., z něm. Kosten; (čeho) ochutnávat, okoušet, zkoušet; *koštovati se (oč) pokoušet se*; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

koudel/kúdel, -e, f. (121) – osmečky konopí nebo lnu, které při prvním pačísání (šachovní) odpadávají, slézají; co podruhé sleze, pačesy slove; LD; JgSlov; BrtvHosp: *koudel domácí*;

kovář/kovač, -e, m. (115) – železný kovář, stříbrný kovář stříbrník; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

koželuh, -a, m. (121) – usnář, kože louhem vydělávající (potupně: smradář); JgSlov online: s. 154, 2 díl;

knot, -a, m. (109) – ze stněm. knote, knode, Knoten; VW; BrtvHosp: *co se pak knotů a svěc dělání dotýče*;

HesStčS | GbSlov;

krámský, adj. (102) – v krámě prodejný; VW; BrtvHosp: *krámské věci*;

HesStčS | GbSlov;

krčma, -y, f. (164) – z něm. Schenke, Wirtshaus; stsl. крѣма, саупона, з кѣрч-; VW; BrtvHosp: *v krčmách*;

HesStčS | GbSlov;

krčmování/krčmovanie, -í, n. (167) – pobývání v krčmách; VW; BrtvHosp: *aby krčmování zanechali*;

GbSlov;

krmě, -ě, fem. (110) – něm. Nahrung; stsl. крѣмля a také крѣма, cibus, з кѣрч-; VW; BrtvHosp: *jak by kterou krmi strojiti měl*;

HesStčS | GbSlov;

krmník, -a, -u, m. (146) – chlívek, chlív (VelSilva); BrtvHosp: *Těž také při mlýnu dadouc krmníků nadělati*;

křesťanský/křesťenský, adj.(96) – z křesťan, něm. christlich; VW;

HesStčS | GbSlov;

křivda, -y, f. (186) – nepravda, lež; křivda, bezprávi; nespravedlnost; VW; BrtvHosp: *křivda aneb nátisk*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kuchmistr, -a, m. (107) – vrchní kuchař; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kuchtík, -a, m. (109) – z něm. Kochjunge; VW;

HesStčS | GbSlov;

kuchyně, -ě, f. (79) – z něm. Küche; z lat. coquina; VW;

HesStčS | GbSlov;

kuože/kože/koža, -e, f. (111) – lat. cutis, povlak a přirozená těla lidského a vůbec zvířecího, všechny povrchní částky těla pokrývající, JgSlov online: s. 153, 2. díl; BrtvHosp: *kuoží ani loje aby nekazil*;

lékařství, -í, n. (142) – lék: lékařství proti čemu, k čemu; lékařství, lékařské umění; VW;
BrtvHosp: *lékařstvím spomoženo*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

les, -a, m. (85) – dřevo, dříví; plavené dříví, vor; VW; BrtvHosp: *do lesů často se procházejí*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

lichva, -y, f. (88) – půjčování peněz na nepřiměřeně vysoký úrok; VW; BrtvHosp (úsloví): *lichva jest rovně jako koza, kteráž suol uherskou aneb polskou, ještě bude veliká štuka, pomalu liže a dotud ji liže, až jí nic neostane*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

loj, -ě, m. (111) – tuk, lůj, Fett, Talg; VW; BrtvHosp: *kuoží ani loje aby nekazil*;

GbSlov;

lotr/latr, -a, m. (181) – lotr, lump; pl. lotři; služebnictvo, chasa; VW; BrtvHosp: *lotrův fedrovníci*;

HesStčS | MSS | GbSlov;

louka/louku, -y, f. (79) – místo, kdež tráva, zvláště seno a otava roste, trávník; JgSlov online: s. 270, 2. díl;

loupežník/lúpežník, -a, m. (161) – loupežník, Räuber; VW;

GbSlov;

ložní, adj. (81) – z lože, Lager-, Bett-; např. ložní příkrov atp., v. příkrov atd.; VW;
BrtvHosp: *registra ložní aneb správní důchodové*;

HesStčS | GbSlov;

mandel, -dle, -dele/-dela, m. (101) – střlat. mandala = 15 Stück; seskupení asi patnácti snopů, do něhož se skládá obilí na poli VW; BrtvHosp: *Item pšenice z tolika kop mandelův vymláčeno*;

HesStčS | GbSlov;

masopust, -a, -u, m. (155) – něm. Fasching. srov. stsl. męšopustъ, které však jest významu jiného; VW; BrtvHosp: *při času masopustním*;

HesStčS | GbSlov;

maštale/marštale, -e, f. (133–134) – Pferdestall; z něm. marstal; VW; BrtvHosp: *A to všecko předkem, cožby mu se v ruce dáti mělo [úředníkovi], at' jest mu vyčteno a do cedula řezané zapsáno, buď v maštalech, v stodolách aneb jinde;*

HesStčS | GbSlov;

měšec, -šce, m. (87) – měšec peněžní; VW;

HesStčS | GbSlov;

mlatec, -tce, m. (100-101) – Drescher; oráč; VW; BrtvHosp: *Na stavení aneb na opravu dvoru: plevačkám, žeňcům, sekáčům, hrabáčům: mlatacům od každého obilí zvlášť;*

HesStčS | GbSlov;

mlynář, -e, m. (115) – z něm. Müller; VW;

HesStčS | GbSlov;

morděj, -e, m. (161) – vrah, vražedník, Mörder; ze stněm. Mordære; VW; BrtvHosp: *ne morděře, loupežníky neb jiné cizoložníky;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

mrhač, -ě, m. (165) – Verschwender; VW; BrtvHosp: *sousedům, zvlášť mrhačům nedbanlivým;*

HesStčS | GbSlov;

myslivec, -vcě, m. (106) – Jäger; VW;

HesStčS | GbSlov;

nádvorník, -a, m. (138) – šafář, Schaffner; k nádvorní; 1. pacholek sloužící na dvoře (v paláci, tj. podomek) nebo ve dvoře (v hospodářství); 2. držitel selského dvora, příslušník nejvyšší vrstvy poddaných; 3. V. Procházka předpokládá i stč. význam „šafář“; VW;

GbSlov | StčS;

nakládati, -aju, -áš, ned. (75) – klást, pokládat; nakládat; vynakládat; (komu) stranit, nadržovat, napomáhat; nakládati se (s kým) nakládat, zacházet, jednat; VW; BrtvHosp: *na hospodářství nakládati;*

MSS | GbSlov | StčS | ŠimekSlov;

narovnávat, -aju, pf. (77) – k rovnati; 1. co [vyhloubeného] zarovnat, vyrovnat, vyplnit po okraj; 2. co [sporného] dohodnout, jednáním uvést na obecně přijatelnou míru, dojednat; VW;

GbSlov | StčS;

nátisk, -u, m. (186) – nápor, útok; nátlak, útisk; strádání, újma; násilí, násilnost; VW;
BrtvHosp: *křivda aneb nátisk*;

MSS | GbSlov | StČS | ŠimekSlov;

nedbálnivost/nedbalost, -i, f. (152) – lat. incuria; JgSlov online: 658, 2. díl;

neřád, -u, m. (90) – nepořádek, zmatek; zlořád, nešvar; nepřístojnost, nepravost;
bezpráví, křivda; neřádem neprávem, neoprávněně; (koho, čeho, čím) neřádno, zkaženost, špatnost, hanebnost; VW; BrtvHosp: *neřád aneb spletkové*;

MSS | GbSlov | StČS | ŠimekSlov;

nezlý, adj. (102) – k zlý; nezlý, dost dobrý, přijatelný; VW;

StČS;

nunvice, -e, f. (146) – řezaná svině (VelSilva); BrtvHosp: *vždycky vepři a nunvice, jedni po druhých ať se krmí a zasazují*;

obraceti/obracěti, -ěju, -ieš, ned. (87) -, obracet, otáčet; zaměřovat, upínat; VW;
BrtvHosp: *kde by v ní užitek obracel*;

HesStČS|MSS;

obcování, -í n. (174) – (koho s kým) obcování, stýkání se, styk; důvěrné styky; (kde) přebývání, žití, působení; život, způsob života, chování; účast na něčem; podíl na něčem; (těla, krve) účast na svátosti přijímání (nábož.); VW; BrtvHosp: *nekřesťanskému jejich obcování jest*;

HesStČS | MSS | ŠimekSlov;

obročnice, -e, f. (116) – 1. obilnice, sejkpa, žitnice, pícník, něm. Speicher; 2. která službu obroční zastává + též žena obročního; JgSlov online: s. 797, 2. díl;

obročník, -a, m. (116) – obroční, správce obilních skladů; nositel hodnosti spojené s důchodem, zvl. uživatel několika důchodů; VW;

HesStČS | MSS | ŠimekSlov;

obrok, -u, m. (134) – dávka požitků určená ustanovením nebo úmluvou; mzda, plat; žold; důchod, příjem z vykonávaného úřadu; prebenda, obročí: *pro obroky tučné kanovnícké*; církevní úřad spojený s důchodem, beneficium: *větčí svatokupci prodávají biskupstvie, arcibiskupstvie i mnohé jiné obroky*; naturální dávka odevzdávaná vrchnosti; obrok, píče; potrava, pokrm (většinou obrazně), obročí, prebenda, statky, z nichž mají příjem kněží, roční důchod; VW; BrtvHosp: *sluší jim [hovádkům] také při obroku více hověti*

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

ocet, octa, m. (112) – z lat. acetum, lihová kyselina bylinná, druhým kvašením nabytá; JgSlov online: s. 817, 2. díl;

opověděti, -vím, -víš dok. (158) – prohlásit, oznámit; předem ohlásit, dát na vědomí; opověděti se (komu, čemu) ohlásit se, přihlásit se, vyrozumět koho; VW;

HesStčS | MSS;

oprasiti se (101) – prasata poroditi; JgSlov online: s. 960, 2. díl; BrtvHosp: *svině se oprasila*;

osadný/osadní, -ého/-ího (95) – zpodst. adj., osadník osadník, farník; VW; BrtvHosp: *lidé osadní aby ho šanovali*;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

osazovati, -uju, -uješ, ned. (82) – osazovat, vojensky obsazovat; osídlovat; obkládat, obklopovat; — osazovati se usazovat se; VW; BrtvHosp: *aby se pod týmž pánem osazovali a živností hleděli*;

MSS | HesStčS;

osep, -a, -u, m. (116) – úrok obilní; LD; BrtvHosp: *(obročník) má všecka obilé na obročnici, na obyčejnou míru, buď ospy od lidí, aneb od jiných přijímati*;

ostříhati/ostřici, -stříhu, -střížeš (174) - dok., ostříhati; VW; jest stráží svou opatrovati někoho (RosSlov); LD; BrtvHosp: *ač budeli se Pána oha báti [krčmář], a přikázání jeho svatých ostříhati*;

ŠimekSlov;

ouhor/úhor, -u, m. (136) – úhor m. úhor; horský hřeben; úhořina – co roste na úhoru, plevel; VW;

ESSČ | MSS;

ouhrabek/úhrabek, -bka/-bku, m. (151) – co se shrabe po mlácení obilí, úhrabek, obilný odpad; pleva; VW;

ESSČ;

ovčák, -a, m. (147) – pastýř ovcí; JgSlov online: s. 1022, 2. díl; BrtvHosp: *ovčáka rozumného*;

ovčinec, -nce, m. (148) – ovčí chlív; JgSlov online: s. 1023, 2. díl;

ožrati se, -žeru, -žéřeš se, dok. (167 – 168) – přejít se, přežrat se (v. též obežrati se); VW; BrtvHosp: *Neb proto den sedmý, to o jest neděle svatá, k svěcení jest zapovědín, ne*

abyšte vy vejduc do krčmy, tam se užrali, potom co psi za vlasy smejkali, aneb jinák prali, tancovali, hrali a jiné neřády v ten den provozovali;

HesStčS | MSS;

ožravec/ožhralec/užravec, -lce, m. (181) – člověk oddaný obžerství; ožravec, opilec; VW; BrtvHosp: *jsouli jsouli kde mezi nimi jací hospodáři nedbánliví, mrhači, ožralci, hráči, lotři, aneb lotrův fedrovníci;*

HesStčS | MSS;

pacholek, -lka m. (134) – sluha, tovaryš, čeledín; 1. hoch, chlapec, zvl. malý, pacholík, 2. mladík, mladý muž, zvl. neženatý, chasník, 3. muž; s hodnotícím adj. chlapík: smilstvo s pacholkem neb s dobyt看em, 4. (čí [pánův apod.]) služebník, zvl. mladý sluha, též zbrojnoš („pachole“ 3), 5. (s přívl. klasifikačním) příslušník námezdní čeledi; [v hospodářství] pacholek, čeledín, 6. (čí [řemeslníkův apod.]) pomocník, námezdní pomocný pracovník; [ve výrobě] dělník, 7. žoldněř, námezdní voják, zvl. řadový, muž; VW; BrtvHosp: *pacholci, pluhaři a pohončí;*

MSS | StčS | ŠimekSlov;

palouk, -a/-u m. (79) – k lúka, palouk, menší travnatý pozemek zpravidla horší jakosti (s křovím); VW;

StčS;

panský, adj. (106) – k pán, zvl. vrchnostenský (k „pán“ I/1, 2, 3), 2. panský, šlechtický, (ve funkci gen.) „pána“ n. „pánů“ (II/1), 3. panský, (ve funkci gen.) vyšší šlechty, tj. „pánů“, 4. panský, (ve funkci gen.) „pánů“, 5. panující, určený za pána, 6. panovnický, vladařský, patřící vladařům, 7. Páně, boží; VW; BrtvHosp: *i z čihadel nájemných na mísu panskou může se ptáků;*

StčS;

pamět, -i, f.(100) – paměť; památka, vzpomínka; VW; BrtvHosp: *registrovati pro budoucí pamět;*

MSS | StčS | ŠimekSlov;

pastevec, -e, m. (145) – 1. pastevec, pastýř, 2. pastevci pl. obydlí se zařízením pro vrchnostenského pastýře a chovatele dobytka; VW;

StčS;

pásti, pasu, -eš, ned. (85) – hlídat, stříci; živit: pásti čichy, tělo sytit smysly, tělo, hovět smyslům, tělu; — pásti se krmít se, vypásat se; VW; BrtvHosp: *a po mladí pásti v létě nedopouštěli*;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

poustka, -y, f. (82) – 1. pustá nebo k pusté, 2. stavení o samotě; 3. místo pusté, opuštěné; JgSlov online: s. 47, 3. díl; zde grunt od sedláka opuštěný; BrtvHosp: *A potom což se z týchž poustek schází, toho také summu na zad položit*;

pekař, -ě, m. (113) – poses. pekařův; k péci; 1. (jaký) pekař, řemeslník vyrábějící pečené výrobky z těsta (jakého); 2. bibl. vrchní pekař, správce faraónovy pekárny; VW;

StčS;

píce/píce, -e f. (170) – píce, krmivo pro zvířata; VW;

StčS;

peníz/peniez, -ě, m. (180) – peníz; dávka, poplatek; VW; BrtvHosp: *Pakli by kdo peněz forovati chtěl*;

MSS | StčS;

peřinice, -e, f. (153) – demin. od peřina, malý polštář; BrtvHosp: *z něho (z peří) peřinice aneb polštář pomalu přidělavati se muože*; LD;

pilnost, -i, f. (161) – (k čemu) péče; snažnost horlivá dbalost; s pilností bedlivě, horlivě; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

písař, -ě m. (94) – písař; znalec, vykladač, učitel Písma; VW; BrtvHosp: *O pisaři duochodním 126*;

MSS | StčS;

písmo, -a, n. (183) – litery; spis, knihy; text; Písmo sv., bible; VW; BrtvHosp: *podle Písem svatých spravovati*;

StčS;

pivní/pivný, adj. (113) – k pivo [o poživatinách] pivní, jsoucí z piva; VW; BrtvHosp: *octův pivních (více než vinných)*;

StčS;

plat, -u, m. (80) – plat, důchod; odměna; v plat dávati pronajímat; odplata: *svú zlobu má k věčnému platu*; VW; BrtvHosp: *plat dědičný aneb jiný 81, o důchodu a platu dědičném*;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

plevačka, -y, f. (153) – k pléti, plečka, žena zabývající se plením: *plevačky*; VW; BrtvHosp: *vice plevaček přijedná*;

StčS;

pluh, -a/-u, m. (133) – 1. pluh, dokonalejší oradlo, zvl. s plazem a kolečky; 2. čeho [„role“] polní míra odpovídající ploše zoratelné jedním pluhem se spřežením; 3. polnost o ploše jednoho „pluhu“; 4. („na oránie“ apod.) poddanský plat nahrazující robotu oráče s pluhem a spřežením za 1 den; 5. zdroj obživy; VW; BrtvHosp: *při pluzích*;

MSS | StčS;

pluhař, -e, m. (134) – oráč, rataj (Vel Silva); BrtvHosp: *pacholci, pluhaři a pohončí, aby šafáře poslušni byli*;

plundrovati, -uju, -uješ (151) – plenit, pustošit; z něm. BrtvHosp: *a plévy i ouhrabky ať se pěkně schovávají a neplundrují*; LD;

pohanina, -y f. (101) – k pohan; 1. bot. kulturní rostlina rozšířená u nás z „pohanských“ zemí, pohanka (*Fagopyrum* L.) n. černucha (*Nigella* L.); 2. expr. (pejor.) pohanská nedobrota; sr. pohanost; VW; BrtvHosp: *žita, ječmene, ovsu, hráchu, pohaniny, prosa, semence*;

StčS;

pohončí, -ího, m. (134) – zde pohůnek; BrtvHosp: *pacholci, pluhaři a pohončí, aby šafáře poslušni byli*;

popluží, -í, n. (79) – prostor, který jedno spřežení jedním pluhem stačilo vzdělati; orné pole, dvůr s rolí; VW;

HesStčS | ŠimekSlov;

poručení/poručenie, -ie n. (78) – (duši) péče o duše; poddanost, poručenství; VW; BrtvHosp: *míti poručení*;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

poručník, -a, m. (92) – (právní) zástupce, zmocněnec; VW; BrtvHosp: *jestli ten nebožtík jaké žřídil, pakli nezřídil, tedy úředník ať poručníky ustaví*;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

posledek, -dka, m. (111) – kdo poslední jest; JgSlov online: s. 329, 3. díl; BrtvHosp: *bud' také starším aneb komorníkům i posledkům, mělo by se a na jakou míru [víno] dávat*;

poslušný, adj. (78) – poslušný; toho rady poslušno v zemi bieše jeho rady všichni poslouchali; milý, vítaný; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

postavovati se, -uju, -ješ, ipf. (77) – k postaviti, I. sloveso děje spojeného s pohybem:

1. kde, kam postavit se, zaujmout místo vstojе, stanout (kniž.); 2. pf. kde, kam dostavit se (na vyzvání, z povinnosti) kam; 3. (kde [na bojišti], proti komu/čemu, komu čím) postavit se, vystoupit (jako protivník), zvl. postavit se na odpor, vzepřít se; 4. za/o koho/co apod. postavit se za koho/co, zastat se, vystoupit na obranu koho/čeho; 5. pf. (kde) postavit si obydlí; II. sloveso s abstraktně lokalizovaným dějem: 1. v čem/co, na čem [stavu, chování] dospět k něčemu a setrvat v tom, zvl. nabýt čeho; 2. jak, za jakého ap. zaujmout nějaký postoj, projevit nějaké chování; VW; BrtvHosp: *zoumyslně se proti hejtmanu postavuje*;

StčS;

postoupiti/podstúpiti, -uju, -uješ, dok. (80) – postoupiti, udělit; napadnouti; podstúpiti bojem koho = podstoupiti boj s kým, dáti se v boj; VW; BrtvHosp: *k opatrování postoupiti*;

ŠimekSlov;

potok, -a/-u m. (83) – k potěci; VW;

StčS;

potomní/potomný adj. (86-87) – k ten, potom; VW; BrtvHosp: *Pakliby potomních časův jakých platů na čem přibývalo*;

StčS;

povaleč, -ě, m. (173) – ojed. pováleč; k pováletí se, povaleč, zahaleč, zvl. marnící čas po krčmách; VW;

StčS;

povlovně, adv. (77) – mírně, laskavě; vlídně (srov. povolně); VW; BrtvHosp: *a on [pán] je má povlovně vyslýchatí a zas narovávati*;

MSS | StčS;

právo, -a, n. (158) – výsada, zvyk; zákon, soud; pl. práva soupis práv, právní předpisy; býti v právě být v poddanství; z práva podle práva, právem; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

prebenda, -y f. (97) – k lat. prebenda, 1. (čeho, k čemu [kostelu]) prebenda, obročí (arch. „obrok“), 2. církevní úřad spojený s důchodem („obrok“); VW;

StčS;

procházeti se/prochoditi se, -eju,-íš, ipf. (85) – k projítí, projít se, vykonat procházku, procházet se, trávit čas procházením; VW; BrtvHosp: *do lesův často se procházejí*;

StčS;

prostředně, adv. (114) – k prostřední, adj.; 1. [o vlastnosti, působení] prostředně, středně, střední měrou, 2. [o chování] umírněně, bez přehánění, zachovává náležitou míru; VW; BrtvHosp: *prostředně se choval*;

StčS;

provazník, -a, m. (129) – k provaz, provazník, řemeslný výrobce provazů, též jm. osob.; VW;

StčS | IndexSvob;

prvotelka, -y, f. (150) – kráva, která porodila první tele; BrtvHosp: *aby se jako sluší vydojovaly, zvláště krávy mladé prvotelky*;

předek, -dku, m. (82) – přední strana každé věci; JgSlov online: s. 463, 3. díl; BrtvHosp: *od předkův*;

překupník, -a, m. (187) – který na překup kupuje, opět prodává se ziskem; JgSlov online: s. 492, 2. díl;

přemočovati, -al, -án, ned. (114) – příliš močiti; JgSlov online: s. 498, 3. díl;

přestávati/přestati –al., -án., ned. (95) – na čem, dosti míti, spokojiti se tím; JgSlov online: s. 518, 3. díl; BrtvHosp: *na tom aby přestával*;

převracovati/převrátiti se, -uju, -uješ, (112) – převrátiti se; JgSlov: s. 755, 5. díl; BrtvHosp: *převracovala [o víně]*;

přidlužiti se, -žu, -ží, pf. (87) – k dlužiti, přidělat si (další) dluhy nebo zadlužit se; VW; BrtvHosp: *přidlužovati měl*;

ESSČ;

příjem, -jma/-jmu, m. (99) – příjem, výnos (plynoucí z něčeho); přijetí nebo přijímání někoho pod svou ochranu; jur. převzetí a držení cizí věci; jur. převzetí něčího věna do správy a právní ručení za ně; VW;

ESSČ;

příplodek, -dka, m. (101) – přírůstek (v chovu dobytka apod.): příplodka stáda svého; VW;

MSS;

přísaha, -y, f. (163) – přísaha, slavnostní výrok (vyžadující nepřeknutí se a doprovázený dotýkáním se zvl. nějakého náboženského symbolu nebo jiným symbolickým gestem), jímž se mluvčí dovolává vyšší moci jako svědka své pravdomluvnosti v dané záležitosti, slib manské poslušnosti (skládáný s přísahou); k přísahání srov. Slova a dějiny, Praha 1980, s. 262n; VW; BrtvHosp: *přísaha konšelská*;

ESSČ;

přispořiti, -řu, -íš, dok. (106) – (čeho) rozmnožit, rozhojnit; VW; BrtvHosp: *málo přispořil*;
MSS | ŠimekSlov;

přivětšiti, -šu, -íš, dok. (88) – zvětšit; VW; BrtvHosp: *může se dvoru přivětšiti*;

MSS | ESSČ | ŠimekSlov;

purkrabí, -í, m. (184) – k střhn. burcgrave, burcgreve, purkrabí, zř. bibl., dvorský nebo obecní představený, úředník nebo správce; VW;

ESSČ;

rabuš(e), -e, f. (128) – z maď. – něm., vrub (počítací); staročeské osobní jméno rekonstruované ze jména místního; VW; přísloví: *na rabuši hřešiti*; JgSlov online: s. 775, 3. díl;

ŠimekSlov | IndexSvob;

rasocha, -y, f. (118) – větev nebo uměle vytvořený předmět rozdělující se, rozvětřující se na dvě ramena, části; doloženo jen v pl.; VW;

ESSČ;

regent, -a, m. (185) – z lat. vladař, správce země; správce, dozorce statků; VW;

ŠimekSlov;

registr/rejstr, -u/-a m. (81) – registrum, rejstrum, rejstro, rejstro, rajstro nebo rejstřík, seznam, soupis; záznam; pl. registra, rejistra, rejstra listiny; VW; BrtvHosp: *registra ložní aneb správní důchodové*;

MSS | ŠimekSlov;

robot, -y, f. (81) – poddanství, nevolnictví, porobení; těžká práce; těžkost, potíže; VW; BrtvHosp: *mezičasem s. Jiří a s. Havla zbíhá, budťo roboty ženní aneb louční*;

MSS | ŠimekSlov;

role, -e, f./n. (81) – orné pole; JgSlov online: s. 845, 3. díl; BrtvHosp: *co k němu rolí aneb louček, aneb lesů*;

rozvrsci, -vrhu, -žeš, dok. (75) - rozhodit, roztáhnout, rozestřít; rozvážit: rozvrz to v svém rozumu; VW;

MSS | ŠimekSlov;

rukojemství, -í, n. (171) – ručení, záruka, zástava; ručitel, rukojmí, osoba ručící svým zadržením za splnění závazku; koho, co přistaviti v rukojemství zaručit se někým, něčím; koho, co propustiti z rukojemství propustit, uvolnit ze stavu ručení; vyjít z rukojemství přestat ručit; VW;

ESSČ;

rybník, -a/-u m. (117) – k ryba; rybník, uměle vytvořená vodní nádrž, zvl. určená k chovu ryb; VW; BrtvHosp: *kde jsou jací rybníci*;

ESSČ;

rybníček, -a/-u, m. (117) – rybníček, malý rybník; VW;

ESSČ;

rychta, -y, f. (93) – sr. střhn. Rihte; rychta, sídlo rychtáře, rychtářství, rychtářský úřad, příjem plynoucí z rychtářského úřadu; VW;

ESSČ | IndexSvob;

rychtář, -e m. (81) – z něm., rychtář, soudce, obecní starosta; VW; BrtvHosp: *rychtáře aneb konšely odkudž, aneb jiného starého člověka*;

MSS | ŠimekSlov;

řád, -u, m. (96) – řád, pořádek; stav; hodnost, úřad, ustanovení; VW; BrtvHosp: *řád křesťanský*;

MSS;

řebřina, -y, f. (136) – žebřina, zábrana ve tvaru krátkého, širokého žebříku umístovaná v chlěvu nad žlab nebo jako postranice vesnického vozu (žebřina); VW; BrtvHosp: *vozy s řebřinami*;

ESSČ;

řemeslník, -a, m. (100) – řemeslník, kdo provozuje nějaké řemeslo, tvůrce, výrobce, tvůrce, původce, stvořitel, pracovník, dělník, kdo pracuje manuálně, velice zručný, obratný řemeslník, osoba mimořádně dobře zvládající nějakou rukodělnou činnost, příslušník řemeslnického cechu; VW;

ESSČ;

řezáč, -e, m. (151) – kdo řezá, dělá např. řezanku; der Schneider; JgSlov online: s. 824, 3. díl; BrtvHosp: *šafář řezáče vždycky k tomu měj;*

řezník, -a, m. (111) – masař, kdo dobytek poráží, a maso prodává; JgSlov online: s. 827, 3. díl;

sádka, -y, f. (125) – nádržka pro chov ryb, skrýš (?); VW;

ESSČ;

sekáč, -e, m. (136) – kdo seká, der Hauer, sekáč sena; JgSlov online: s. 54, 4. díl; BrtvHosp: *sekáči na lúkách;*

sejr/sýr/sajr, -u, m. (150) – sýr; VW; BrtvHosp: *sejry dělati;*

MSS;

sekanina, -y, f. (151) – řezanka; BrtvHosp: *ať je sekanina za sekaninou, jakž na to náleží a plévy i ouhrabky ať se pěkně schovávají a neplundrují;* LD;

sekret/sekrit/sekrýt, -u, m. (93) – pečetní prsten, pečeť; VW; BrtvHosp: *sekretem svým zapečeťoval;*

MSS | ŠimekSlov;

semenec, -nce, m. (101) – konopné semeno; JgSlov online: s. 57, 4 díl; BrtvHosp: *žita, ječmene, ovsa[...], hráchu tolik vozův: pohaniny, prosa, semence tolik;*

seno, -a, n. (83) – sečená suchá tráva; též sama tráva, která se na seno seká; JgSlov online: s. 60, 4. díl; BrtvHosp: *kolik vozů sena aneb votavy;*

sepsati, spíšu, spíše, pf. (94) – k psáti, co (obraz) na co namalovat, nakreslit, sepsat, popsat, zapsat, písemně vylíčit, zaznamenat, sepsat, písemně vypočítat, vyjmenovat, co (text) sepsat, napsat, psaním vytvořit, co (texty) opsáním, zapsáním shromáždit do jednoho celku; VW; BrtvHosp: *všecko spíše a spatřuje;*

ESSČ;

sírotek, -tka, m. (89) – sirotek, osiřelé dítě, kdo ztratí otce nebo matku; „sirotci“ název husitského bratrstva; přen. neos. název drahého kamene vyznačujícího se svou jedinečností; VW; BrtvHosp: *sírotkům a vdovám;*

ESSČ;

skotačka, -y, f. (150) – pasačka skotu, zvláště krav; JgSlov online: s. 114, 4. díl; BrtvHosp: *Nejlépe jest nim ženu skotačku zjednat;*

skoták/skotař, -ě m. (150) – pasák skotu, ovčák (?); VW;

MSS;

skrovniti (se), -ňu, -níš (se), ned. (88) – uskrovnovat (se); VW;

MSS | ŠimekSlov;

slad, -a/-u m. (101) – slad, naklíčená a usušená zrna ječmene užívaná jako surovina pro výrobu piva; VW; BrtvHosp: *vydáno na slady*;

ESSČ;

sladovna, -y, f. (114) - sladovna, místo, kde se dělá slad, výrobní sladu, místnost, kde se suší slad, sušárna sladu; VW;

ESSČ;

sladovník, -a, m. (113) – řemeslník vyrábějící slad, sladovník, kdo dělá slad, kdo se podílí na výrobě sladu; VW;

ESSČ;

soud, -u., m. (160) – 1. Actus mentis, souzení, rada, vyhledávání neb uvažování čeho; moc duševná, kterou soudíme, rozum, uvážlivost, soudná moc; skutek moci soudné, zdání, sudek; JgSlov online: s. 23, 4 díl;

soused/súsed, -a, m. (94) – soused, kdo sousedí s někým, bydlí, žije vedle někoho jiného; kdo pobývá v blízkosti někoho, bližní; čeho (města apod.) obyvatel, kdo je usedlý ve městě; VW;

ESSČ;

sněsti, snesu, -eš, dok. (80) – donést: poselstvo sněsti vykonat poselství; shromáždit; vyříditi; vrhnout, mrštit: kopie sněsti; snést, vydržet (srov. vzněsti); VW; BrtvHosp: *mají se o to spolu sněsti*;

MSS | ŠimekSlov;

spatřovati/spatrovati, -uju, -uješ, ned. (94) – spatřovat, vidět, všímat si; zkoumat, poznávat, nalézat, shledávat; VW; BrtvHosp: *všecko spíše a spatřuje*;

MSS;

spilka, -y, f. (114) – místnost v pivovaru, kde se stáčí pivo do sudů; VW; BrtvHosp: *(piva) v spilce dobře vyhlédal*;

ESSČ;

splav, -u, m. (117) – BrtvHosp: *při hrázi, na tarasu, aneb v splavě*;

MSS | ŠimekSlov;

spomoci/zpomoci, -mohu, -můžeš, dok. (142) – pomoci; VW; BrtvHosp: *lékařstvím spomoženo*;

MSS;

sporota, -y, f. (102) – hojnost; VW;

MSS;

správní/zprávní/správný/zprávný, adj. (79) – záruční, (o listině apod.) dokládající záruční závazek; VW; BrtvHosp: *registra hlavní aneb správní*;

ESSČ;

ssumovati, -uju, -uje, pf. (86) – k suma, summa, sčítat, počítat, určovat celkovou částku, úhrnem spočítat, vypočítat; VW;

ESSČ;

stádník, -a, m. (141) – BrtvHosp: *když stádníci před rukama bývají, aby za ty peníze raději nakoupil koní mladých*;

starší, adj. (111) – comp. ze starý, lat. sterilis, mnoho let mající, dlouhověký, kdož dlouho živ jest, letitý, mnoho pamatující, lety obtížený, nemladý; JgSlov online: s. 289, 4. díl; BrtvHosp: *bud' také starším aneb komorníkům i posledkům, mělo by se a na jakou míru [víno] dávat*;

stodola, -y, f. (129) – stodola, jednoduchá stavba pro uložení sena nebo pokoseného obilí, pro jeho vymláčení a uskladnění zrna; zásobárna, sklad potravin; expr. směšná stavba, budova; VW; BrtvHosp: *obilí s pole v mandelích do stodal*;

ESSČ;

strojiti, -ju, -jíš, ned. (110) – připravovat, chystat; vytvářet, předstírat; VW; BrtvHosp: *jak by kterou krmi strojiti měl*;

MSS | ŠimekSlov;

strych, -u, m. (113) – z něm., stará dutá míra (2,877 hl); stará plošná míra (40,936 m²); strych = korec 100 až 140 l; VW; BrtvHosp: *po kolika stryších chleba speče*;

MSS | ŠimekSlov;

střízlivý, adj. (114) – BrtvHosp: *sladovník má býti střízlivý, bedlivý, ne lenivý*;

sud, -u/-a, m. (113) – sud, válcovitá nádoba složená z několika částí a stažená obručemi; nádoba, zejm. na ukládání potravin a nápojů; VW;

ESSČ;

summa/suma, -y, f. (82) – souhrn, úhrn, množství, počet, suma; VW; BrtvHosp: *summa lanův, summa uroka ... summa slepic aneb vajec tolik;*

MSS;

summasummarum (86) – BrtvHosp: *Potom nechť se všech register summasummarum složí, aby gruntovně [důchodní] věděl co se toho platu ročního schází;*

svině, -ě, f. (101) – svině; svině mořská delfín; VW; BrtvHosp: *svině se oprasila;*

MSS | ŠimekSlov;

svršek, -ška, -šku m. (90) – přídavek, přebytek; VW;

MSS | ŠimekSlov;

syrnice/sýrnice, -e, f. (150) – místo, kde se sýr dělá (RohnSlov); sýrná komora; nádoba, v níž se mléko k sýru strojí (RosSlov); forma na tvarování sýra; BrtvHosp: *potom v syrnici, nechť se jako sluší, solí;*

ESSČ;

syřiště, -ě, n. (150) – syřidlo, prostředek sloužící ke srážení mléka při výrobě sýra; výtazek ze zvířecího žaludku, především ze žaludku přežvýkavců, užívaný jako syřidlo; rostlina užívaná jako syřidlo, snad svízel syřišťový; hmota vzniklá sražením mléka, tvaroh, nezralý polotekutý sýr; VW;

ESSČ;

šacovati, -uju, -uješ, ned. (93) - cenit, oceňovat, odhadovat; vydírat, obírat; šacovati se vyplácet se zaplacením výkupného; VW; BrtvHosp: *v čem to všecko šacováno bylo;*

MSS | ŠimekSlov;

šafář, -e, m. (116) - správce, hospodář, šafář; VW;

MSS;

šafářka, -y, f. (138) – správkyně, šafářka; VW;

MSS;

šafránice, -e, f. (180) – zahrada nebo pole, kde se pěstuje šafrán; VW; BrtvHosp: *vinic, štěpnici aneb šafranic;*

ESSČ;

šanovati, -uju, -uješ, ned. (95) – z něm. šetřiti; (koho) šetřit, mít ohled; VW; BrtvHosp: *lidé a osadní aby ho šanovali;*

MSS | ŠimekSlov;

šeňk/šenk, -a/-u, m. (174) – číšník (u dvora), vyšší dvorní hodnostář mající dozor nad nápoji; čepování; VW;

MSS | ESSČ | ŠimekSlov;

šindel, -a/-e/-u, m. (136) – k střhn. Schindel; šindel, úzké štípané dřevěné prkénko obdélníkovitého tvaru upravené pro pokrývání střech; VW; BrtvHosp: *šindelův aneb také prken*;

ESSČ;

škorně, -ě, f. (121) – hrubá selská bota; ze skora, kůže; střevíce, boty, obuv; VW;

BrtvHosp: *škorní nadělati*;

MSS | ŠimekSlov;

špitální, adj. (139) – z něm., nemocniční; VW; BrtvHosp: *koně špitální*;

MSS;

štěp, -u, m. (131, 132) – roub čili ratolest z jednoho stromu na druhý usazená neb též strom nesetý, nesazený, ale štěpovaný; zvláště ovocný tak zešlechtěný strom; JgSlov online: s. 508, 4. díl; BrtvHosp: *Jaký štěp, takové ovoce; O štěpích*;

ŠimekSlov;

štuk, -a/-u m./štuka, -y f. (88 - 89) – k střhn. stucke, stuck; čeho jednotlivý kus, jednotlivá věc; (plátna, látky apod.) štůček, balík svinuté látky obvykle sloužící jako základní prodejní míra; (příze, tkanic apod.) smotek, množství obvykle sloužící jako základní prodejní míra; VW; BrtvHosp: *Nebo lichva jest rovně jako koza, která suol Uherskau aneb Polskau, ješto bue veliká štuka, pomalu líže*;

ESSČ | ŠimekSlov;

švec, -e, m. (121) – švec, kdo šije boty, švec vetešný, švec spravující poškozenou obuv; VW;

ESSČ;

tanec, -nce, m. (164) – k střhn. Tanz, bibl. rytmický pohyb, zvl. poskakování, křepčení, často doprovázené hudbou a zpěvem; tanec, tančení, zvl. tanec jako nevázaná, rozpustilá zábava; tanec voditi tancovat; sbor, skupina lidí shromážděná k tanci a zpěvu; (o andělích apod.) sbor, zástup, shromáždění, družina; expr. nepokoj, zmatek, různice; VW; BrtvHosp: *her, tancův i jiných neřádův*;

ESSČ;

tele, -ete n. (146) – tele; vodné tele vodnatelnost; VW;

MSS | ŠimekSlov;

tluč, -i, f. (151) – ječmen neb jiné obilí stlučené, semlené RosSlov; BrtvHosp: *votruby též i tluč do sudů aneb do truhel ať se schovávají;*

trefovati se, -uju, -uješ se ned. (153) - hodit se; VW;

MSS | ŠimekSlov;

trestati/tres(k)tati/tresktati, -cu, -ceš, ned. (155) – trestat; kárat; VW;

MSS | ŠimekSlov;

truhlice/truhlice, -e, f. (93) – menší „truhla“, schránka, zprav. k uložení cenných věcí (peněz, šperků, písemností apod.); čí (zemská, obecní apod.) pokladna; VW;

ESSČ;

tvrz, -e, f. (81) – těžko přístupné místo; VW; BrtvHosp: *k zámku podepsanému aneb k tvrzi, toto město aneb městečko a tyto vesnice pořád psané jsú;*

MSS | ŠimekSlov;

umensiti, -šu, -šíš dok. (88) – zmenšit co, ubrat čeho, zkrátit; vynechat; VW; BrtvHosp: *umensiti nežli se přidlužovati;*

MSS | ŠimekSlov;

uprodati, -ám, -áš, dok. (103) - odprodat, prodat; VW;

MSS;

úrok, -u, m. (127) – daň; roční plat z něčeho, za něco (např. z pozemku, za ochranu), poplatek; pl. úroky; roční poplatek; daň; roční plat z něčeho, za něco (např. z pozemku, za ochranu), poplatek; pl. úroky úroky; roční poplatek; daň; roční plat z něčeho (z pozemku) nebo za něco (za ochranu), poplatek; VW;

MSS | ŠimekSlov;

úředník/ouředník, -a, m. (183) – komu úřad svěřen; JgSlov online: s. 43, 1. díl; BrtvHosp: *A tak uředník maje čeládku po své vuoli spravenou a navedenou, na zámku i ve dvoře/ a zdálo by mu se, že již jako po šnůře všecko jde a dobře se spravuje;*

ustanoviti, -v'ú, -víš, (85) - dok., ustanovit; ujednat; založit; usadit, upevnit; ubezpečit koho, posílit; VW;

MSS | ŠimekSlov;

uvarovati se, -uju, -uje, (75) – čeho (škodlivého) uvarovat se, vyvarovat se něčeho, uchránit se něčeho, vyhnout se něčemu; VW; BrtvHosp: *škody se uvarovati*;

ESSČ;

uzdář, -ě, m. (129) – výrobce uzd, řemenů; VW;

MSS;

užitek, -tka, -tku m. (87) – užívání, požívání; užitek, prospěch; plodiny; VW; BrtvHosp:

kde by v ní užitek obracel;

MSS;

váda, -y, f. (138) – váda, hádka, svár, roztržka; vášeň, náruživost; VW; BrtvHosp: *vád*

mezi nimi;

MSS;

vdova, -y, f. (89) – někoho, po někom vdova; VW; BrtvHosp: *sirotkům a vdovám*;

ESSČ;

vědro, -a, n. (124) - vědro, větší nádoba; dutá míra (56,6 l); VW; BrtvHosp: *vědra na*

kopy;

MSS;

vinař, -ě, m. (131) – vinař, kdo pracuje na vinici nebo ji spravuje; VW;

ESSČ;

vinný, adj. (113) – patřící vínu, vinné révě; VW; BrtvHosp: *octův pivních (více než*

vinných);

MSS | ŠimekSlov;

víno, -a, n. (100) – z lat. vinum a střhn. Wein; rostlina s dužnatými plody vhodnými

k získávání šťávy, zejm. vinná réva; dužnaté plody vhodné k získávání šťávy, zejm. vinné

hrozny; šťáva vytlačená z dužnatých plodů, zejm. vinných hroznů; víno, nápoj získaný

vykvašením ovocné šťávy, vylisované zejm. z hroznů vinné révy; přen. (v kontrastu

s méně hodnotným protějškem) vyšší kvalita; ojed. pozemek osázený vinnou révou,

vinice; psie víno lilek černý nebo jiná rostlina podobná vinné révě; řecké víno rozinky,

sušené bobule hroznového vína; žžené víno pálenka, lihový nápoj vzniklý destilací

vinných hroznů; VW; BrtvHosp: *za dobytky, za vína, za suol*;

ESSČ;

votava/otava, -y, f. (83) – druhé seno; tráva po kosení v nově rostoucí (druhá otava slove podrost, podrostlina); JgSlov online: s. 1011, 2. díl; BrtvHosp: *kolik vozů sena aneb votavy na nich bývá;*

votrubý/otrubý, -0, f. (151) – BrtvHosp: *votrubý též i tluč do sudů aneb do truhel ať se schovávají;*

vůl, -a, m. (146) – samec z pokolení savých zvířat s rozklaným kopytem, jednoduchýma ohnutýma rohama, s dlouhým ocasem na konci vlasatým; kráva slove samice téhož pokolení; rodové: vůl domácí, býk, sem náležejí způsoby rozdílné neb plemena volů, jako: polský vůl, švýcarský vůl, uherský, český; obyčejně celý vůl slove býk, řezaný neb kleštěný vlastně vůl; JgSlov online: s. 214, 5. díl;

voznice, -e, f. (121) – k vóz, vozní, vozný, vůz, vozík, voznice, lejta, kád' na převážení ryb nebo tekutin; VW; BrtvHosp: *voznic několik s vozy;*

ESSČ;

vrub, -u, m. (115) – na vrub = na dluh, na účet (při neplacení se dělaly vruby na hůlce); VW; BrtvHosp: *vruby mívá;*

MSS | ŠimekSlov;

vůz/vuoz, -u, m. (133) – vůz; VW;

ŠimekSlov;

vydání, -í n. (99) – vydání; ustanovení; stanovení, určení; VW; BrtvHosp: *O příjmích i o vydání;*

MSS;

vydávati, -aju, -áš, ned. (85) - vydávat, dávat, poskytovat, odevzdávat: vydávati daň odvádět, platit daň; vydávati chválu komu oslavovat koho; vydávati řeč k komu mluvit, promlouvat ke komu; vydávati sůdy vynášet soudy, rozsudky, rozhodovat; své životy vydávali obětovali; rotu vydávati předřikávat přísežnou formuli; vyhlašovat, prohlašovat, hlásat: vydávati kříž na koho vyhlašovat křížovou výpravu proti komu; zakládat, ustanovovat, naznačovat, udávat, určovat; šířit, rozšiřovat; VW;

MSS | ŠimekSlov;

vymělný, adj. (115) – od vymlení; výmělný plat, drobný; JgSlov online: s. 289, 5. díl;

výsada, -y, f. (82) – k vysaditi; jur. na co soubor výhod udělených někomu, výhradní právo, privilegium admin. písemný doklad (zejm. listina) o udělení výsadního práva; VW; ESSČ;

vyslýchat, -aju, -á, ipf. (77) – koho poslouchat, sluchem vnímat někoho, naslouchat někomu; co (při soudní při) vyslýchat strany sporu, vyšetřovat spor; VW;

ESSČ;

výstavek, -vka/-vku, m. (85) – k vystávati; zbylý, zůstavený strom, strom ponechaný jako stojící při kácení lesa nebo jeho části; VW; BrtvHosp: *a po mladí pásti v létě nedopouštěli, výstavkův také, jakž obyčej zanechávali;*

ESSČ;

vyšantročiti, -ču, -číš (173) - dok., vylichvařit; VW;

MSS | ŠimekSlov;

výtah, -a/-u, m. (83) – výtah, výpisek z nějakého díla, z vytáhnúti; VW; BrtvHosp: *co na výtah/aneb na tření;*

ESSČ;

záduší/zadušení/zádušní, -í, n. (94) - záduší, církevní majetek (který byl někým odkázán církvi pro domnělou spásu duše); VW; BrtvHosp: *O záduší kostelním;*

MSS | ŠimekSlov;

zájezek, -u, m. (120) – BrtvHosp: *ryby zhůru proti vodě jdou a přes zájezky vyskakují, někdy tak i splavy dolů běží;*

zápověď, -i, f. (167) – zákaz; rozkaz, vyhláška; VW; BrtvHosp: *Zápověď neřádův všechněm vůbec/ a jakby se řádně chovati měli;*

MSS | ŠimekSlov;

závdavek, -vka/-vku, m. (90) – k zavdati, závdavek, záloha při uzavírání obchodu, záruka, zástava při uzavírání smlouvy, znamení, důkaz; relig. (budoucích dějů) závdavek, zakušení, ukázka; VW;

ESSČ;

zdělati sě, -aju, -á, pf. (122) – k vzdělati kým udělat se, ustanovit se někým, udělat ze sebe někoho; jur. kým („jistcem“) za koho za co (dluh) apod. zaručit se, ustanovit se ručitelem; nelze vždy spolehlivě odlišit od vzdělati; VW; příklad Brtvína: *prohloubně se zdělati;*

ESSČ;

zemský, adj. (170) – země se týkající, jí náležící; zde: zemská věc, respublica, das Gemeinwesen, řád zemský, constitutio; JgSlov online: s. 653, 5. díl;

zeřvati se/vzeřvati, zřevu, -řéveš/-řeveš, dok. (140) – vzkřiknout; VW; BrtvHosp: *při tom hráti, aneb jednajíce sobě piva piva i zeřvati se, aneb jiné lotrovství provozovati;*

MSS;

zhynuti/vzhynúti, -nu, -neš, dok. (88) – zhynout, zahynout, být zničen: zhynúti na životě zahubit svůj život; zmizet; ochabnout; VW;

MSS | ŠimekSlov;

zloděj/zlodějce, -ě m. (173) – zlý člověk, zločinec, loupežník; VW;

MSS | ŠimekSlov;

zmrhati, -aju, -áš, dok. (185) – (co) promrhat, promarnit, přijít o co, ztratit co; VW;

MSS;

zprůbovati, -uju, -ješ, dok. (97) –, zkušovati, zkusiti; JgSlov online: s. 726, 3. díl;

BrtvHosp: *těž je zprůbovati;*

zregistrovati, -uju, -uje, pf. (100) – k registrovati; co (list) zapsat do „register“; VW;

BrtvHosp: *zregistrovati pro budaucí pamět;*

ESSČ;

zřízení, -í, n. (170) – Zřízení zemské, neb zřízení zemská (pl.), tj. řádné ustanovení, něm.

Landesordnung, Verfassung, constitutio regni; JgSlov online: s. 772, 5. díl; BrtvHosp:

žřízení zemského;

ženní/ženný adj. (81) – žňový: čas ženní; VW; BrtvHosp: *mezičasem s. Jiří a s. Havla zbíhá, bud'to roboty ženní aneb louční;*

MSS | ŠimekSlov;

živnost/živost, -i f. (172) - živobytí, výživa; život; VW;

MSS | ŠimekSlov;

žok, -u, m. (148) – BrtvHosp: *vlna hned at' se do žokův dá;*

K. Fischer – Knihy hospodářské I, II (FischHosp)

agent, -a, m. (235) – zástupce; FischHosp: *jsou agenti, a kteří formuly aneb způsoby spisů vymýšlejí, aneb koncipují;*

akcidencí, f (316) – FischHosp: *accidencí at' sobě [důchodní] dlé líbosti své nedělá, ani z důchodů panských ani ze zboží poddaných domácích aneb přespólních;* LD;

almara, -y, f. (228) – schránka, skříňka, pouzdro; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

almužna, -y, f. (385) – z řeč. a lat., milosrdenství; LD; FischHosp: *Na almužnu a pocty, které s povolením Pána se dějí, aneb od starodávných časů v užívání byly;*

archiv, -u, m. (229) – FischHosp: *Taková pak knihárna aneb Archív hospodářský má se postaviti na místě před ohněm bezpečným;*

arythmetyka, -y, f. (232) – z řeč., počtářství, die Arithmetik, Rechenkunst; aritmetika, početní umění a navedení, neb sebrané pravidla téhož umění; JgSlov online: s. 25., 1. díl; FischHosp: *pilněji podle počtů arythmetických;*

bečka, -y, f. (332) – prostice, sud, Faß, Tonne; rovněž také mořská ryba; JgSlov online: s. 83, 1. díl; přeneseně: pejor. označení zavalitého, tlustého člověka; FischHosp: *bečka soli v sobě obsahuje jeden korec a věrtel nacpaný;*

bečvář, -e, m. (224) – výrobce sudů, bečvář, bednář; VW; FischHosp: *Inventář, aneb poznamenání všech věcí býti má, tj. nádobí domácího, jizby, pekárny, bečváře, šafářů a šafářek, mlejnu, kováren, hospod;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

buchhalter, -a, m. (235) – FischHosp: *takovým a podobným knihárnám za starodávna představovávali starých věcí pamětníky, jenž slouli buchhalteři, jejichžto povinnost byla knihy skládati a staré zopravovati;* LD;

cena, -y, f. (349) – co zač stojí, odhad, cenění, procenění; JgSlov online: s. 224, 1. díl; FischHosp: *Cena pak omastka tak pernaté drůbeže jest nato následující;*

centnýř, -e, m. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní; pražský nicméně váží 120 liber, aneb šest kamenů;*

collatura, -y, f. (232) – FischHosp: *Vysvětluje práva collatur jak farních, tak i filiálních, jakož i jiných věcí, špitálů, škol ochran aneb patronátů;*

concipírovati/koncipírovati –uju, ješ, (228) – koncipovat; FischHosp: *při větší kanceláři potřebí jest dobrého a zkušeného písaře neb sekretáře, jenž by na rozkaz pána všelijaké listy smyslití aneb concipírovati a dobře na papír uvéstí mohl;* LD;

časopočtář, -e, m. (241) – FischHosp: *počtář času; časopočtáři z běhu slunce a měsíce čas měří;* LD;

češka, -y, f. (331). – FischHosp: *nejmenší míra [při sutých věcech] cobys mohl na dvě hrsti spolu spojené nabrati, tj., na přehršli jenž slove češka. Dvě češky naplňují jednu řepici; čtyři řepice dělají čtveřci, aneb šestnáctý díl strycha; a tyto dvě míry nejvíce jsau v užívání u mlatců;*

čeládka, -y, f. (362) – FischHosp: *aby svau zlostí vší čeládky nenakvasyl;*

čeledín, -a, m. (362) - čeledín m. příslušník rodiny (čeledi) jako její člen nebo služebník; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

černidlo, -a, n. (237) – inkoust; FischHosp: *Veřejná pak materie k psaní a nástrojové jsou papíř, černidlo neb inkoust a pero;* LD;

čertadlo, -a, n. (336) – plužní železo, radlice; JgSlov; LD; FischHosp: *první starost má býti o pluh a k němu přináležejících částek dokonalost, jaké jsou krojidlo s čertadelm a nasazená radlice, přitakač a kleč;*

čížba, -y, f. (157) – chytání ptáků; okounění, zevlování; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

čtvrce, -e, f. (331). – FischHosp: *nejmenší míra [při sutých věcech] cobys mohl na dvě hrsti spolu spojené nabrati, tj., na přehršli jenž slove češka. Dvě češky naplňují jednu řepici; čtyři řepice dělají čtveřci, aneb šestnáctý díl strycha; a tyto dvě míry nejvíce jsau v užívání u mlatců;*

dědictví, í, n. (375) – BrtvHosp: *Přichází také [plat] z spisů kancelářských, [...] z ročních saudů a dědictví;*

dědičný, adj. (431) – dědičný; erblich, erbeigen; VW; FischHosp: *dědičný pán gruntů;*

HesStčS | GbSlov;

dělník, -a, m. (232) – pracující člověk, Arbeiter; řemeslníci aneb činitelé a dělníci; VW;
FischHosp: *Těž cedule a poznamenání platu dělníků mají se tu zachovávatí [v archivu] 225;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

deputát, -u, m. (165) – určité dávané dávky obilí (podobně jako desátky); FischHosp: *všem pak těmto [svým pomocníkům] dává ovčák z svého deputátu, kterýž mu od pána ustanovený jest, každodenní potravu;* LD;

desátek, -tka/-tku, m. (308) – něm. Zehent; VW;

HesStčS | GbSlov;

děvče, -ete, n. (432) – děvče, Mädchen; VW;

HesStčS | GbSlov;

děvka, -y, f. (341) – služebná dívka; dívka vůbec; dávka přístavná najatá do služby; děvčín, dívčín; děvka slepičí; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

dlužník, -a, m. (230) z adj. dlužný. — kdo je dlužen, vinník, Schuldner, Schuldiger; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

drůbež, -e, f. (349) – FischHosp: *Cena pak omastka tak pernaté drůbeže jest nato následující;*

drvoštěp, -a, m. (166) – FischHosp: *Měl bych tu přiložiti cenu rozdílného dříví, jakož také mzdu, která se dává těm, jenž dříví prážejí, drvoštěpům, nádeníkům za rozdílné jejich práce;*

dska, -y, f. (222) – deska, prkno, tabule; pl. dsky desky soudní, desky zemské; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

důchodní, -ho, -m (364) – opatroval archiv; FischHosp: *Co se dotýče ouředníků a domácích služebníků, tj. regentů, inspectorů, hejtmanů, purkrabích, důchodních, obročních platu, jednostejné je učiniti, ani pánu, ani služebníků nepřisluší;*

exemplář, -e, m. (408) – FischHosp: *Celého pak nájmu [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane;*

extraordinární, adj. (375) – FischHosp: *Nacházejí se také na některých místech takoví platové extraordinární, to jest, zbírání žaludů a vořechů listových;*

farní, adj. (232) – FischHosp: *Vysvětluje práva collatur jak farních, tak i filiálních, jakož i jiných věcí, špitálů, škol ochran aneb patronátů;*

fasuněk/fasuňk, -a/-u, m. (336) – z něm., vůz s bedněním; VW; FischHosp: *druhá[starost] o vozy a fasuňky, aby ke všeliké náhle příležitosti byly dobře zhotoveni;*

HesStčS | ŠimekSlov;

filiální, adj. (232) – FischHosp: *Vysvětluje práva collatur jak farních, tak i filiálních, jakož i jiných věcí, špitálů, škol ochran aneb patronátů;*

formula, -y, f. (235) – FischHosp: *Rozdílné formuly při hospodářské kanceláři potřebné poskytují;*

forštmistr, -a, m. (156) – lesní správce, lesmistr; FischHosp: *aby pak se v lesích všecko dobře dalo, věrný a rozšafný fořtmistr a polesní přisežní ustanoviti se mají;* LD;

fundace, -e, f. (232) – FischHosp: *co na založení aneb fundací, na chrámy Páně a špitály, panství ročně dávatí zavázáno jest;*

grunt/grumt/krunť, -a/-u, m. (374) – ze střhn. Grunt; půda, pozemek; statek; základ: z gruntu důkladně; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

handl, -u, m. (315) – obchod; FischHosp: *ani k vlastním, ani k cizím handlům nebude [pán] užívati;* VW; LD;

HesStčS;

hejtman, -a, m. (328) – z něm. Hauptman; hajtman, hejtm- hejtman, hýtm- hýtman, hajptman, hajpm- hajpman, hauptman, haupm- haupman, hautman, hatm- hatman, hútm- hútman, -a, masc., hejtman; VW;

GbSlov;

honba, -y, f. (157) – FischHosp: *to též rozuměti se má o honbě o zvěři, a všeliké honbě a čižbě;* VW;

HesStčS;

hosпода, -y, f. (391) – příbytek, účinek, domov; hostinec; pohoštění, pohostinství; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hospodář, -e, m. (380) – hlava rodiny, manžel; hospodář, pán; představený; představený kláštera, opat; hostitel; hospodský, hostinský; VW; FischHosp: *nacházejí se někteří, dlé zdání svého opatrní a pilní hospodáři, kteří k vyčteným posavad titulům ještě jeden pobočný přidávají;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hospodářský, adj. (228) – pohostinský; VW; FischHosp: *nejlépe však to znamenati jest (jak je nepořádek škodlivý) při kanceláři hospodářské a její knihárně;* LD;

HesStčS | MSS | GbSlov;

hospodářství/hospodářství/hospodářstvo -a, n. (290) – hospodaření; hospodářství, statek; pohostinnost; hospodářské nářadí; VW; FischHosp: *jaký má býti pán nějakého panství aneb statku a jak se při hospodářství chovati má;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

hospodský, adj. (328) – FischHosp: *hospodský at' jest muž spravedlivý a upřímný, k hostem přívětivý a vlídný;*

hřích, -a/-u, m. (306, 309) - hřích, Sünde; VW;

HesStčS | GbSlov;

hvězdář, -e, m. (251) – FischHosp: *Odkudž hvězdáři mohau o budaucích připadajících věcech k pravdě podobně se domejšleti a hádati;*

chlap, -a, m. (306) – zlý a nespravedlivý hospodář; chlap m. neurozený člověk, nešlechtic; poddaný, rolník, sedlák; chlap (hanl.); VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

chrt, -a, m. (157) – FischHosp: *neb páni okolní zvěř aneb do tenat, aneb s vižlaty, neb s chrty loví, a honí po polích bez povolení pána jejich;*

ingoust, -u, m. (237) – FischHosp: *Veřejná pak materie k psaní a nástrojové jsou, papír, černidlo, neb ingoust a pero;*

inspektor, -a, m. (364) – z lat., vladař, správce země; správce, dozorce statků; VW;

ŠimekSlov;

inventář, -e, m. (224) – FischHosp: *v témž archivu úplný inventář, aneb poznamenání všech věcí býti má;*

jítro, -a, n. (50) – FischHosp: *vůbec jítro slove místo, kteréž za den jedno zpřežení volů zdělává*; LD;

kalendář, -e, m. (239) – FischHosp: *a toto spořádání času já kalendář nazvu, vyučuje, co každoročně, každého měsíce, týhodne, dne při hospodářství konáno býti má*; VW; HesStčS;

kameník, -a, m. (426) – který okolo kamene dělá; 1. lámající v horách kámen; 2. okusující kámen, kterýž kámen teše; JgSlov online: s. 19, 2. díl; FischHosp: *Mimo to, že z semena lněného hojně se oleje vytlačí kteříž ne jen lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům*;

kancelář, -e, f. (222) – FischHosp: *jméno latinské cancellaria, což u Čechů kancelář slove, pochází od zamřežování, přetržení, svázání: nebo jako drva přes přič se kladou aneb železné holy na mřížích, nimiž okna se ohražují; tak když spisové černidlem přes přič přetaženi bývají, taková znamení a linie slovou cancelli, aneb mříže*; LD; FischHosp: *Celého pak nájmu [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane 408*;

kancellista, -y, m. (230) – FischHosp: *sem [tj. do archívu] ať se vloží protocolla, tj. ty věci, které nejprv věcně a krátce, aneb od listovního písaře neb kancelisty neb notária poznamenané jsou*; LD;

kleč, -e, f. (13) – součást pluhu; FischHosp; LD;

knihárna, -y, f. (222) – knihárna, knihovna; VW; FischHosp: *Kteréž [naučení, písemnosti] sem svrchu v mé hospodářské knihárně do rozličných truhliček zapsal 399*; LD; FischHosp: *Nejlépe však to znamenati jest (jak je nepořádek škodlivý) při kanceláři hospodářské a její knihárně 228*; LD;

HesStčS | MSS | GbSlov;

kníže, -ete, n. (232) – FischHosp: *těž platové rozliční knížeti přináležící*;

konšel, -a, m. (440) – (římský) konzul, soudce, radní; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kontribuce, -e, f. (230) – FischHosp: *má také v sobě kvitancí zaplacených kontribucí a rozdílných daní, zapravení mejt náležících knížeti*;

kopírovati, -uji, -ješ, (235) – FischHosp: *Jsou listovní, jsau concipistové, jsau sekretáři, jsau kteříž psaní přepisují, aneb kopírují*;

kostelník, -a, f. (440) – kdo má dohled na kostel, komu svěřena starost o kostel; VW;

HesStčS | GbSlov;

koštiště, -ě, n. (393) – koště, pometlo; VW;

MSS;

kovář, -e, m. (416) – kovač, kovář: železový, železný kovář; VW;

HesStčS | MSS | GbSlov;

krám, -a/-u, m. (375) – z něm. Kram, Krambude; VW; FischHosp: *z masných krámů, jímžto bedlivý celný se představuje;*

HesStčS | GbSlov;

krčmář, -e, m. (327) – něm. Schenkwirt.; VW;

HesStčS | GbSlov;

krojidlo, -a, n. (336) – FischHosp: *první starost má býti o pluh a k němu přináležejících částek dokonalost, jaké jsou krojidlo s čertadlem a nasazená radlice, přitakač a kleč;* LD;

kšaft, -a/-u, m. (224) – testament; ze sthn. geschefte = letztwillige Verfügung; VW;

FischHosp: *Co se bere při kanceláři od zápisů, povolení, od kšaftů;*

HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

kunšt/kumšt, -a, -u (419) – z něm. kunst.; umění, dovednost; lest, chytrost; žert, posměch; VW; FischHosp: *Tkadlcovství, o němž tuto jedná, jest umění aneb kumšt dělání plátna;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

kventlík, -u, m. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní, pražský nicméně váží 120 liber, aneb šest kamenů, kámen pak drží 20. Liber. Potom jest libra, půl libry, věrdunk, uncie dělá dva loty, půl unce lot, 16 uncí vchází do libry. Kventlík jest čtvrtý díl lotu, aneb tři škrupli, škrupl činí 20 zrn;*

kvitance, -e, f. (227), kvitancí, -í, f. – Quittung; VW; FischHosp: *[sebranou kontribucí] na ustanoveným místě vyčte a náležitou na to kvitancí vezme 230;* LD;

HesStčS | GbSlov;

lakomec, -mce, m. (369) – něm. Geizhals; VW;

HesStčS | GbSlov;

lékař, -e, m. (426) – lékař; lékař peněžný který léčí za peníze; VW; FischHosp: *Mimo to, že z semena Iněného hojně se oleje vytlačí kteříž ne jen lékařům, ale i malířům,*

kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům;

HesStčS | MSS | GbSlov;

lenivý, adj. (310) – FischHosp: *Takový lenivý poddaný pole své skrze takového najímače docela vyssaje;*

libra, -y, f. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní, pražský nicméně váží 120 liber, aneb šest kamenů, kámen pak drží 20. Liber. Potom jest libra, půl libry, věrdunk, uncie dělá dva loty, půl unce lot, 16 uncí vchází do libry. Kventlík jest čtvrtý díl lotu, aneb tři škrupli, škrupl činí 20 zrn;*

lichva, -y, f. (310) – lichva (půjčování peněz na nepřiměřeně vysoký úrok), úrok; FischHosp: *v ourodný rok všecko se mu to [vinaři ztráta] s velikou lichvou vynahradí 141;* LD;

lineála, -y, f. (238) – pravítko; FischHosp: *k tažení pak linií potřebí jest lineála;* LD;

listovní, adj. (235) – listův, listin se týkající, Urkunden; VW;

HesStčS | GbSlov; FischHosp: *sem [tj. do archívu] at se vloží protocolla, tj. ty věci, které nejprv věcně a krátce, aneb od listovního písaře neb kancelisty neb notária poznamenané jsou;*

literní, -ho, n. (224) – umění „umění číst a psát“; FischHosp: *zdali sirotci v literním umění se cvičí aneb řemeslům se učí;* LD;

lovec, -vce, m. (358) – něm. Jäger; VW;

HesStčS | GbSlov;

makulář, -e, -m. (322) – FischHosp: *ať... všecko, co k povinnosti jeho přináleží, [purkrabí] nejen na tabulkách a na papírcích aneb na stěně běžně postaví, nýbrž ihned z makuláře do stálých rejster vloží;* LD;

malíř/maléř, -e, m. (426) – ze stněm. malære., Maler; VW; FischHosp: *Mimo to, že z semena lněného hojně se oleje vytlačí kteříž ne jen lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům;*

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

matka, -y, f. (432) – Mutter; demin. z máti; VW; FischHosp: *ono [hrachové zrno] majíc porušenou matku jest docela neplodné 25;* LD;

HesStčS | GbSlov;

mládek, -dka, m. (327) – Junge; VW;

HesStčS | GbSlov;

mandel, -dle, -dele, -dela, m. (319) – 1. mandel, Mandel, střlat. mandala = 15 Stück; 2. mandel (?), rukojeť při pluhu; VW; FischHosp: *když se staví mandele 287*; LD;

HesStčS | GbSlov;

manuál, -u, m. (404) – FischHosp: *jestli pak kdy případně podezření nevěrnosti aneb patrného pochybování příležitost [při závěrečném účtování], i manualové aneb makulatury vydati se musejí*; LD;

masný, adj. (375) – s masem souvisící; tělo masné z masa; VW; FischHosp: *z masných krámů, jímžto bedlivý celný se představuje*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

materie, -e, m. (73) – materiál, surovina; FischHosp: 73; LD;

memoriál, -u, m. (234) – FischHosp: *tuto se zachovávají poddaní memoriálové, podle posloupnosti času poznamenání*;

mlatec, -tce, m. (232) – Drescher; VW;

HesStčS | GbSlov;

mlejn, -u, m (408) – FischHosp: *zdali mlejn povodním jest podrobený, aby očekávaný zisk hned pojednau nezmizel*;

mlení, -í, n. (406) – mletí, roztírání zrna při mletí, das Mahlen; VW;

HesStčS | GbSlov;

mlynář, -e, m. (408) – FischHosp: *jsou bližší mlináři a jak sousedští, bez jejichžto dobrého srozumění a vod propůjčování mlinář nic nesvede*;

mohovitý/mohvitý, adj. (408) – z movitý, kontaminací s mohutý, mohutný; k tomu záporné nemohovitý, nemohvitý; VW; FischHosp: *jaké nádobí a věci mohovité, jakož i nástojové mlejnu potřební*;

HesStčS | GbSlov;

myš, -i, f. (370) - Maus; stsl. myš mus; VW; myš německá, krysa; Spáti jako německá myš, tj. hrubě a dlouho spáti; JgSlov online: s. 526, 2. díl; FischHosp: *malé i německé myši, neškodlivější živočichy, ze skrýší svých na loupež vycházející*;

HesStčS | GbSlov;

mzda, -y, f. (309) – odměna; VW; FischHosp: *Jeden každý ouředník mocí smlouvy, kterouž pán s ním učinil, a již on sám dobrovolně přijal, buď mzdu svou spokojen;*
HesStčS | GbSlov | ŠimekSlov;

nádeník, -a, m. (166) - FischHosp: *Měl bych tu přiložiti cenu rozdílného dříví, jakož také mzdu, která se dává těm, jenž dříví prážejí, drvoštěpům, nádeníkům za rozdílné jejich práce;*

nádobí, -í, n. (224) - FischHosp: *Inventář, aneb poznamenání všech věcí býti má, tj. nádobí domácího, jizby, pekárny, bečváře, šafářů a šafářek, mlejnu, kováren, hospod;*

nájem, -jma/-jmu, m. (408) – najmutí (někoho, něčeho); mzda; VW; FischHosp: *... nájem pánu a pronajímači vypoví 431; LD; FischHosp: Celého pak nájmu [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane 408;*

MSS | GbSlov | StčS | ŠimekSlov;

najímač, -e, m. (375) – FischHosp: *aneb mezi pronajímačem a najímačem společnou smlouvu, jednak méně, jednak více se dává;*

náměstek, -a, m. (227) – zástupce; nástupce, následník; potomek, dědic; předchůdce; VW;

MSS | GbSlov | StčS | ŠimekSlov;

nápad, -u, m. (375) – napadení, přepadení, útok; událost, zvl. nepříjemná; dědický nárok; dědictví, odúmrtí; VW; FischHosp: *těž z pokut a ze zboží propadlého i nápadu;*

MSS | GbSlov | StčS | ŠimekSlov;

notáriu, -a, m. (230) – viz (protokol); FischHosp: *sem se [tj. do archívu] at se vloží protocolla, tj. ty věci, které nejprv běžné a krátce, aneb od listovního písaře neb kancelisty neb notária poznamenané jsou; LD;*

novotný, adj. (225) – nový, nebývalý; mladý; novodobý, nynější; nově příšlý z ciziny; cizí; bibl. nově obrácený na židovskou víru, prozelyta; VW; FischHosp: *kteréžto věci nemůže novotný hospodář, jakéž takéž známosti nabýti leč ve třech letech;*

MSS | StčS | ŠimekSlov;

nyšpule, -e, f. (355) – peckový strom; FischHosp: *nešpule teplejší povětrí míti chce;*
FischHosp: *česají se nešpule v podzimku, když prvé jedním nebo druhým mrazem obměkčeny bývají 134; LD;*

obecní, adj. (439) – společný; obyčejný, prostý, běžný, všední, veřejný; všeobecný, celkový; VW; FischHosp: *starší obecní*;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

obchod, -a/-u, m. (310) – (čeho, okolo čeho) ohoz; ambit; (čeho) obvod, pruh ohraničující nějakou plochu, pás; obcházení, oklika; obřad s obcházením kostela; činnost, konání; (koho, čí) zaměstnání, výdělečná činnost, živnost; VW; FischHosp: *ano věděti má [panský úředník], že se mu nepovoluje, aby nějaké vlastní hospodářství neb obchod vedl*;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

obrman, -a, m. (439) – ubrman, obrman m. rozhodčí, smírčí soudce; VW;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

obroční/obročný, adj. (317) – odevzdávaný jako vrchnostenská dávka; (o míře) určený k měření naturálních dávek, zvl. obilí; VW;

HesStčS | MSS;

obroční/obročník, -a, m. (233) – správce obilních skladů; nositel hodnosti spojené s důchodem, zvl. uživatel několika důchodů; VW; FischHosp: *počty důchodního, obročního, purkrabího, kontribučního*; LD;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

očitě, adv. (316) – očitě, očitě adv. vlastníma očima, na vlastní oči; viditelně, očividně, zřejmě, zjevně; přesvědčivě, nesporně; (způsob výkladu bible) v přímém smyslu, nepřeneseně; VW;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

omastek, -tku, m. (175) – FischHosp: *omastek má se ovčákovi pronajímati... nebo tím způsobem najímač ovčák bude míti podnět, aby stádo pilně pásli*; LD;

opatrnost, mravní výbornost, poctivost; moudrost, dovednost; VW;

ESSČ | ŠimekSlov;

otčím, -a, m. (437) – VW; FischHosp: *má se dáti pozor, zdali takový očim nezletilé sirotky, jako otec syny poctivé šati, živi a dobře je cvičí a obyčejné připovědi věrně vyplňuje*;

HesStčS;

otec, -tce, m. (432) – otec čelední, čeledinný, domovitý hospodář; otec sirotčí, poručný poručník; pl. předkové; světí Otcí církevní Otcové; bůh: Otec nebeský; (čeho) původce, strůjce, ten, od koho něco pochází; zakladatel rodu; praotec; první otec Adam; VW;

FischHosp: *bez veliké a dobře uvážené potřeby nemá se povoliti, aby otec mrhač své dědictví, kteréž má na gruntě v jakékoli ceně prodal* 437;

HesStčS | MSS | ŠimekSlov;

ouhor, -u, m. (334) – úhor m. úhor; VW;

MSS;

pacholek, -lka, m. (335) – sluha, tovaryš, čeledín; 1. mladík, mladý muž, zvl. neženatý, chasník; 2. (čí [pánův ap.]) služebník, zvl. mladý sluha; 3. příslušník námezdní čeledi; 4. (čí [řemeslníkův ap.]) pomocník, námezdní pomocný pracovník; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

pacholík, -a, m. (432) – hoch, chlapec; služebník; 1. hoch, zvl. malý, hošík, pacholík; 2. mladík, mládenec, chasník; 3. mladý služebník („pachole“ 3); 4. mladý příslušník nemajetné vrstvy (najímaný k různým akcím); VW;

MSS | StčS;

pán, -a, m. (431) – pán, člověk svobodný; šlechtic, příslušník nejvyššího šlechtického stavu: pán zemský přesnější označení příslušníka panského stavu; pán korúhevný příslušník panského stavu s vlastní korouhví; panovník, vládce, velitel, vůdce, správce, hlava někoho nebo něčeho; hospodář, mistr; majitel, vlastník; hlava rodiny, manžel; nábož. Bůh, Hospodin; titul pro osobu mužského pohlaví; VW; FischHosp: *Dědičný pán gruntů projednává někdy dvůr najímači pod ročním platem, aneb jistým dílem užítku a podobně poddaný, aby jich užíval k pracem a to na jistá léta* 431; FischHosp: *celého pak nájmu [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane* 408;

MSS | StčS;

panství, -í, n. (404) – 1. příslušnost k stavu panskému; 2. vrchnostenská moc nad poddanými; 3. statek svobodný (opoz. s. manský); HeslPráv; LD;

papír, -a/-u, m. (237) – FischHsp: *papír z starých plátěnných kloců ledakdes sebraných, od papírníka v papírně se dělá*;

papírna, -y, f. (237) – FischHosp: *papír z starých plátěnných kloců ledakdes sebraných, od papírníka v papírně se dělá*;

papírník, -a, m. (237) – FischHosp: *papír z starých plátěnných kloců ledakdes sebraných, od papírníka v papírně se dělá*;

partikulární, adj. (372) – FischHosp: *potřebí jest, aby partikulární, tj. týhodenní spravedliví byli [počty];*

pergamen, -u, m. (237) – FischHosp: *Před lety nejvíce potřebí bylo při kanceláři pargaménu z kožé, po sňatých z nich chlupech čistě vydělaného. Sloul on pergamen, proto, že v městě Pergamu za panování Krále Euména²⁹⁶ ponejprv užívání jeho vynalezeno bylo;*

pernatý, adj. (349) – FischHosp: *Cena pak omastka tak pernaté drůbeže jest nato následující;*

petrovský, adj. (157) – kdo z Petrova jest, přijímí české, in specie jistého loupežníka v 17. století; JgSlov online: s. 76, 3. díl; BrtvHosp: *aby se loupežníci a petrovští v nich [lesích podél cest] zdržovati nemohli a nenadále na pocestné lidi nevypadali;*

pilnost, -i, f. (380) – (k čemu) péče; snažnost horlivá dbalost; VW; FischHosp: *Jest vtip, aneb kunšt, aneb schopnost jakás a způsobnost k učinění něčeho: ale pozorovati sluší, aby ta způsobnost rychle na levici se neuchýlila, a zlé na se vášně neoblekla, a tak se v počtech nezapletla, že by jich žádný napraviti nemohl;*

MSS | StČS | ŠimekSlov;

písařík, -a, m. (238) – k písař, městský písař; VW; FischHosp: *tyto všecky nástroje čistí, opatrují, přinášejí a odnášejí v kanceláři písaříkové;* LD;

StČS;

pivo, -a, n. (326) – k pítí; 1. nápoj, pití; 2. pivo, pěnivý alkoholický nápoj vařený ze sladu, chmele a vody; 3. v předl. pádech popíjení piva (společně s jinými a zvl. v krčmě); VW;

MSS | StČS;

plat, -a/-u, m. (375) – plat, důchod; odměna, odplata; VW; BrtvHosp: *plat nestálý, aneb běžný jest velmi rozdílný;*

MSS | StČS | ŠimekSlov;

plnomocenství, í, n. (235) – FischHosp: *těž způsoby, podlé kterýchž žádá se propuštění z poddanosti, a tomu se odpír, a jak se dává plnomocenství;*

plnomocník, -a, m. (235) – FischHosp: *jsou agenti, a kteří formuly aneb způsoby spisů vymýšlejí aneb koncipírují, jsou prokurátoři, představení robotám, poslové, plnomocníci, pojezdí;*

²⁹⁶ Král Eumenes II. (197-159 př. n. l.) zakázal dovoz papyru, online 5.4.2011: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Pergamen>

pluh, -u, m. (336) – pluh, dokonalejší oradlo, zvl. s plazem a kolečky; čeho [„role“] polní míra odpovídající ploše zoratelné jedním pluhem se spřežením; VW; FischHosp: *První starost má býti o pluh a k němu přináležejících částek dokonalost, jaké jsou krojidlo s čertadlem a nasazená radlice, přitejkač a kleč;*

MSS | StčS;

pobožnost, -i, f. (308) – k pobožný; zbožnost; VW;

StčS;

poctivost, -i, f. (305) – počestnost; čest; pocta, úcta, uctívání; VW; FischHosp: *ale však na poctivost nemá [hospodář] zapomínati;*

MSS | ŠimekSlov;

počet, -čta, -čtu, m. (314) – počet, množství; číslo, číslice; bez počta nesčíslný; účet, vyúčtování: počet klásti, položití účtovat; počet učiniti složit účty; počet učiniti mezi sebou vyrovnat se, provést vyúčtování; k počísti/počítati; 1. (čeho) počítání, spočítávání („počítanie“ 1); 2. (čeho s kým) (vy)účtování; fig. zúčtování, VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

počítář, -e, m. (372) – „účetní“; FischHosp: *aby počítář, jenž vůbec registrátor slove, sobě svěřené počty... spravedlivé a věrné býti seznal;* LD;

poddanost, -i, f. (235) – (čí, k komu) poddanství, mocensko-právní podřízenost (vůči komu); VW;

StčS;

poddaný, -ého, m. (310) – zpodst. adj.; podrobený; poslušný, odevzdaný, oddávající se; oddaný, věrný; VW; FischHosp: *Nechceli do toho poddaný, bude na něj míti oko ouředník;*

MSS | StčS;

podruh, -a, m. (376) – k druh; 1. (čí [„hospodáře“] ap.) osoba bez vlastní usedlosti bydlicí (popř. i zaměstnaná) v něčím domě, pozd. též nájemník nebo podruh; 2. bibl. host, kdo žije jako „podruh“ (1) v cizí zemi; VW; FischHosp: *pozůstává ještě ku příkladu 200 podruhů, ještě povinni jsou, že jsou pod ochranou a živí se na panství, jednu štuku zpřísti 429;* LD;

StčS;

podstarší, -ho, m. (327) – FischHosp: *ať se také varuje [sládek], aby krčmářům sobě známým nedal vybíratí sudů a menších chudším nepodstrkoval, což nejvíce činívá podstarší aneb mládek*; LD;

pojezdny, -ho, m. (325) – FischHosp: *kde není na statcích menších obzvláštní pojezdny, jenž by krčmy objížděl, tu povinnost bude míti purkrabí*; LD;

pokuta, -y, f. (375) – trest, potrestání; pokuta, peněžité test; úrok, zisk; VW; FischHosp: *těž z pokut a ze zboží propadlého i nápadu*;

MSS | StčS;

pole, -e, n. (394) – pole; rovina, planina; bojiště, zápasíště; 1. rovina, nížina, planina, větší rovné a otevřené území, zvl. v protikladu k horám; 2. (čeho [města ap.]) pole, rovinatá nezalesněná část krajiny (obklopující svými poli a lukami příslušné sídlo), zvl. v protikladu k lesům; 3. (čí) pole, zemědělsky obděl(áv)aný pozemek; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

polesní/polesný, adj. (440) – polesný, polesní adj.; k les; 1. lesní, vyskytující se nebo žijící v lese (po lese); 2. [oves] odváděný za užívání lesa; 3. zpodst. m. polesný, hajný, poddaný pečující o svěřené lesy vrchnosti; VW;

StčS;

poručník, -a, m. (224) – (právní) zástupce, zmocněnec; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

posel, -sla, m. (232) – k poslati; (čí ap.) posel, člověk někam poslaný s pověřením k nějakému úkonu nebo jednání; [vladařův] vyslanec; [k úřednímu jednání] zmocněnec, pověřenec; VW;

MSS | StčS | ŠimekSlov;

právní, adj. (226) – k právo; 1. [o čase, postupu] zákonem (právem) stanovený; 2. jur. [o knihách apod.] obsahující záznamy o různých právních jednáních; 3. jur. [o kompetentním orgánu] právně rozhodující, vydávající rozhodnutí právní povahy; VW;

StčS;

prokrajovati (394) – FischHosp: *před tím pole a gruntové dobře, pořádně a svým časem se dělali a prokrajovali*; LD;

prokurátor, -a, m. (235) – k lat. procurator; 1. eccl. jur. (čeho [koncilu]) prokurátor, zástupce dané žalující instituce v soudním řízení; 2. (čí, čeho) pověřenec, zmocněnec pro hájení něčích zájmů; jur. právní zástupce; 3. eccl. správce majetku církevní instituce; [v

klášteře] kvardián; 4. či [krále], čeho [království ap.] královský fiskál, vysoký státní úředník pečující výlučně (?) o finanční záležitosti krále n. královny; VW;

StčS;

proba, -y, f. (319) – FischHosp: *jestliže čím se dále mlátí, více zrna mandel vydává nežli v předešlý probě, musí se znova proba udělati*; LD;

prodáváč, -e, m. (438) – k prodávati; 1. (čeho [nemovitosti]) prodejce (čeho), strana prodávající (co); 2. (čeho [zboží], jaký) prodavač, člověk zabývající se prodejem (čeho), zvl. obchodník; VW;

StčS;

prodávačka, -y, f. (438) – k prodavač; prodavačka, žena zabývající se prodejem; VW;

StčS;

pronajatý, adj. (431) – FischHosp: *o dvořích aneb statcích pronajatých*;

pronajímač, -e, m. (375) – FischHosp: *mezi pronajímačem a najímačem společnou smlouvu*;

propadlý, adj. (375) – FischHosp: *těž z pokut a ze zboží propadlého i nápadu*;

protipisář, -e, m. (235) – FischHosp: *jsou [ve velkých kancelářích] protipisáři, kteří pro větší víru a svědectví všecko přepisovat musejí*; LD;

protocolla, -y, f. (230) – FischHosp: *sem [tj. do archívu] ať se vloží protocolla, tj. ty věci, které nejprv běžně a krátce, aneb od listovního písaře neb kancelisty neb notária poznamenané jsou*; LD;

přítejkač, -e, m. (335) – krojidlo; přitýkač; FischHosp: *poněvadž [oráči menší postavy] nemohou žádných překážek škodlivých radlici předzvídati a ani dobře pozdvihnouti ani popustiti přítejkače, v čemž záleží činění dobrých rozvorů*; LD;

pulpit, -u, m. (238) – pulpit, stojan nebo stolec s nakloněnou vrchní deskou, zvl. čtecí nebo psací pult vyvýšené místo, na němž zprav. stojí čtecí nebo psací pult, vyvýšené řečniště apod; VW; FischHosp: *Jestli pak někdy pro nabytí nějaké vědomosti jacíkoli spisové přehlédnout se musejí, lépe jest na stole pro to postaveným aneb pulpitě knihu... položití 229*; LD;

ESSČ;

purkrabí, -ího, m. (321) – k střhn. burcgrave, burcgreve; purkrabí; zř. bibl. dvorský nebo obecní představený, úředník nebo správce; VW;

ESSČ;

radlice, -e, f. (336) – nářadí k obracení půdy, zvl. jeho zaostřená část; druh pokrývky hlavy; VW; FischHosp: *První starost má býti o pluh a k němu přináležejících částek dokonalost, jaké jsou krojidlo s čertadlem a nasazená radlice, přitejkač a kleč;*

ESSČ;

rafije, -e, f. (237) – rafika; FischHosp: *Před léty psávalo se rafijí železnou neb ocelovou, kostěnou neb kamennou;*

regent, -a, m. (364) – z lat. vladař, správce země; správce, dozorce statků; VW;

ŠimekSlov;

registrátor, -a, m. (400) – „revizor“; FischHosp: *protož na dobře zpořádaného a prostrannějšího panství zprávě i mimo regenty ať se registrátorové povolají, kteří by počty přehlíželi;* LD;

rejstro, -a, n. (156); v. registr, -u, m. – registr, rejstr m., registrum, rejstrum, rejstro, rejstro, rajstro nebo rejstřík, seznam, soupis; záznam; pl. registra, rejstra, rejstra listiny; VW;

MSS | ŠimekSlov;

restance, -e, restancí, -í, f. (402) – zůstatek, pozůstatek, pozůstalost; FischHosp: *nic z restancí, kterouž má [důchodní] na hotových penězích od předešlého měsíce, ať při sobě s nebezpečenstvím nezdržuje 315; LD; FischHosp: neméně potřebí jest začastý vyskoumávati, zdaliž rozdílné pozůstalosti aneb restanci do počtů vložené u důchodního, obročního neb purkrabího etc. Tak se nacházejí, jak postavený jsou 224; LD;*

robot, -y, f. (229) – poddanství, nevolnictví, porobení; těžká práce; těžkost, potíž; VW; FischHosp: *sedlské roboty [zapsané v urbáři autentickém];*

MSS | ŠimekSlov;

rozšafnost, -i, f. (306) – k rozšafný; uvážlivost, rozvážnost, prozíravost, moudrost;

rozšafný, adj. (321) – z něm. schaffen; opatrný, maudrý, prozřetelný; JgSlov online: s. 924, 3. díl;

rukojemství, -í, n. (235) – ručení, záruka, zástava; VW;

ESSČ;

ředina, -y, f. (327) – FischHosp: *co by se strany řediny ustanoviti mělo, z obou stran jest těžkost*; FischHosp: *z takového mláta [sládek] lepší a hojnější ředinu udělá, kterážto obyčejně jemu se zanechává k zisku jeho a platu* 69; LD;

řepice, -e, f. (331). – FischHosp: *nejmenší míra [při sutých věcech] cobys mohl na dvě hrsti spolu spojené nabrati, tj., na přehršli jenž slove češka. Dvě češky naplňují jednu řepici; čtyři řepice dělají čtveřci, aneb šestnáctý díl strycha; a tyto dvě míry nejvíce jsou v užívání u mlaticů*;

sedlák, -a, m. (321) – k sedlo; kdo vlastní „sedlo“, statek, zemědělskou usedlost, příslušník nejnižšího svobodného stavu; poddaný sedlák, kdo pracuje na cizím poli nebo statku a odvádí za jeho užívání plat („platný sedlák“) nebo práci („robotný sedlák“); chudý obyvatel vesnice, prostý venkovan; pejor. hrubý, sprostý člověk, neurozený člověk hrubých mravů; VW;

ESSČ;

sedlský, adj. (229) – FischHosp: *sedlské roboty [zapsané v urbáři autentickém]*;

sekretář, -e, m. (228) – z lat. kdo u sebe choval pečeť (sekret); písař, tajemník; VW;

MSS | ŠimekSlov;

sepsati, spíše, pf. (408) – k psátí; co (obraz) na co namalovat, nakreslit; sepsat, popsat, zapsat, písemně vylíčit, zaznamenat; sepsat, písemně vypočítat, vyjmenovat; co (text) sepsat, napsat, psaním vytvořit; co (texty) opsáním, zapsáním shromáždit do jednoho celku; VW; FischHosp: *Celého pak nájmů [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane*;

ESSČ;

sirotek, -tka, m. (432) – sirotek, osiřelé dítě, kdo ztratí otce n. matku; „sirotci“ název husitského bratrstva; VW;

ESSČ;

skoupost, -i, f. (306) – FischHosp: *ani skrze přílišnou skoupost ať nežádá zbohatnouti*;

skrbnost, -i, f. (306) – skrbiti, střídat, shromažďovat, hromadit; VW; FischHosp: *ouzká kuchyně velice dům rozšiřuje, přílišná však skrbnost přivádí jej k pádu*; LD;

ESSČ;

skrovnost, -i, f. (306) – skromnost; uskrovnění; VW; FischHosp: *skrovnost jest veliký důchod, a úzká kuchyně velice dům rozšiřuje: přílišná však skrbnost přivádí jej k pádu*;

MSS | ŠimekSlov;

sladovník, -a, m. (59) – řemeslník vyrábějící slad, sladovník, kdo dělá slad, kdo se podílí na výrobě sladu; VW;

ESSČ;

smlouva, -y, f. (375) – FischHosp: *mezi pronajímačem a najímačem společnou smlouvu;*

soud, -u, m. (226) – FischHosp: *ať se ze jména klade čas, kterého se při soudu, aneb ouřadu kdo postaviti má;*

soudce, -e, m. (226) – FischHosp: *Nad to, at jest při kanceláři kniha, do nížby jednání právní a vejpovědi vydané krátce se zapisovaly, kteréže v podobných příhodách, a připadajících rozepřích budoucně soudcům sloužiti mohly, kteřížto příkladové velmi je osvěcují a oni nimi lépe se řídit mohou;*

spis, -u, m. (408) – co je zachyceno písmem, sepsání; VW; FischHosp: *Celého pak nájmu [mlýna] spis na dvou exemplářích sepsati se musí, z nichžto jeden u pána v kanceláři, druhý u najímače zůstane;*

MSS;

spižírna, -y, f. (370) - zásobárna; VW;

MSS;

správce, -e, m. (48) – správce; správce sboru, kněz; vládce, nadřízený; VW; FischHosp: *aby kdo toho, co z rybníků zejskal, ničemně nepozbyl, musí nad nimi ustanoviti opatrného a věrného správce;*

MSS;

spravedlnost, -i, f. (329) – právo k něčemu; VW; FischHosp: *nemůže je lépe a snáže rozšířiti nežli skrze zřízení a zachování v něm spravedlnosti a pokoje;*

MSS | ŠimekSlov;

sprostný, adj. (309) – prostý, nevzdělaný; hloupý, pošetilý; jednoduchý; neumělý, špatný; chatrný; člověk sprostný; VW;

MSS | ŠimekSlov;

statek, -tka, -tku, m. (431) – zboží, majetek; moc, síla; pomoc, podpora; užitek, zisk, prospěch; podstata; VW; FischHosp: *Příčiny pak proč páni statky neb dvory pronajímají najímaču jsou tyto nejpřednější;*

MSS | ŠimekSlov;

subtilní, adj. (324) – tenký, jemný; útlý, choulostivý; bystrý, vtipný; VW;

MSS | ESSČ | ŠimekSlov;

summista, -y, m. (235) – vejtažník/výtažník; FischHosp: *jsou [ve velkých kancelářích] vejtažníci aneb summitové, kteří vytahují z spisů, co sekretáři mají registrovat*; LD;

svědek, -dka/-dku, m. (444) – čeho svědek, kdo byl přítomen nějakému dění n. události a může o nich podat zprávu; čeho svědek, kdo je přítomen závažnému (úřednímu) jednání a může jej dosvědčit; jur. komu, proti komu svědek, jeden z členů soudního řízení, jehož práva i povinnosti jsou předem stanoveny; VW;

ESSČ;

sviňák, -a, m. (347) – pasák „sviní“; VW;

ESSČ;

svornost, -i, f. (308) – svornost; soulad, shoda; v svornost sebraný svorně, jednomyslně shromážděný, sdružený; VW;

MSS;

šafář, -e, m. (324) – správce, hospodář, šafář; VW;

MSS;

škrupl, -u, m. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní, pražský nicméně váží 120 liber, aneb šest kamenů, kámen pak drží 20. Liber. Potom jest libra, půl libry, věrdunk, uncie dělá dva loty, půl unce lot, 16 uncí vchází do libry. Kventlík jest čtvrtý díl lotu, aneb tři škrupli, škrupl činí 20 zrn*;

šmak, -u, m. (59) – z něm., vůně, chuť, příchut', smysl chutnací; VW; FischHosp: *odkudž [podle různých způsobů vaření] právě rozdílný šmak [piva] mívají*; LD; FischHosp: *[čerstvý hnůj] v hrozních nepříjemný šmak působí 147; FischHosp: jestli který starší strom v zahradě kyselý a nelibého šmaku a hubené ovoce plodí 269*; LD;

ŠimekSlov;

špejchar, -u, m. (65) – FischHosp: *vynáší se slad na špejchary a měří se*; LD;

štěpař, -e, m. (352) – FischHosp: *a to se nepochybně stane, jestliže předně pán najme zahradníka a štěpaře*;

tesař, -e, m. (426) – tesař; aedil (římský úředník); VW; FischHosp: *Mimo to, že z semena lněného hojně se oleje vytlačí kteříž ne jen lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům*;

MSS | ŠimekSlov;

titul, -e, m. (74, 314) – 1. titul, název; FischHosp: *abychom k vlastnímu tituli této kapitola se navrátili* (74); 2. položka; FischHosp: *(důchodní) vejtah sobě učiní ze všech rubrik aneb titulů příjmu* (314);

tkadlcovna, -y, f. (419) – místo, kde tkadlec tká; JgSlov online: s. 594, 4. díl;

tkadlec, -dlce, m. (428) – k tkáti; tkadlec, kdo se řemeslně zabývá tkaním látek; VW; ESSČ;

tovaryš, -e, m. (231) – druh, společník; spojenec; VW;

MSS | ŠimekSlov;

trdelní, adj. (49) – FischHosp: *pro první třídu [rybníků k chovu ryb] nejlepší jsou matky a trdelní pětiletý* 45; LD;

truhlička, -y, f. (226) – FischHosp: *v jiné truhliče rukojemství, slibování za někoho a zadosti činění at se zapisují*; LD; FischHosp: *v jiné truhliče zavírají se vejrostové poddaných od jinud propuštěných* 226;

týhoden, -ne, m. (239) – FischHosp: *a toto spořádání času já kalendář nazvu, vyučuje, co každoročně, každého měsíce, týhodne, dne při hospodářství konáno býti má*;

umělý, adj. (335) – znalý, vzdělaný, učený; vycvičený, zkušený; VW;

MSS | ŠimekSlov;

unce, -e, f. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní, pražský nicméně váží 120 liber, aneb šest kamenů, kámen pak drží 20. Liber. Potom jest libra, půl libry, věrdunk, uncie dělá dva loty, půl unce lot, 16 uncí vchází do libry. Kventlík jest čtvrtý díl lotu, aneb tři škrupli, škrupl činí 20 zrn*;

urbář, -e, m (229) – soupis poddanského (rustikálního) pozemkového majetku náležejícího k určitému místu včetně jeho držitelů a jejich daňových povinností (HeslPráv); LD; FischHosp: *následuje v sobě urbář autentický, a dckami zemskými utvrzený*;

úředník, -a, m. (290) – řidč. úředník; k úřad; osoba pověřená nějakým „úřadem“, tj. úkolem, posláním, činností; osoba v nadřazeném postavení, (vojska) velitel, bibl. nad kým, koho (v pl.) něčí nadřízený (zpodst.), kdo má právo dávat někomu příkazy; čeho správce, osoba pověřená správou něčeho nebo dohledem nad něčím; cí, koho (Boha, krále apod.) zástupce; admin. jaký, cí, čeho apod. úředník, zaměstnanec „úřadu“, tj.

nějaké zemské nebo vrchnostenské správní apod. instituce, úředník dvorský; VW;
FischHosp: *ukáží, jak se oudové, to jest, ouředníci s hlavou, to jest, s pánem v domácím
řízení srovnati mají;*

ESSČ | ŠimekSlov;

vatka, -y, f. (397) – FischHosp: kde prvé špižírnik s vatkou a nevodem chodil do plných
sátek a haltýřů [pro ryby do panské kuchyně]; LD;

věrdunk, -u, m. (331) – FischHosp: *Centýř vůbec slove závaží stoliberní, pražský nicméně
váží 120 liber, aneb šest kamenů, kámen pak drží 20. Liber. Potom jest libra, půl libry,
věrdunk, uncie dělá dva loty, půl unce lot, 16 uncí vchází do libry. Kventlík jest čtvrtý díl
lotu, aneb tři škrupli, škrupl činí 20 zrn;*

věrný, adj. (372) – věrný, oddaný; věřící; pravdivý, pravověrný (?); poctivý, svědomitý;
opravdový, upřímný; VW; FischHosp: *coby poctivý a věrný muž byl;*

MSS | ŠimekSlov;

věrtel, -e, m. (331) - FischHosp: *čtyři čtvrcce slují věrtel;*

věřitel, -e, m. (229) – věřitel, kdo někomu půjčil peníze; VW; FischHosp: *[truhlička]
s poznamenáním dědiců, věřitelů a nápadů na pána dle obyčeje vlastí připadajících;*
ESSČ;

vinopalna, -y, f. (76) – FischHosp: *k pivováru přiložím zde vinopalnu;* LD;

vinopalník, -a, m. (76) – FischHosp: *pivovar vinopalníkovi větší díl podstaty pivných neb
vinných kvasnic a z mláta kal z přední kádě dodává;* LD; FischHosp: *jestli vinopalce aneb
vinopalníku dáš jeden korec žita 78;* LD;

voráč, -e, m. (335) – oráč; VW; FischHosp: *Předně, při polním hospodářství potřebí jest
umělých voráčů, kteříž se k tomu s rozvážením vybrati mají;*

HesStčS;

vorba, -y, f. (394) – orba, orání; druhá vorba; FischHosp: *dnešní pak druhá vorba, ne
obrácení, nýbrž strouhání raději slouti má;*

vrchnost, -i, f. (360) – vrchnost, svrchovanost, nadvláda; vrchnost, instituce n. zástupce
instituce pověřený správou území, města ap.; VW;

ESSČ;

vyžle, -ete, n. (157) – vyžlec, -žlce (dvojslab.) m. vyžle, plemeno menšího loveckého psa;
VW; FischHosp: *vižlata z železných obojků propuštěná... do leče všedše, z skrejší a lože*

zvěř vyhánějí 359; LD; FischHosp: *protož psi, jak vjžlata, tak i chrti, z psinců svých hladovítí na štvání vyvedení* 99; LD;

MSS | ŠimekSlov;

zahradník, -a/-u, m. (352) – kdo pečuje o zahradu; držitel malé poddanské usedlosti („podsedku“); VW; FischHosp: *a to se nepochybně stane, jestliže předně pán najme zahradníka a štěpaře*;

ESSČ;

zbohatnouti (306) – FischHosp: *ani skrze přílišnou skoupost ať nežádá zbohatnouti*;

zboží, -y, f. (375) – jmění, majetek, statek, bohatství, peníze; FischHosp: *těž z pokut a ze zboží propadlého i nápadu*; VW;

MSS | ŠimekSlov;

zedník, -a, m. (426) - k zed; zedník, stavitel kamenných staveb, „zdi“; kdo zpracovává n. opracovává kámen, zvl. lamač kamene; VW; FischHosp: *Mimo to, že z semena Iněného hojně se oleje vytlačí kteříž ne jen lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům a kovářům velmi užitečný jest lékařům, ale i malířům, kameníkům, tesařům, zedníkům*;

HesStčS | MSS | GbSlov | ŠimekSlov;

zpověď, -i, f. (308) – vyznání hříchů, zpověď, svátost smíření, díkyvdání, vzdání chvály spis sv. Augustina „Confessiones“, „vyznání“; VW;

ESSČ;

SEZNAM LITERATURY

I. PRAMENY

Brtvín, z Ploskovic Jan. *Hospodář. Knížka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně na vedení života křesťanského, jakby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli: Potom Gruntovní správu a přádek všelijaké hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná Pánům, kteříž veliké statky na zemi mají. Vytlačena vůbec před lety XLVII. A nyní opět, s přidáním jiné kratší Správy o témž, z nově vytlačena od M. Daniele Adama z Veleslavína, Léta Páně M. D. LXXXVII. V Starém Městě Pražském. Knihopis č. K01308. Použitý text se sign. HO VII 8.*

Černobýl, Mikuláš. *Jiná kratší správa, jednomu každému Pánu velmi užitečná, kterak Statek svůj i úředníky své řídit, spravovati a k nim dohlédati má. [...] Sepsaná někdy od M. Mikuláše Černobýle měštěná a senátora města Žatce. M. D. A . z Veleslavína, Praha 1587. Knihopis č. K01308. Použitý text se sign. HO VII 8.*

Fischer, Kryštof. *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané. Díl první o hospodářství polním nejprv léta 1679. S povolením vrchních a s obzvláštním obdarováním Jeho císařské a královské milosti v latinském jazyku na světlo vydaný. Nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. V Praze v Impressi Univers: Carolo-Ferdin: v koleji Tovaryšstva Pána Ježíše u S. Klimenta blíž Mostu, Léta Páně 1706. Knihopis č. K02544. Použitý text se sign. PR 1079.*

Fischer, Kryštof. *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané. Díl druhý o polním hospodářství léta 1683. na světlo vydaný s obzvláštním obdarováním Jeho císařské a královské milosti, nyní pak na česko přeložený od dvojctihodného kněze P. Jana Barnera z téhož Tovaryšstva Ježíšového. V Praze v Impresii Univers: Carolo-Ferdin: v koleji Tovaryšstva Pána Ježíše u S. Klimenta blíž Mostu, Léta Páně 1705. Knihopis č. K02544. Použitý text se sign. PR 1079.*

II. SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

Bergdolt, Klaus. *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.

Blümel, Martin. *Jazyk Šimona Lomnického z Budče (Instrukcí aneb Krátké naučení hospodáře mladého ... 1586)*. Nepublikovaná diplomová práce, PF JU České Budějovice 2008.

Cuřín, František. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

Delumeau, Jean. *Strach na Západě ve 14. - 18. století I. - II.*, Praha: Argo, 1999.

Dobrovský, Josef. *Výbor z díla* (ed. B. Jedlička). Praha: SNKL, 1953.

Janečková, Marie. *První česká zemědělská encyklopedie*. Nepublikovaný text. PF JU, České Budějovice 2004.

Hubáček, Josef. *Komenského Dvěře jazyků otevřené a Fischerovy Knihy hospodářské*. *Studia Comeniana et historica* 38, 2008, č. 80, s. 89–93.

Jungmann, Josef. *Česko-německý slovník. I.–V. díl. 1. vyd.* Praha 1835–1839, 2., nezm. vyd. Praha: Academia, 1990.

Koupil, Ondřej. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007.

Porák, Jaroslav. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983.

Štejer, Matěj Václav. *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas. Praha: Akropolis, 2001.

Trávníček, František. *Historická mluvnice československá*. Praha 1935.

Vintr, Josef. *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341–346.

INTERNETOVÉ STRÁNKY

<http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>

<http://www.slownjk.cz/>

<https://madla.ujc.cas.cz/>

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pergamen>

<http://prirucka.ujc.cas.cz/>

<http://www.knihopis.org/>

<http://antika.avonet.cz/>

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

adj. – adjektivum

admin. - administrativní

adv. - adverbium

aj. – a jiné

apod./ap. – a podobně

arch. - archaismus

atd. - a tak dále

atp. – a tak podobně

bibl. – biblický

bot. – botanický

BrtvHosp – J. Brtvín, *Hospodář*

comp. – komparativ

ČernSpráva – M. Černobýl, *Jiná kratší správa*

demin. – deminutivum

dok. - dokonavý

dř. - dřívě

eccl. – církevní (po stránce organizační)

ESSČ - Elektronický slovník staré češtiny

etc. – et cetera, a tak dále

expr. - expresivně

f. – femininum

fig. – figura, přenesený význam, přeneseně

FischHosp – K. Fischer, *Knihy hospodářské*

GbSlov - J. Gebauer, *Slovník staročeský*

gen. – genitiv

hanl. - hanlivě

HeslPráv – Pracovní heslář českého právně-historického terminologického slovníku

HesStČS - Heslář lístkového materiálu ke StČS

IndexSvob - Index Slovníku staročeských osobních jmen Jana Svobody

ipf. – imperfectivum

JgSlov – *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna* online

jm. - jméno
jur. – juristický, právní, právnícký
kniž. - knižně
lat. – latina
LD – Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny online
m. – maskulinum
maď. - maďarština
MSS - *Malý staročeský slovník*
n. – neutrum
nábož. – nábožensky
např. – například
ned. - nedokonavý
něm. – němčina
neos. – neosobní
ojed. - ojediněle
osob. - osobní
pejor. - pejorativně
pf. - perfectivum
pl. – plurál
poses. - posesivní
předl. – předložkový
přen. – přeneseně
příp. - případně
přívl. – přívlastek
relig. – náboženský
resp. – respektive
RohnSlov – J. K. Rohn, *Nomenclator I - IV*
RosSlov – V. J. Rosa, *Thesaurus linguae Bohemicae I - IV*
rus. - rusky
řeč. - řečtina
s. - strana
sg. – singulár

sign. - signatura
srov. - srovnání
stč. – staročesky
stč. - staročeský
StčS - *Staročeský slovník* (sešit 1–7, 15–26)
sth. – stará horní němčina
stněm. – staroněmecky
stol. – století
střhn. – středohornoněmecky
střlat. - středolatincky
stsl. – starolatincky
sv. – svatý
syn. – synonymum
ŠimekSlov - F. Šimek, *Slovníček staré češtiny*
tj. – to je
tzn. – to znamená
tzv. – tak zvaný
v. - viz
VW – Vokabulář webový online
zejm. - zejména
zn. – znamená
zpodst. – zpodstatnělý
zprav. – zpravidla
zř. - zřejmě
zvl. – zvláště

PŘÍLOHY

Obrázek 1 - Titulní strana Veleslavínova vydání traktátů Jana Brtvína a Mikuláše Černobýla *Hospodář*.

Obrázek 2 – Dedikace Daniela Adama z Veleslavína Janu Labounskému z Labouně.

Obrázek 3 – Úvodní strana Brtvínovy První knížky, J. Brtvín, s. 1.

Obrázek 4 - Úvodní strana Druhé stránky knížky této o hospodářství, J. Brtvín, s. 73.

Obrázek 5 - Úvodní strana Černobýlovy Jiné kratší správy, M. Černobýl, s. 191.

Obrázek 6 – Úvodní strana Knih hospodářských Kryštofa Fischera, 1. Díl (česky vyšlo 1706).

Obrázek 7 - Úvodní strana Knih hospodářských Kryštofa Fischera, 2. Díl (česky vyšlo 1705).

Obrázek 8 - Uspořádání inventáře almary aneb hospodářské knihárny, jednotlivé truhličky jsou označeny čísly 1-47 a popisky, K. Fischer, s. 236.

Obrázek 9 - Počtové purkrabní od 1. ledna až do 29. Téhož léta 1677, za čtyry týhodne, K. Fischer, 323.

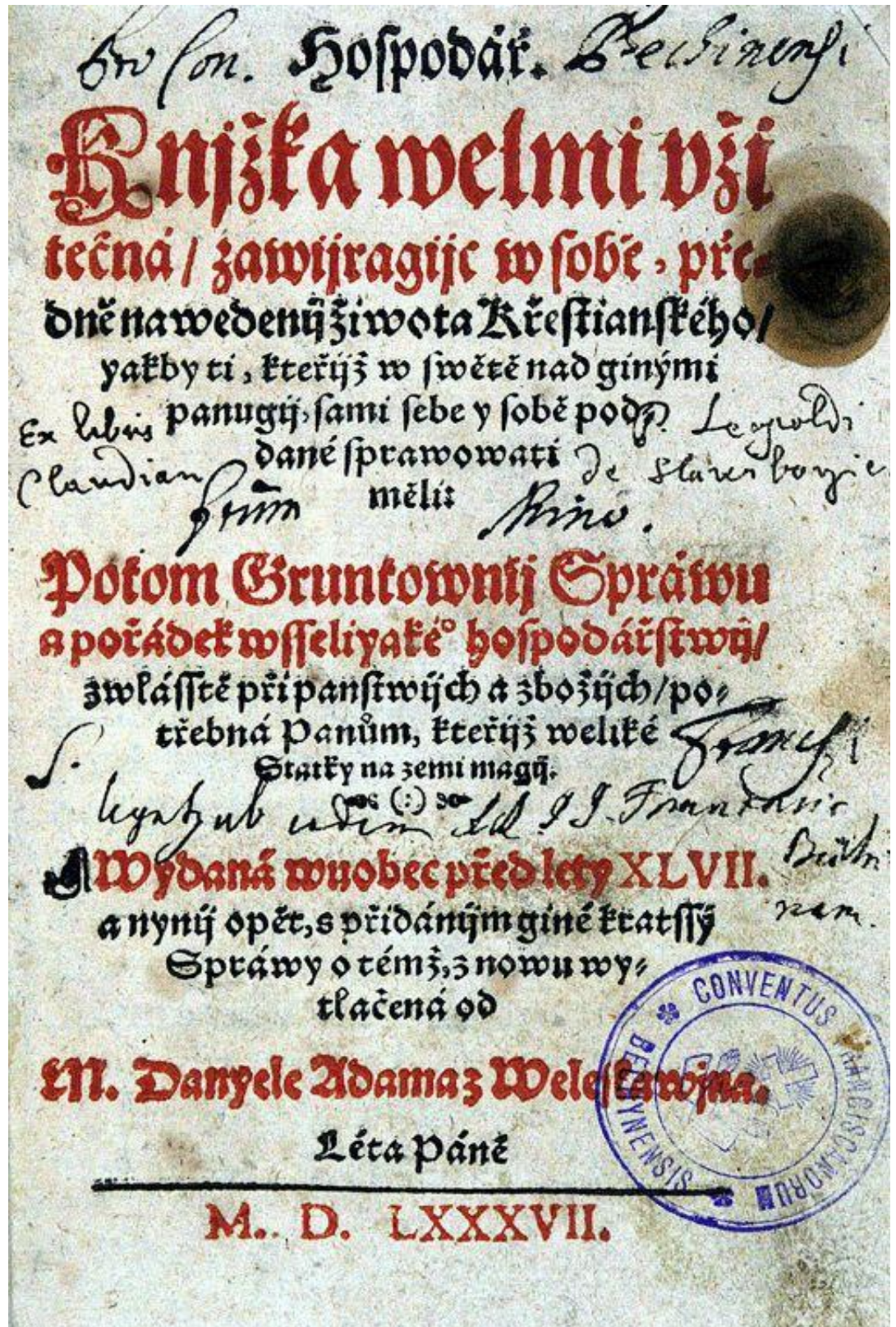
Obrázek 10 - Srovnání platu čeledi v okolí Prahy a na Litoměřicku, K. Fischer, s. 363.

Obrázek 11 - Způsob dělení ročních počtů, K. Fischer, s. 402 – 403.

Obrázek 12 - Cena pernaté drůbeže a omastku, K. Fischer, s. 349.

Obrázek 13 – Pokyny pro obročníka, K. Fischer, s. 318.

Obrázek 14 – Náklady na pečení chleba, K. Fischer, s. 415.

Obrázek 1 - Titulní strana Veleslavínova vydání traktátů Jana Brtvína a Mikuláše Černobýla.

Zrozenému **J**anu
Janowi Labaunskému z Lab-
bouně a na Klášteře Sradisti nad
Gizerau / Pánu a příteli mému
zvoláště milému.

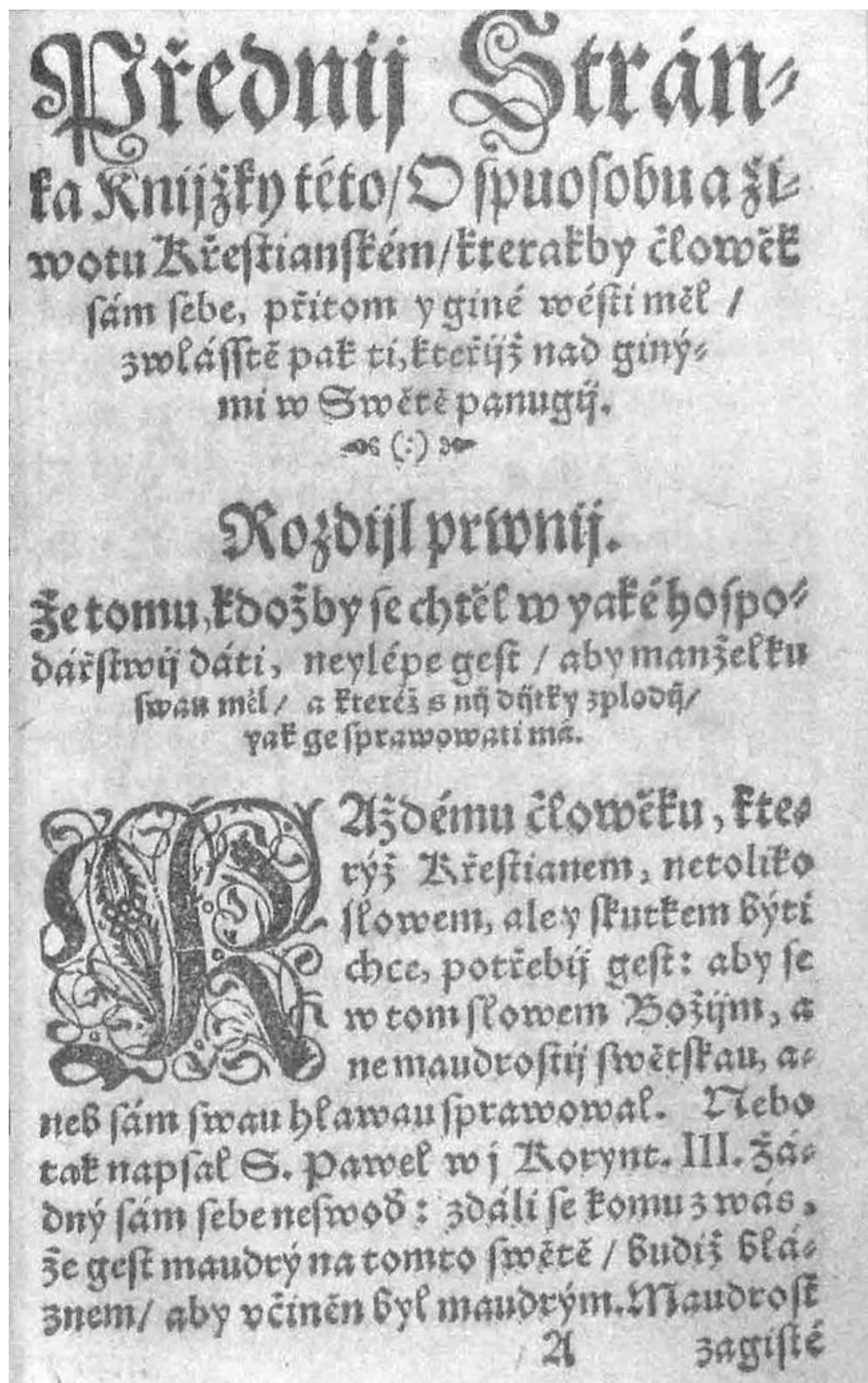
☞ (:) ☞

Něspodářství a
správu domu čeládky,
dělání rolní a jiných vě-
cech k tomu náležících,
negední z věcných lidí
psali / a což neyvíce mohli k chvále a
zvelebení toho života sebrali. Ale žádn-
dné chvály většší býti nemůže nad
tu / že sám svrchovaný Pán Bůh kdýž
člověka neyprvé stvořil / tak ovan
práci a ten obchod na něho vzložil /
aby nezahálel, než s zemí se obíral a o
zemí pracoval. Nebo tak o tom nas-
psal Moyses w knize své o Stvo-
ření světa: Pogan tedy Pán Bůh

(:) ij

člověka

Obrázek 2 – Dedikace Daniela Adama z Veleslavína Janu Labounskému z Labouně.

Obrázek 3 – Úvodní strana Brtvínovy První knížky o způsobu a životu křesťanském, J. Brtvín, s. 1.

Druhá Strán

ka knížky této o Hospodář-
stvy, drží w sobě šest roz-
dílůw.

- I. Kterak Pán Zeytmana, aneb giné Auředníky w panstwy swé vřozowati má.
- II. Zeytman postawený nad ginými Auředníky, co na práci míti má.
- III. Auředník, yak zámek serossý čeládkau, y giné wěcy, k auřadu geho náležegycy, opatrowati má.
- IV. Kterak Auředník k lidem dohlýdati, a yak saudy a posudky mezy nimi držeti má.
- V. Opáčenij krátké Auředníku, kterak ke wssemu dohlédati má.
- VI. Připomenutij krátké Pánu / yak ke wssechném wěcem genu potřebným, sám také časem swým přihlédati má / ač chceli yaký pořádek s wžitkem míti.

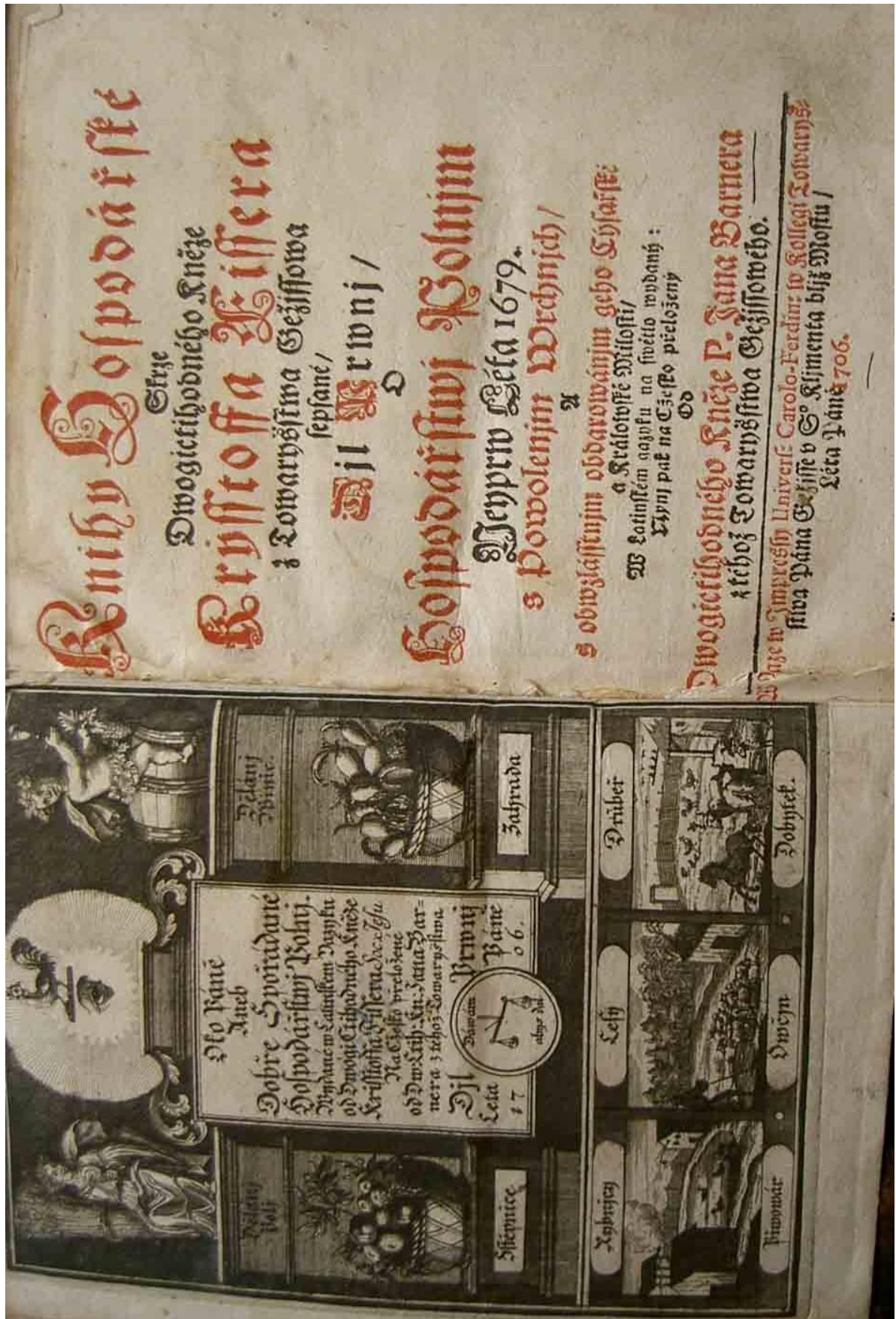
Syrach XLII.

Učestýš se, kdez se mnoho drawých ru-
kau schází, dobrým zámkem wěcy swých v-
k v zavýrac

Obrázek 4 - Úvodní strana Druhé stránky knížky této o hospodářství, J. Brtvín, s. 73.

Obrázek 5 - úvodní strana Černobýlovy Jiné kratší správy, M. Černobýl, s. 191.

Obrázek 6 – Úvodní strana Knih hospodářských Kryštofa Fischera, 1. díl (česky vyšlo 1706).

Obrázek 7 - Úvodní strana Knih hospodářských Kryštofa Fischera, 2. díl (česky vyšlo 1705).

Počtové Purkrabstij od 1. Ledna / až do 29. téhož
 leta 1677. za čtvery týhodne.

Měsíce Prasynce po- zůstávali w konštych marštalich.	Dwory.				
	Augesb	Libera	Čierna	Buden	Suma.
Pustěacy	1.	1.	.	.	2.
Walassy potažnj .	4.	2.	1.	1.	9.
Kobylly potažny .	7.	5.	2.	3.	17.
Gyzdnj	3.	.	.	.	3.
Štjbatá půltřetjho roku	5.	2.	2.	1.	10.
Dwauleta	6.	3.	1.	0.	10.
Půldruhého leta .	4.	1.	0.	0.	5.
Koční	3.	2.	1.	1.	7.
Summa	33.	16.	8.	6.	63.
Wydáno	00.	00.	00.	00.	00.

Pozůstalost gako sivrchu.

S s z

tyž

Obrázek 9 - Počtové purkrabní od 1. ledna až do 29. Téhož léta 1677, za čtyry týhodne, K. Fischer, 323.

Svobodná čeládka okolo Prahy.		Poddácná čeládka okolo Prahy.	
Sfaffáři při velikém dvo- ru	Zlat: 25.	Sfaffáři	Zlat. 18.
Sfaffáři při menším dvoru	20.	Meřtřelkowi	18.
Meřtřelkowi	20.	Pacholkowi	16.
Pacholkowi	18.	Pohunka neb špitálnjku	11.
Pohunka neb špitálnjku	13.	Pastuchowi	14.
Pastuchowi	16.	Swinákwi	9.
Kzezáči	14.	Kzezáči	12.
Sfaffáři	12.	Sfaffáři	10.
Kuchaři	12.	Děwce	9.
Žusné	9.	Žusné	7.
		Šejblowi	10.
		Kuchaři	10.
Svobodná čeládka w Kráži Litoměřickém.		Poddácná čeládka w Kráži Litoměřickém.	
	Zlat. fr.		Zlat. fr.
Sfaffáři	18.	Sfaffáři	16.
Pacholkowi	14. 20.	Pacholkowi	11. 40.
Pohunka	11. 40.	Pohunka	9. 20.
Šejblowi	8.	Šejblowi	6.
Sfaffáři	14. 40.	Sfaffáři	11. 40.
Děwce	6. 40.	Děwce	5. 50.
		33 z	po

Obrázek 10 - Srovnání platu čeledi v okolí Prahy a na Litoměřicku, K. Fischer, s. 363.

Tolik potrav potřebuje každého třebné dům a založení
 Několicí / každého každodenně stravuje se Dneš 40. Mléčků
 paš a Lefků 18. Těž rozdílné čeledi 3 třz potrav vychowá-
 ni své má obřegné ošob 52. Chudým studením v wat příchá,
 žegí ošarkové. Každodenně kaše 25. pecenú chleba rozdává se
 žebřatím chudým. Mlino paš sivechú ginenowanú dve gblá
 přídává se dotčeným Několicím negate třetí / totiž wařeni /
 brach / neb pobanka / neb krajpy / neb rezje / neb zel / aneb něco po-
 dobneho. O čemž / gako y o ginych postnych krmj / a korenj / ač.
 zapatření obřevněgí / propággějí Důh žmora a sly w 3. Dp-
 lu gdnati se bude. Vynj něco málo o počtech ročních pono-
 wřmú.

Způsob dělání ročních počtů.

Od prvního dne ledna / až do posledního Práshnce
 1683.

Přijemí seřito počteme ze wšech tytulů Přijmu počtů
 měsěcných / a pořádné po sobě poznamenaní / sřze
 přidání cyffer / w gednu summu se spogugi. To třz
 děge se při W ydání : což řdyž se sumnowně w gedno
 složí / ta wšegná Summa od Přijmu sřze slyb
 tracy se w gme / a oškarč / genž pozůstane / pod tím se postawj
 nasledugicým způsobem.

Přijem	fl.	kr.	dz.	W ydání	fl.	kr.	d.
š Restancy NN.				Via Staweni NN.			
š Pernaté dřuběře NN.				Via Prowar NN.			
š Prowarú NN.				Via Kancellar NN.			
š Kancellar NN.				Via Pána 3 kaupených wěcý N.			
š Zuroků				Via Zuprawy			
š Dřubů				Via Kontrybacý			
š Pálenýho				Via Almušnu a počty			
š Obilí				Via žabradý a lauly			
š žabrad a Luř				Via Chmelnice			
š Mlýcnýho				Via Desly			
š Chmelnic				Via Kjemestný			
							š Págg.

š Pággčp			Via Dělňj		
š Owěnců			Via Owěnce		
š Dobřeta			Via Dobyřet		
š Rybněšů			Via Ryby		
š Restancy gruntownjch			Via Kozpdený		
š Lefš			Via Lefp		
š Winc			Via Platy		
š rozdílných wěcý			Via Wádobj		
			Via Zurraty ceřny		
			Via strawu čelednj		
			Via Wnice		
			Via rozdílné wěcý		

Summa o restancy	š	NN	Summa	š	NNN.
			Restancy	š	NNN.

Znameny penerprw / se při skládání gal wšegných / cař y mě. eř
 sřných a každodenních počtů žádná restancy nemá se brati / krom ti
 prvny : nebo řdyž gedna wěc častěgi se kládla / falešnauby v. w
 čimla summu přijmu.

Znameny podrubý / gesslize při porownáwání přijmu a wy-
 dáni, toto wěřšy gess nešli onen / té chyby přičina gess / že žle po-
 staweno gess wydáni / aneb že při přijmu opušřeno gess to /
 čimž wydáni přewyřuge přijem : cožli tedy přijmáša a wy-
 dawáš / hncd to do knihy Přijmu a W ydání zapiso / abys ney
 chybil.

Znameny porřerj / gesslize se ti sřyřkalo při měsěcných po-
 čtech restancy peněz na betowé od řech / gessro nadluzých byl /
 odděliti / gisse dluby od neglšřých rezgnari / a ze gmena / o časem /
 a co toho bylo / žřeredně posřawiti / mulyšo to asponi při wšeg-
 ných wčiniti / aby se poznalo / gal řterý žurčednj pilně neb ne-
 dbanliwé powinněš swou žasřawá.

Znameny po čwterý / že w wšegných aneb ročních po-
 čtech má se poznamenati žaopacteni domownjše obyčge.

Znameny po pátý / že při řechro ročních počtech magj se
 přiložiti od Důchodnjho / Obřočnjho / y Purřrabjho rozličná
 wřwředčeni / gesslize při měsěcných to žanedbáno bylo / totiž
 žee 2

špra

Obrázek 11 - Způsob dělání ročních počtů, K. Fischer, s. 402 – 403.

Másla libra 1.	6. Kr.
Seyra libra 1.	2. Kr.
Indyánský kôhaut a slepice	24. Kr.
Žus	15. Kr.
Bachna	8. Kr.
Kapoun	10. Kr.
Slepice	7. Kr.
Burč	4. Kr.
Wagec kopa 1.	15. Kr.

Obrázek 12 - Cena pernaté drůbeže a omastku, K. Fischer, s. 349.

	Str.	W.	Ejt.
Přigato pšeniice w ženu			
Od předešleho měsíce restancý	100.		
Pšeniice špatnéjšy	10.		
Ž wmyláčený 70. mandelů	35.		
Ž zaplacený dluhů	24.		
Ž auroků	15.		
Kaupeno	60.		
Summa přigmu	244.		
Wydáno.			
Do mlegna N. ze dwora N.	20.		
Wysřto při dwore N. N. N.	40.		
Na slad	30.		
Summa wydání	90.		
Pozůstává			
Na seřplách dwora N.	55.		
Na seřplách sladowny	100.		
Summa	154.		

Obrázek 13 – Pokyny pro obročníka, K. Fischer, s. 318.

Borec pšení:	Cena geho.	Může se na pecr.	Šroho se se, berau.	Šyř	Plat za dřwj.
1. Borec	po 1. fl. 30. f.	3a 1. f. 28. 10. $\frac{1}{2}$	2. fl.	30	Dtrubur wertel.
1. Borec	po 2. fl.	3a 1. f. 22. $\frac{1}{2}$	2. fl. 30. f.	30	1.
1. Borec	po 2. fl. 20. f.	3a 1. f. 19. $\frac{1}{4}$	2. fl. 30. f.	30	1.
1. Borec	po 2. fl. 30. f.	3a 1. f. 18. $\frac{1}{4}$	3. fl.	30	1.
1. Borec	po 2. fl. 45. f.	3a 1. f. 17. $\frac{1}{2}$	3. fl. 15. f.	30	1.
1. Borec	po 3. fl.	3a 1. f. 16. $\frac{1}{8}$	3. fl. 30. f.	30	1.
1. Borec	po 3. fl. 15. f.	3a 1. f. 15.	3. fl. 45. f.	30	1.
1. Borec	po 3. fl. 30. f.	3a 1. f. 14. $\frac{1}{8}$	4. fl.	30	1.
1. Borec	po 3. fl. 45. f.	3a 1. f. 13. $\frac{1}{4}$	4. fl. 15. f.	30	1.
1. Borec	po 4. fl.	3a 1. f. 12. $\frac{1}{4}$	4. fl. 30. f.	30	1.
1. Borec	po 4. fl. 30. f.	3a 1. f. 11. $\frac{1}{4}$	5. fl.	30	1.
1. Borec	po 5. fl.	3a 1. f. 10. $\frac{1}{4}$	5. fl. 30. f.	30	1.

Obrázek 14 – Náklady na pečení chleba, K. Fischer, s. 415.